

T.C.

Ardahan Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı

ERZURUM TÜRKÜLERİNİN SEMBOLİK VE TEMATİK BAKIMDAN İNCELENMESİ

Meryem ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Serkan BALCI

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2024

ERZURUM TÜRKÜLERİNİN SEMBOLİK VE TEMATİK BAKIMDAN
İNCELENMESİ

Meryem ÖZKAN

Dr. Öğr. Üyesi Serkan BALCI

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Türk Halk Edebiyatı Bilimi Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ardahan, 2024

KABUL VE ONAY

Meryem Özkan tarafından hazırlanan “Erzurum Türkülerinin Sembolik ve Tematik Bakımdan İncelenmesi” başlıklı bu çalışma, 06/12/2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof Dr., Salahaddin BEKKİ (Başkan)

Dr. Öğr. Üyesi, Serkan BALCI (Danışman)

Prof. Dr., Erdoğan ALTINKAYNAK

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Ardahan Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan *“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”* kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / Ardahan Üniversitesi Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

06/12/2024

Meryem ÖZKAN

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* **Tez danışmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, Tez Danışmanının **Dr. Öğr. Üyesi Serkan BALCI** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Serkan BALCI

ÖN SÖZ

Türk halk müziği, Anadolu'nun her köşesinde yüzyıllar boyunca çeşitli renkler ve tınılar kazanarak zenginleşmiş kültürel bir mirastır. Bu kültürel mirasın parçalarından biri de Erzurum türküleridir. Bu türküler aynı zamanda Erzurum'un kültürünü, tarihini, doğasını, sosyal ve kültürel yaşamını, coğrafyasını ve duygusal dünyasını derin bir şekilde yansıtmıştır. Böylece Erzurum yöresi kendine özgü coğrafyası ve tarihi ile türküler derin sembolik manalar barındırmasına zemin hazırlamıştır. Bu çalışma Erzurum yöresine ait olan türküler üzerinde durularak sembolik ve tematik bakımdan derinlemesine incelenmiş ve bu sembolik-tematik unsurların kültürel bağlamda ortaya konulması amacıyla hazırlanmıştır. Türkülerdeki semboller hem bireysel açıdan hem de toplumsal açıdan bellekte yer edinmiş ortak imge ve değerler olup, bu imgelerin duygu ve düşünce dünyamızda nasıl şekillendiğini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde türkü ve türkü tarihçesi hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Daha sonra ise Erzurum türküleri üzerine yapılan çalışmalar, Erzurum türkülerinin kaynakları, Erzurum türkülerinin şekil ve yapısı ile beraber Erzurum türkülerinin tasnifi hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde türküler barındırdıkları sembollere göre ayrılmış ve verilen türkü örnekleri yine sembolik açıdan yorumlanmıştır. Bu da bizlere Erzurum türkülerinin sadece müzikal bir eser olmadığını, aynı zamanda Erzurum'un tarihsel birikimi ve kültürel dokusunda birer yansıması olduğunu gözler önüne sermektedir. Aynı zamanda çalışmanın son bölümü olan üçüncü kısımda ise Erzurum türküleri tematik manada yorumlanarak çalışma sonlandırılmıştır. Bu çalışmanın hazırlanmasında öncelikle yardımını ve desteğini sakınmayan ve her zaman fikirleri ve yorumlarıyla yol gösteren danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Serkan BALCI' ya teşekkür ederim. Tez jürimde olan Prof. Dr. Erdoğan ALTINKAYNAK ve Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ hocalarıma ayırdıkları zaman için teşekkür ederim. Tez yazım sürecinde kaynak bulmamda yol gösteren ve destek olan Naci ELMALI' ya, Erzurum Halk Oyunları Halk Türküleri Derneği'ne ve her daim yanımda olup beni destekleyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

Meryem ÖZKAN

Ardahan-2024

ÖZET

ÖZKAN, Meryem. *Erzurum Türkülerinin Sembolik ve Tematik Bakımdan İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ardahan, 2024.

Toplumumuzda ve kültürümüzde duyguların en yoğun biçimde yaşandığı ve hissedildiği türlerin başında türküler gelmektedir. Türküler içinden çıktıkları toplumun duygu ve düşüncelerini, özlemlerini, sevgilerini ve yaşanmışlıklarını taşırlar. Toplumun sadece manevi duygularına değil aynı zamanda tarihi geçmişine, törelerine, yasalarına, kıyafetlerine, yöresel söylemlerine kadar yer verirler. Böylece maddi ve manevi kültürün yansımalarını diğer türlere göre en iyi türkülerde görmekteyiz.

Anadolu'nun kültürel mirasının en önemli parçalarından biri olan Erzurum türküleri, bölgenin sosyo- kültürel yapısını, coğrafyasını ve kültürünü yansıtmaktadır. Bu türküler sadece melodik açıdan değil içlerinde barındırmış oldukları sembolik manalarla da derin ve geniş bir inceleme alanı sunmaktadır. Erzurum türkülerinde yer alan semboller, motifler ve imgelerle birlikte kültürel bellekte izler bırakarak türküler vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılırlar. Türküler içlerinde barındırdıkları birçok kültürel unsurla beraber milli benliğimizin temel yapı taşlarını da oluştururlar. Aynı zamanda türkülerde sıklıkla karşılaşılan sembollerden doğa unsurları, coğrafi mekanlar, tarihi olaylar ve yöre halkının da yaşamından izler bulunur. Çünkü türküler rastgele sözcüklerin bir araya gelerek oluştuğu bir söz dizimi değil, içinde sembollerin ve imgelerin olduğu, derin manaların barındığı, çeşitli çağrışımlar ve motiflerle bezenmiş türlerdir. Böylece toplumun ruhunu ve yaşantısını yansıtan türlerdir. Semboller, motifler ve imgeler yüzlerce yılın birikimi olduğundan bu tarz ince detayların tespitleri de büyük önem taşımaktadır. Bundan dolayı Erzurum türkülerinin sembolik ve tematik bakımdan değerlendirilmesi, kültürel mirasın derinliklerine inerek, türkülerin ardında yatan çeşitli derin manalara da vakıf olmayı amaçlar. Bu çalışmada Erzurum türkülerinde bulunan sembolik ve tematik unsurların belirlenmesi, türkülerin arkasındaki gizemlere, bölgenin geçmişine ışık tutmak, geleceğine dair ipuçları sunmak ve böylece kültürel mirasın canlı bir parçası olmak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler:

Türkü, Sembol, Motif, Tema, Kültür, Folklor

ABSTRACT

ÖZKAN, Meryem. *Evaluation of Erzurum Folk Songs in Terms of Symbolic and Thematic*, Master's Thesis, Ardahan, 2024.

Folk songs are among the genres in which emotions are experienced and felt most intensely in our society and culture. Folk songs carry the feelings and thoughts, longings, loves and experiences of the society they come out of. They include not only the spiritual feelings of the society, but also its historical past, customs, laws, clothes and local discourses. Thus, we see the reflections of material and spiritual culture best in folk songs compared to other genres. Erzurum folk songs, one of the most important parts of Anatolia's cultural heritage, reflect the socio-cultural structure, geography and culture of the region. These folk songs offer a deep and wide field of study not only in melodic terms but also with the symbolic meanings they contain. Together with the symbols, motifs and images in Erzurum folk songs, they leave traces in cultural memory and are passed down from generation to generation through folk songs.

Along with the many cultural elements they contain, folk songs also constitute the basic building blocks of our national identity. At the same time, the symbols frequently encountered in folk songs include elements of nature, geographical places, historical events and traces of the life of the local people. Because folk songs are not a syntax formed by random words coming together, they are genres that contain symbols and images, contain deep meanings, and are adorned with various associations and motifs. Thus, they are genres that reflect the spirit and life of society. Since symbols, motifs and images are the accumulation of hundreds of years, the determination of such fine details is of great importance. Therefore, the symbolic evaluation of Erzurum folk songs aims to go deeper into the cultural heritage and to be aware of the various deep meanings behind the folk songs. In this study, it is aimed to determine the symbolic and thematic elements found in Erzurum folk songs, to shed light on the mysteries behind the folk songs, the past of the region, to offer clues about the future and thus to be a living part of the cultural heritage.

Keywords:

Folk Song, Symbol, Motif, Mythology, Culture, Folklor

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖN SÖZ.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM.....	6
TÜRKÜ NEDİR?	6
1.1. ERZURUM TÜRKÜLERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR	12
1.2. ERZURUM TÜRKÜLERİNİN KAYNAKLARI.....	13
1.3. ERZURUM TÜRKÜLERİNİN ŞEKİL VE YAPISI	15
1.4. ERZURUM TÜRKÜLERİNİN TASNİFİ	17
2. BÖLÜM.....	20
TÜRKÜ VE SEMBOL İLİŞKİSİ.....	20
2.1. ERZURUM TÜRKÜLERİNDE GEÇEN SEMBOLİK ÖGELER	26
2.1.1. Türkülerde Geçen Yeryüzü Unsurları İle Alakalı Sembolik Ögeler	26
2.1.1.1. Sular	26
2.1.1.2. Dağlar	32
2.1.1.3. Bağ- Bahçe- Tarla	40
2.1.1.4. Ağaç	42
2.1.2. Türkülerde Gökyüzü Sembolü	53
2.1.3. Türkülerde Geçen Meyveler ve Sebzeler İle İlgili Sembolik Ögeler	55
2.1.4. Türkülerde Hayvanlarla İlgili Sembolik Ögeler.....	60
2.1.4.1. Evcil Hayvanlar ve Küçükbaşlar (Koyun/Koç/Kuzu)	60
2.1.4.2. Büyükbaşlar	62
2.1.4.3. Kümes Hayvanları (Horoz/ Tavuk/ Ferik).....	65
2.1.4.4. Yabani Hayvanlar	67
2.1.4.5. Türkülerde Geçen Renklerle İlgili Sembolik Ögeler	84

2.1.4.6. Türkülerde Geçen Sayılarla İle İlgili Sembolik Ögeler	93
3. BÖLÜM.....	98
ERZURUM TÜRKÜLERİNDE TEMALAR.....	98
3.1. GURBET ve GÖÇ	98
3.2. GEÇİŞ DÖNEMLERİ (DOĞUM- DÜĞÜN- ÖLÜM)	102
3.3. MİZAH ve HİCİV	107
3.4. TABİAT	112
3.5. SAVAŞ ve KAHRAMANLIK	114
3.6. ERZURUM	117
SONUÇ.....	121
KAYNAKÇA	123
EK 1. ORJİNALLİK RAPORU FORMU	130
EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU	130
ÖZ GEÇMİŞ.....	132

GİRİŞ

İnsan, yaşamın başından sonuna kadar duygularını, sevinçlerini, hüznlerini ve hislerini anlatmak için farklı farklı yollar denemiştir. Bazen bir mağara duvarına çizdiği resimle, bazen bir yazmanın ucuna ilâştirdiği oya ile bazen de bir kilime dokuduğu desen ile bu duyguları yansıtmıştır. Fakat duyguların dışı vurulmasındaki en etkili yol, söz ve ezgi eşliğinde duyguların adeta vücut bulup dile geldiği türkülerdir diyebiliriz.

Ali Yakıcı' nın türkû tanımı ise şu şekildedir: Türküler, doğumdan ölüme kadar yaşanan, hayal, düşünce, duygu ile birey veya toplum olarak insan ve toplumda derin izler bırakan bütün olayların dile getirildiği ezgili metinlerdir. Üzgün ve sevinçli zamanlarda yaşanan heyecan ve coşkuyu yansıtır. Genellikle kaynakları âşık/ozan, türkû yakıcısı ve söyleyicisi olan kişilerden oluşur. Hedef kitlesi tarafından kabul görmüş ve anonimleşmiş, hangi edebiyat şubesine ya da hangi müziğe ait olursa olsun düğünde, şölende, vb. toplantıda ve her türlü icra ortamında dillere dolanan, dillerden düşmeyen, icracısı ve icra ortamı ile konusuna göre kendine özgü bir ezgi ile söylenen manzum ürünlerdir (Yakıcı, 2013, s. 58).

Ahmet Hamdi Tanpınar “Türk insanının yazılmayan romanı türkülerde saklıdır.” der. Türküler dinlediğimiz zaman tarihin derinliklerine sınırsız bir kapı aralar. Hiç görmediğimiz bir geçmiş ile türküler sayesinde her an karşılaşabiliriz. Neşeleri, sevgileri, aşkları, hüznleri biranda önümüzde bulabiliriz. Bir tarih kitabında olmayan ayrıntıyı türkülerde bulabilirsiniz. Çünkü türkülerde insan vardır. Dışarıdan bakıldığında görülmeyen hevesleri, heyecanları ve içine attığı duyguları vardır. Bundan dolayı türküler samimi ve sadedir. Onu söyleyen ozanın samimiyetini ve duygularını da barındırır içinde (Çetinkaya, 2022, s. 69).

Türküler, Türk kültürü, Türk dili ve edebiyatının ortaya çıkışında kabul edilen en temel dinamiklerdendir. Herbert Jansky türküyü; ses getiren tarihsel olaylar karşısında halkın üzüntülerini ve sevinçlerini veya büyük şahsiyetler hakkında nefretlerini ve saygılarını, yaşanmış olan hazine aşk hikayelerini konu alır şeklinde açıklamaktadır. Türküler milli ölçü olan hece ölçüsüyle kurulur. Kalplere derin tesirler bırakan mısralar ile derin bir muhteva içinde dile getirilir. Edebiyat ve müzik bakımından büyük öneme sahiptir. Kendine özgü besteler ile söylenen türküler aynı zamanda tarihi vesika mahiyeti de gösterir (Yakıcı, 2013, s. 55).

Bir kültürün en yaygın müzikal ve şiirsel biçimi, türkülerdir. Türkülerin bu yaygınlığı ise mekânda ve zamanda geçerlidir. Böylece türkü her daim her çağda popülerliğini korumuş ve geniş kitlelere hitap ederek yine bu kitleler tarafından paylaşıp nesilden nesille aktarılmış bir folklor türüdür. Halk türküleri bu özelliklerinden dolayı hem işlevseldir hem de birçok araştırmacı için cazip bir konu haline gelmiştir (Mirzaoğlu-Sıvacı, 2005, s. 34). Aynı zamanda türküler içerisinde var olan sembol ve motiflerin önemini de Mirzaoğlu şu şekilde dile getirmiştir:

Semboller ve motifler folklorun kalıplaşma özelliğinin bir göstergesi olmasının yanı sıra türküler yolu ile de günlük dilden ayrı bir şekilde farklı dil ve ifade şekli kazanarak daha derin ve etkileyici bir üslubun yanında şiirsel dilde kazanmış olur. Semboller kültüre özgüdür ve bundan dolayı da bir türkünün içeriğini ve manasını tam anlayabilmek için sembol dilini çözmek gerekir. Halk türkülerinin günümüze kadar ulaşması ve sürekliliğini devam ettirmesinde kültürel motif ve sembollerin önemli rol ve işlevleri vardır. Bu kültürel sembol ve motiflerin temel işlevi ise bir toplumda günlük olarak konuşulan dil ile ifadesi pek mümkün olmayan duygu ve düşüncelerin yansıtılmasıdır. Direkt olarak ifade edilemeyen bu duygular arasında ise genellikle aşk ve cinsellik olduğu söylenebilir (Mirzaoğlu, 2018, s. 1).

Türkülerin kökenine indiğimiz zaman burada mitolojik dönemleri görmek mümkündür. Türkü ve mitoloji ilişkisi için yaşamı anlamlandırırken yaşanan duyguların söz ve ezgi olarak dile getirilmesi diyebiliriz. Aynı zamanda mitolojinin olduğu yerde sembol ve motiflerde bulunur. Çünkü mitoloji bir nevi semboller ve motifler ile varlığını sürdürüp kendini ileri nesillere taşımıştır.

Türkülerimiz mitoloji ile içerisinde barındırmış olduğu semboller ve motiflerin ışığında adeta bizlere gizli bir hazine sunmaktadır. Direkt veya doğrudan söylenilemeyen duygu ve düşüncelerin üstü örtük ya da şifreli şekilde ifadesi semboller ile mümkündür. Bu da bizlere bir türkü metnini anlamak ve anlamlandırmak için önce sembol dilini çözmemiz gerektiğini göstermektedir. Böylece türkülerimizi farklı ve özgün kılan, temel özellik sayabileceğimiz şeylerin arasında türkülerin yapısında bulunan motif ve sembollerin olduğunu söyleyebiliriz.

Türküler insanoğlunun var oluşundan itibaren peşine düştüğü anlam arayışı içindeki duyguların ifade biçimidir. Bu duyguları ifade ederken de semboller ve motiflerden faydalanılmıştır. Çünkü mitoloji bir nevi semboller ve motifler ilmidir.

Bundan dolayı türküleri mitolojiden ayrı düşünmekte pek mümkün olmayacaktır. Türkülere mitolojik ve sembolik bir perspektiften baktığımız zaman insanlığın ortak mirasından izler bulmak mümkündür.

Türk halk kültüründe, türküler genellikle yaşanmış olayları, aşkları, destanları, doğayı ve bütün bunlarla beraber mitolojik unsurları semboller ve motifler eşliğinde işler. Kahramanlık öğeleri, doğaüstü varlıkların hikayeleri ve ataların öyküleri gibi mitolojik unsurlar, türkülerin içinde sıklıkla işlenmiştir. Bu da bize türküler ile mitolojinin ayrılmaz bir bütünlük içinde olduğunu gösterir.

Merdan Güven, türküler ile mitoloji arasındaki bu kuvvetli bağa dikkat çekerek, şamanlardan âşıklara doğru uzanan bu kopmaz ilişkiyi şu şekilde özetler:

“Türküler, tarihin en eski çağlarında Şamanların (kamların) mitolojik dönemlere dönüşü simgeleyen törenler esnasında Tanrı’yı anmak, ona övgüler düzmek, onlardan çeşitli dileklerde bulunmak için icra edilen ritüel seanslarındaki ezgi eşliğinde söyledikleri bugünkü manadaki ilahileri andıran ilkel şiirlerle ortaya çıkmıştır. Bu ilk ezgili eserler, zaman içinde değişimlere uğrayıp gelişmiştir. (...) Daha geç dönemde ise Şamanların (kamların) büyü, kehanet, şifa, başka bir boyuta ulaşma ve inanç faaliyetlerini yerine getirme durumlarında terennüm ettikleri, bugünkü manadaki ilahi türü halk ezgileri özelliğine kavuşmuştur. Bu eserler, zaman içinde daha fazla konu yenileşmesine, ezgi ve şiir çeşitliliğine ulaşmış; ayrıca kutsallıktan da arınmıştır.” (Güven, 2009, s. 23)

Böylelikle mitolojik figürler ve öyküler içlerindeki sembollerle beraber türküler aracılığıyla nesilden nesile aktarılıp hem kültürel mirasın canlı tutulmasında hem de ileri nesillere aktarılmasında büyük rol oynar.

Türküler zamana meydan okuyarak ilkel zamanlardan günümüze kadar olan tabiatı, kâinatı ve hayatı anlayış biçiminden kesitler vererek mitolojiyi de içinde barındırmış olur. Günümüz insanı varoluşunu mitler ile açıklamasa bile bugünkü kültürel dünyada, mitleri çeşitli biçimlerde görmek mümkündür. Bununla birlikte türküler içinden çıktıkları toplumun dini ve kültürel özelliklerini taşımakla birlikte mitlerin özelliklerini de görmek mümkündür (Mirzaoğlu ve Sıvacı, 2005, s. 35).

Kısaca türküler, Türk milletinin özeti mahiyetindedir. Çünkü türküler içlerinde yalnızca özlem, acı, sevgi, aşk ve hasret temalarını değil aynı zamanda içinden çıktıkları toplumun kültürünü, gelenek ve göreneklerini, yaşam biçimlerini ve duygu dünyalarını da işlerler. Bundan dolayı türkülerini içinden çıktıkları toplumun sembolü olaraktan kabul

edilebilir. Aynı zamanda türkü metinleri içlerinde bir toplumun tarihi ve kültürel öğelerini de barındırdıkları için bazen tarihsel bir belge niteliğinde de kullanılmıştır.

Türkülerde doğa olayları, doğa unsurları, savaşlar, göçler, efsaneler veya toplumda yer edinmiş efsanevi kahramanlara da yer verilmiş olması türkü ile mitoloji arasındaki güçlü ilişkiyi de gözler önüne serer.

Türkülerde bulunan mitolojik sembol ve motifler genel olarak bir toplumun inançlarını, tarihini ve kültürünü yansıtmaktadır. Bu motif ve semboller, toplumun kolektif bilincinde derin bir mana taşır ve genellikle de nesilden nesile aktarılır. Bu motifler ve semboller dinamik bir şekilde kullanılarak türkülerin duygusal manada derinliğini artırır ve dinleyiciyle arasında güçlü bir bağ oluşturabilir.

Türküler ve mitoloji, kültürlerin geçmişten gelen mirasıdır ve bu miras da semboller ve motifler vasıtasıyla korunmuştur. Toplumların inançlarını, tarihini ve değerlerini yansıtır. Böylelikle sembol ve motiflerin türkülerde yer almasıyla birlikte hem türkülerin hem de mitolojik unsurların semboller ve motifler vasıtasıyla yeni kuşaklara aktararak unutulmaması sağlanmış olur.

Araştırmanın Problemleri

Erzurum türküleri sembolik ve tematik açıdan bölgenin tarihi ve kültürü ile nasıl ilişkilendirilebilir?

Erzurum türküleri içerisinde en çok hangi tema ve sembollere rastlanır?

Bu araştırmada Erzurum türkülerinin sembolik yönünün daha iyi anlaşılmasına nasıl katkı sağlanabilir?

Erzurum türkülerinin sembolik ve tematik açıdan incelenmesi, kültürel mirasa ne gibi katkı sağlayabilir?

Araştırmanın Amacı

Türküler gelişi güzel kelimeler ile bir araya getirilmemiştir. Belli motifler ve semboller ile bezenerek içerisinde derin manalar barındırmaktadır. Böylece türkülerin halk biliminden tarih bilimine, sosyolojiden müziğe kadar geniş bir bilimin inceleme alanına girmiştir. Aynı zamanda türkülerin içindeki semboller, imgeler ve derin manalar içinden çıktığı toplumun yapısını, yaşayış biçimini, kültürünü, örf ve adetini de yansıtır. Bundan dolayı türküler Türk toplumunun yaşayış biçiminin özetidir.

Zamana karşı dayanıklı ve dirençli bir tür olan türkü, bu özelliklerinden dolayı çağlar öncesinin dünyasını, tabiatını ve hayat algılayışını bizlere vermektedir (Mirzaoğlu ve Sıvacı, 2005, s. 35). Aynı zamanda türküler bizim kültürel belleğimizdir. Bu kültürel bellek yüzyıllar öncesinden oluşarak türküler ve farklı edebi türler içinde bizlere aktarılmıştır ve aktarılmaya da devam etmektedir. Bundan dolayı kültürel belleğin olduğu yerde sembol ve motiflerin olması da olağan bir durumdur. Literatür de var olan Erzurum türkülerinde gerçekleşen bu çalışmada, türkülerin içinde var olan semboller ve temalar bulunarak türküler hem sembolik hem de tematik açıdan incelenmiştir.

Araştırmanın Önemi

Türküler ile alakalı yapılan birçok çalışma mevcuttur. Hemen hemen her bölgede türküler derlenmiş ve farklı şekillerde incelenmiştir. Araştırmacının incelediği kadarıyla daha önce Erzurum türkülerinde tematik manada çalışmalar yapılsa da sembolik açıdan bir inceleme çalışması yapılmadığı görülmüştür. Yapılan bu çalışmayla Erzurum yöresine ait türkülerin hem sembolik hem de tematik açıdan incelenmesi yapılmıştır. Böylece yapılan bu çalışmayla beraber Erzurum türkülerinde sembolik ve tematik bağlamda farklı bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Konu belirlendikten sonra ilk olarak literatürde var olan Erzurum türkülerinin derlemesi yapılarak önce türkülerdeki sembolik ve tematik öğeler tespit edilip türküler konusuna göre sıralandı. Daha sonra türküler ile alakalı kapsamlı kaynaklara ulaşıp genel bilgilere yer verildi. Aynı zamanda sembol ve türkü ile alakalı genel kaynaklara ulaşıldı. Bu kaynaklar üzerinden konu ile alakalı detaylı başlıklara yer verilerek bu başlıklar altında türküler sembolik ve tematik olarak incelendi. Bu çalışma başlığı altında Türk halk edebiyatı ve Erzurum türkülerinde alakalı birçok kitap, makale, tez çalışması ve dergiden faydalanılarak ilgili konular hakkında bilgiler toplandı. Erzurum türkülerinde özellikle Nabi Belekoglu'nun 'Erzurum Türküleri' isimli kitabı, Kenan Tuna'nın 'Erzurum Türküleri ve Nazariyatı', TRT repertuarı ve Erzurum Atatürk Üniversitesi Merkezi Kütüphanesinden faydalanıldı. Daha sonra elde edilen veriler konularına göre sıralanarak yazıya geçirildi.

1. BÖLÜM

TÜRKÜ NEDİR?

Türkünün kökeni olarak ‘Türki’ kelimesinden oluştuğu görüşü yaygındır. Aynı zamanda Türküye şarkı, deyiş, deme, hava, ninni, ağıtta denilmektedir. Anadolu bölgesinde ise zaman zaman ‘yır’ da denilmektedir. Bunun yanı sıra Türkü kelimesi Türk dünyasında da farklı şekillerde dile getirilmektedir. Buna örnek olarak Tatar Türklerinde ‘beyit’, Azerbaycan Türkçesinde ‘mahnı’, Başkırtça’ da ‘halk yırı’, Kazakça’ da ‘türki, halk kaşığı’, Türkmence’ de ‘halk aydımı’, Uygurca’ da ise ‘nahşa, koca nahşisi’ denilmektedir (Yakıcı, 2010, s. 91-92). Türkü, belirli ezgi ve çalgı (özellikle saz ve kopuz) eşliğinde söylenen, hece ölçüsüyle yazılmış halk ezgisi de denebilir. Türkü kavramı ile alakalı bazı tanımlar şu şekildedir:

Fuat Köprülü türkü tanımını “Türlere özel bir beste ile söylenen ve diğer halk şiiri türünden ayrılan halk şarkıları” diye açıklamıştır (Köprülü, 1976, s. 176). Pertev Naili Boratav türkü kavramını “Türkiye'nin sözlü geleneğinde, bir ezgi ile söylenen halk şiirlerinin her çeşidini göstermek için (âşık şiirleri için dahi) en çok kullanılan ad «türkü» dür. Bölgeler ve konulara göre değişiklik gösteren türkü kavramı, özel durumlarda veya söz ile ezginin çeşitlenmesine göre deme, ağıt, ninni, deyiş, şarkı olarak da adlandırılır, diyerek ifade etmiştir (Boratav, 1969, s. 162). Güven’ göre: “Türküler tarihin en eski çağlarında Şamanların (kamların) mitolojik dönemlere dönüşünü simgeleyen törenler esnasında Tanrı’yı anmak, ona övgüler düzmek, ondan çeşitli dileklerde bulunmak için icra edilen ritüel seanslarındaki ezgi eşliğinde söyledikleri bu günkü manadaki ilahileri andıran ilkel şiirlerle ortaya çıkmıştır.” (Güven, 2009, s. 23). Özkul Çobanoğlu ise ‘Türkü’ sözünü ‘Türk Küyi- Türk Küyü’ ifadesinde oluşan ses düşmesinden dolayı ‘Türkiy’ sonradan ‘Türkü’ ifadesine geldiğini belirtip türkü konusunu açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır. Bununla birlikte “Türkü” ifadesinin ‘Türk Ezgisi’ manasına geleceğini belirtmiştir (Eroğlu, 2017, s. 82).

Türküler, sözlü gelenekte oluşmuş olup nesilden nesille, ağızdan ağıza söylenerek günümüze kadar ulaşmış ve içinden çıktığı toplumun gelenek-göreneklerini, töreleri, tarihlerini ve yaşanmışlıklarını barındıran anonim ürünlerdir. Aynı zamanda Türk insanının yaşantısının özeti mahiyetinde olan türküler vesilesiyle insanlar türkülerde

kendilerini bulmuşturlar. Aynı zamanda türküler vasıtası ile insanlar özlemlerini, sevdalarını, acılarını dile getirme imkânı bulmuşturlar. Bundan dolayı türküsüz kalmak, yurtsuz kalmak ile eşdeğer görülmüştür (Yakıcı, 2010, s. 91-92).

Türküler sadece sözlü gelenekten gelip kuru kuruya söylenen ezgiler değil, özlemleri, sevinçleri, savaşları, destanları, aşkları, arzuları dile getiren canlı bir varlıktır. Günümüzde türkülerin eskisi kadar etkisi olmasa da gelişen ve değişen teknolojiye rağmen hala canlılığını koruyup kendini dinletecek mecralar her zaman bulmuştur. Geçmişten günümüze dinlenen veya kulağımıza ilişen herhangi bir türkü bizi uzaklara daldırıp özlemlerimize, sevinçlerimize, hüznlerimize ve yaşanmışlıklarımıza götürür ve eskilerin dediği gibi hala efkarlandırır. Bu da bize türkülerin her ne kadar eski görkemin de olmasa da içinde barındırdığı önemli kültürel unsurlar ve yaşanmışlıklardan dolayı hala kendini dinletir ve dinleyende derin izler bırakır. Aynı zamanda geçmiş ile günümüz arasında bir bağ oluştururlar. Böylece tarihe de kaynaklık etmeleri açısından da çok önemli bir yere sahiptirler. Her yörede farklı şekilde zenginleşmiş, yoğurulmuş, yorumlanmış, değişime–gelişime uğramış ve sözlü edebiyatımızda da önemli bir yere sahip olmuştur. Türküler için Ahmet Hamdi Tanpınar, “Anadolu insanının romanıdır.” demiştir (Tekin, 2012, s. 159). Bu ise bize Anadolu insanının özlemini, sevgisini, acısını, hatıralarını ve yaşanmışlıklarının az ve öz şekilde bir türkünün içinde görebileceğimizi gösterir. Türküler bir nevi Anadolu insanı ile özdeşleşmiştir ve bir türkü içine bütün yaşanmışlıkları sığdırmıştır.

Aynı zamanda türküler halkın ortak malıdır ve sadece sevgi, aşk, özlem vb. konuları değil; insanları derinden etkileyen doğal afetleri, büyük sürgünleri, göçleri, savaşları, unutulmayan yiğitlik ve kahramanlıkları da ele alarak aynı zamanda tarihimize de ışık tutmaktadır. Bugün tek bir saz tınısı dahi duyduğumuzda aklımıza hemen yaşanmışlıklarımız, özlemlerimiz, sevinçlerimiz ve derinden etkilendiğimiz olaylar gelir ve bizi uzaklara götürür. Bundan dolayı da türküler her daim hayatımızın bir parçası olarak kalacak ve her saz tınısında bizi yaşanmışlıklarımıza, özlem duyduğumuz yıllara götürecektir.

Türkülerin kaynakları ve doğuşuna dair Eflatun Cem Güneyin; “Günden güne, yerden yere ve ağızdan ağıza geçen halk türkülerinin ne doğduğu tarih bilinir ne de doğduğu yer aranır, ne de onu ilk dizip koşan bulunur; hâsılı Köroğlu, Kerem, Karacaoğlu, Emrah gibi belli âşıkların türkü havasına bürünen bazı parçaları bir yana

asıl türkülerin yaşı başı belli değildir.” (Yakıcı, 2013, s. 49) dediği görülmektedir. Anonim olarak bilinen türkülerin aslında ilk ortaya çıktıkları zamanda söylenenin bilinip zaman aşımıyla beraber ağızdan ağıza dolaşıp şekil değiştirmesi ve üzerinden yılların geçmesiyle ilk söylenenin ve nerde söylendiğinin unutulmasından dolayı anonimleşmiştir diyebiliriz.

Bazı araştırmacılara göre, Turfan kazılarında Uygurlara ait türküyü ve koşmayı hatırlatan şiirler ortaya çıktığı ve şekil, vezin, konu bakımından türkü özellikleri taşıdığı için ilk türkü örneklerinin bunlar olduğu, böylece türkü tarihinin aslında Uygur dönemine kadar uzandığı da belirtilmiştir (Yakıcı, 2013, 50). Türküler hemen hemen bir saz, kopuz vb. farklı enstrümanlar eşliğinde söylenmiştir. “Bununla alakalı olarak Fuat Köprülü’nün vermiş olduğu bilgilere göre Gazimihal (2006) şu şekilde açıklamıştır: “Köprülüzâde Mehmed Fuad Bey’in tetkikleri, Asyalı cetlerimizden kurtların uluması gibi titrek bir sesle türkü söylediklerini, içtimâî teşkilata uygun musiki nevileri bulunduğunu, ‘kopuz’ un o zamanki halk musikişinaslarının millî sazı olduğunu meydana çıkarmıştır.” (Memiş, 2020, s. 12). Aynı zamanda bu konu ile alakalı Ali Yakıcı ise şöyle demiştir;

Türkülerin doğuşu sadece milattan sonraki yıllar ile sınırlı düşünülmemelidir. Çünkü bilim adamları ve araştırmacıların vermiş oldukları bilgilerden ve görüşlerden hareketle çıkan sonuç, “Türkülerin tarihinin Türk tarihinin oluşum dönemlerine kadar çıktığı yönündedir. Bu durumda “Türkülerin doğuşunu ozanlık geleneğinin de doğuşunda etkili olan av, sığır, şölen gibi mitolojik törenlerde aramak gerekir. Çünkü o törenlerde ozan, kam, baksı, şaman gibi sanatçıların tören anında söyledikleri ölçülü ve ezgili sözler, ‘Türkü’ nün ilk örnekleri olarak kabul edilebilir.” (Yakıcı, 2013, s. 70).

Böylece türküler ozanlık geleneğinde kopuzla çalınıp söylenmiş, daha sonra ise Anadolu sahasında âşıklar tarafından saz ile çalınıp söylenmiştir. Fakat biz bu çeşitli enstrümanların yanı sıra türkülerde ezginin yanında sözün de çok etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda Mehmet Özbek de “Türkü” halk şiirinde özel bir biçimin adı olmakla birlikte, sıradan halk, mâni, türkü, koşma, divan, gazel ve benzerleri gibi halk şiirinin her biçimi ile kırık hava şeklinde okunmuş sözlü ezgilere ‘Türkü’ denmektedir.” diyerek, ‘Türkü’ nün ezgi yanındaki temel unsurunun “Söz” olduğunu ifade etmiştir (Özbek, 2010, s. 20). Yine bu konu ile alakalı olarak Kaya, ezgiyi söz ile alarak şunları söylemiştir:

“Türkü ile ezgi kelimeleri birbirini tamamlamıştır. Çünkü türkünün kalıcı olması daha çok ezginin varlığı ile mümkündür. Böylece ezgiye güzellik katan türkü sözleri, müzikte gaye değil araçtır. Aynı zamanda ezginin de daha rahat şekilde anlaşılmasını sağlar. Bu bakımdan melodi ve sözler arasında bir uyumun olması gereklidir” (Kaya, 1999, s. 211). Böylece türkü, ezginin yanında ilk sırada yer almasına vurguda bulunmuştur.

İnsanlar özlemlerini, sevdalarını, hasretlerini, kahramanlıklarını, savaşlarını önceden mağara duvarlarına resmederek dile getirmiştir. Daha sonra bu duygulara çeyizlerinde yer veren genç kızlar seccadelere, halılara, oyalara ve kilimlere nakış nakış işleyerek dile getirmiştir. Böylece bu zamana kadar sessiz şekilde bir yerlere resmedilen ve nakışlar ile işlenen duygular zamanla söz ve ezgi ile birleştirilerek dile getirilmeye başlanmıştır. Farklı farklı duyguların ezgi ve söz ile birleşerek dile getirilmeye başlanması, sözlü kültürün etkisiyle beraber artık daha geniş alanlara yayılmaya başlamıştır. Aynı zamanda türküler bu şekilde içinden çıktığı toplumu yansıtarak kültürel kod aktarımı görevinde bulunduğunu da söyleyebiliriz.

Modern dönem iletişim araçlarının bulunmadığı ve insanların birbirleriyle iletişimin kısıtlı olduğu dönemlerde şehir şehir dolaşıp, köy köy gezip hem sanatlarını icra etmiş hem de toplumsal olaylardan haberdar etmişlerdir. Sadece bir toplumun duygu ve düşüncelerini yansıtmakla kalmamış aynı zamanda toplumsal ve kültürel bir iletişim sağlamışlardır. Türküler kaynaklarını ve malzemelerini içinde bulundukları toplumdan alırlar. Böylece içinde bulundukları toplumlarda unutulmaz savaşların yaşanması, büyük doğal afetlerin yaşanması veya büyük ayrılıklara, hasret ve özlemlere şahit olmaları, o toplumu derinden etkileyen olayların yaşanması türkülerle kaynaklık etmenin yanı sıra türkülerle malzemelerde sunmuştur. Bundan dolayı da türküler kendi içinde bulunduğu toplumun özelliklerini içinde barındırarak gelecek nesillere yine toplum yoluyla ulaştırmıştır.

Türküler aynı zamanda toplumumuz için kıymetli bir kültürel mirastır. Her konu üzerinde yazılmış olmaları bize geçmiş ile gelecek arasında bir köprü vazifesi kurduklarını da gösterir. Özellikle yaşanan savaşlar, toplumu derinden etkileyen deprem, sel gibi doğal afetler hakkında tarihi belge niteliği taşımaları açısından da önemli bir yere sahiptirler. Bazı türkü metinlerinin zaman zaman tahribata ve değişime uğrasalar da yine de varlıklarını sürdürmüş ve sürdürmeye devam etmektedir.

Geçmiş ile gelecek arasında köprü görevi gören türküler; beşikte ninni, çocuklukta oyun, askere yaren, sevdalıya tercüman, düğünde neşe, tasada ortak, mezarda ağıt olmuştur. Aynı zamanda popüler kültürün etkisi altına aldığı gençliğe bir tutkal, harç görevi gördüğü de açıktır. Bunların yanı sıra türkülerin muhteşem bir ifade gücü vardır. Böylece de türkülerde eksik veya fazla unsurlar bulunmaz. Mecazlar ve telmihlerle yapaylığa kaçmayan türküler, anlatım bakımından halk sanat eserinin gelebileceği en iyi durumu gözler önüne serer. Türkülerde kullanılan dil ise zengin ve büyük saygın bir uygarlığın dilidir. Binlerce yıllık süreçte meydana gelen sade, anlamlı, manidar ve insana ait her duyguyu ve düşünceyi en manalı ve kısa şekilde anlatabilen bir dildir. Bu manalı dil, yüzyılların birikimine sahip Türk Halk ezgileriyle seslenir insanlara (Vural, 2011, s. 398-399).

Âşıkların saz ile söyledikleri bazı türkülerin ömürleri niteliklerine göre değişmektedir. Bunlar ezgisi dokunaklı olan, sanat yapısı yüksek, türküyü oluşturan olayların toplumu etkileme gücü olarak da belirtilir. Toplumu derinden etkileyen, derin izler bırakmış ve geniş kitleler tarafından bilinen türküler daha kalıcı olup daha uzun süre yaşarken, küçük yerlerde söylenip ve bilinen türküler ise daha kısa ömürlü olup kalıcılığı da ona göre daha az olmaktadır (Artun, 2014, s. 470).

Türküler halkın malı olmakla beraber, ağızdan ağıza dolaşan, sevilen ve beğenilen, kültür ürünü olmalarından dolayı yayılmışlardır. Eski zamanlarda yayılmaları günün şartlarından dolayı yavaş ve sürekli olmuştur. Ticaret kervanları, savaşlar, düğünler, gezgin âşıklar, askerler ve göçler türkülerin yayılmasını sağlamıştır (Artun, 2014, s. 469). Böylece türküler yayıldıkça daha çok bilinmeye başlanmışlar ve bu şekilde hem maddi hem de manevi kültürü yaymışlardır. Günümüzde ise eskiye nazaran türküler teknolojinin de etkisiyle hem daha geniş sahalara yayılma imkânı bulmuş hem de daha kolay şekilde ulaşılabilir olmuştur.

Türküler, içine ustaca yerleştirilmiş semboller, imgeler, vurgular ve kültürel unsurlar ile gittikleri yerlerde içinden çıktıkları toplumu temsil ederek tanıtmışlardır. Türküler bir noktada içinde doğdukları toplumun duygu ve düşüncelerinin de tercümanı olmuştur. Dışa vurulamayan duygular sembol, imge, söz ve ezgi ile iç dünyadan dış dünyaya aktarılmıştır diyebiliriz. Bundan dolayı da türküler her dinleyeni etkilemiş ve kendi iç dünyasına yönlendirmiştir. Bu anlamda türkülere baktığımız zaman rastgele sözlerden ve ezgilerden oluşmadığını da görmüş oluyoruz.

Türkölere baktığımız zaman bitkilere ve hayvanlara dair bilgileri, halk hekimliğini, tarihsel derinlikleri, toplumsal olaylar gibi yaşama dair neredeyse her şeyi görmek mümkündür. Bu anlamda türköl, Türk milletin adeta hafızasıdır (Eroğlu, 2017, s. 80). Bundan dolayı türkölü seven veya sevmeyen herkes dinlediği türkölde bir anlığına da olsa kendini kaptırır ve yaşamışlıklarını hatırlar. Bu da türköllerin çok yanlı işlevi olduğunu gösterir. İnsanları hem müzikal hem de psikolojik olarak etkilemesi de disiplinler arası çalışmalara da açık olduğunu gösterir.

Bir toplumun önemli derecede kültürel mirasını oluşturan türköllerin birçok işlevi vardır. Türköl ilk söyleyeni belli olmadığı için anonimdirler. İçinden çıktıkları toplumu etkileyen gerek bireysel gerekse de toplumsal olayları da türköl vesilesiyle öğrenebiliriz. Böylece topluma ayna görevinde de bulunurlar. Sözlü gelenekten geldikleri için kültürel aktarımda da önemli rol oynamaktadırlar ve bunun yanında sözlü kültürden gelmesi münasebetiyle de bozulmaya müsaittirler (Memiş, 2020, s. 13). Aynı zamanda türköl bir kültürel ifade aracı olduğu için geçmiş ile gelecek yaşam tarzlarını anlatarak kültürel kimliğin korunmasına da yardımcı olur. Türköl vesilesiyle insanlar arasında ortak bir bağ oluşur ve bu sayede insanları da bir araya getirir. Bu ortak duygular sayesinde aslında türköl evrensel bir değer taşır. Böylece türköllerin birleştirici bir işlevi olduğundan da söz edilebilir.

Türk kültürü kadim bir medeniyet meydana getirmiş bir milletin ürünüdür. Bundan dolayı Türk müziği de bu kadim medeniyetin en güzide parçalarındandır. İster farklı milletlerin halk şarkıları olsun isterse Türklerin ‘Türköl’ü olsun herhangi bir milletin halk kültürü içerisinde yer almış müzik eserlerine baktığımızda, içinde bulundukları milletlerin geleneği, tarihi ve yaşamış oldukları çevreyle birlikte, toplumun sosyal yaşantısını da barındırdığını görmüş oluruz. Bu manada türköl için hem Türk milletin özeti hem de hafızası diyebiliriz (Eroğlu, 2017, s. 80).

Türköl bizi biz yapan en önemli değerlerimizden biridir. Kültürümüzün çok önemli bir parçası olmanın yanı sıra toplumsal ve kültürel bağları güçlendirmekle beraber insanların duygusal, kültürel ve sosyal ihtiyaçlarının da karşılanmasında yardımcı çok yönlü bir sanat eseridir. Türk kültürüne özgü olan türköl yüzyıllar öncesinden nasıl değer görüp insanların ruhlarına dokunduysa yine gelecek nesillerinde ruhlarına dokunup kültürel aktarım yapmaya devam edecektir.

Türküler edebiyatımız için zengin bir kültür ve bilgi birikimi sunmaktadır. Aynı zamanda bunu sunmakla kalmayıp gelecek nesillere de taşımaktadır. Günümüzde teknolojinin de etkisiyle birlikte her ne kadar yeni müzik türleri çıksa da türkülerin yeri hep başka olmuş ve değer görmüştür. Yüzyılların birikimini taşıyarak ve üstüne yenilerini ekleyerek ilerleyen türküler, her dönemde kendine has ağırlığını korumuş ve korumaya da devam etmektedir.

Genel olarak türkü kelimesi için Türk milletinin kendisidir diyebiliriz. Çünkü türkü bu kadim milletin içinde şekillenerek, sembol ve motiflerle bezenip söz ve ezgi eşliğinde vücut bulmuştur. Aynı zamanda türküler birçok farklı kültür ve coğrafyada yaşayan Türk topluluklarında ortak bir ifade biçimi olmuştur. Bundan dolayı Türk milleti için türküler, kültürel, tarihi ve duygusal bağları güçlendiren önemli bir unsur olmakla beraber kimliklerini de ifade etme aracıdır.

1.1. ERZURUM TÜRKÜLERİ ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALAR

1939 yılında telgrafçı Galip Bey ve Ali Rıza Bey'in kurduğu "Erzurum Musiki Birliği" topluluğuyla birlikte Erzurum'da türkü çalışmaları başlamıştır. Aynı zamanda bu topluluk içerisinde sesi güzel olan öğretmenlerden Hafız Ömer Bey ve Hafız Faruk Kaleli' de katılmış fakat topluluk üyelerinin aktif olmamasından dolayı erkenden dağılmıştır. Topluluğun dağılmasıyla beraber Halkevi'nin folklor kolu bünyesinde yapılan 'Halk Geceleri' programında Hafız Faruk Kaleli, folklor koluna dahil olan gençlerden ve kendi öğrencilerinden halk türkülerini korosunu kurmuş ve bu koro uzun yıllar farklı illerde de başarılı konserler vermiştir. 1929 yılında başlayan ilk derleme çalışmaları Mahmut Ragıp Gazimihal, Ferruh Arsunal ve Yusuf Ziya tarafından yapılır. Ankara Konservatuvarı tarafından 1937 yılında yapılmış olan derleme çalışmalarına Muzaffer Sarısözen, Ferit Alnar, Arif Atıkan gibi önemli kişilerde katılmıştır (Bulut, 1984, aktaran Karadaş, 2021, s. 164).

Türkiye sahasında türkü ile alakalı birçok derleme çalışması mevcuttur. Bu derlemeler sayesinde hem sözlü kültürden yazılı kültüre geçirilerek kalıcılık sağlanmış hem de TRT repertuvarına katkıda bulunulmuştur. Bununla birlikte TRT repertuvarına en çok türkü kazandıran ilimiz Sivas'tır. Bununla birlikte en çok türkü kazandıran ikinci ilimiz ise Erzurum olmuştur (Eriş, 2012, aktaran Karadaş 2021, s. 164).

Erzurum'un yıllar içindeki siyasi ve sosyal durumu göz önüne alındığında bu durumun türkülerde de konu olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda soğuk ve çetin geçen kış mevsiminin etkisini de türkülerde görmekteyiz. Bununla birlikte gurbet, ayrılık, özlem, hüzn gibi konularda türkülerde yer edinmiştir. En etkili rolün tarihsel olarak yaşanan olayların etkisi olarak söyleyebiliriz. Aşıklık geleneğinin önemli merkezlerinden olması da türkülerde âşık tarzı üslubun görülmesini sağlamıştır.

Erzurum türküleri üzerinde yapılan çalışmalar incelendiğinde Feyzi (2015) yaptığı çalışmada Darul Elhan'a Ait Anadolu Halk Şarkıları Defterlerinde Erzurum türkülerini derlemiştir. Erzurum türkülerinin içerik açısından incelendiği çalışmalara bakıldığında ise Erzurum türkülerinde kadının rolünü Bayburtlu (2022), dostluk temasının ise Özarslan (2019) tarafından incelendiği görülmektedir.

Türküler içinden çıktığı toplumun sosyal yapısını da yansıtır. Sosyal bir konu olarak gurbet, ayrılık, özlem temalarına Karadaş (2021) aşk, aşık, sevgili temalarına Alkan İspirli (2011) çalışmasında yer vermiştir. Feyzioğlu (2012) da 'On Erzurum Türküsü Üzerinde Bir Metot Denemesi' adlı çalışmasında türküler üzerinde farklı bir metot deneyerek ayrı bir bakış açısı oluşturmuştur.

Aynı zamanda Erzurum türküleri üzerinde yapılan önemli derleme çalışmalarından biri de Belekoğlu (1971)'nin Erzurum Türküleri isimli kitap çalışmasıdır. Belekoğlu bu çalışmasında 260 tane Erzurum türküsünü derleyerek konularına göre ayırmıştır. Bu da Erzurum türküleri üzerine çalışma yapacak olan araştırmacılar için ekstra kolaylık sağlamıştır. Kitapta sadece türküler değil aynı zamanda mâni, ağıt, ninni ve koçaklamalar da bulunur. Böylece bu eseri Erzurum türküleri üzerinde yapılan önemli bir derleme çalışması olarak nitelendirebiliriz.

1.2. ERZURUM TÜRKÜLERİNİN KAYNAKLARI

Yüzyıllardan beri süre gelen Türk edebiyatı sözlü kültür geleneğinin en önemli türlerinden biri de türkülerdir. Edebiyatımızın önemli ve zengin kültürü olarak nitelendirebileceğimiz türküler, Orta Asya'nın bağrından koparak Türklerin Anadolu'ya ayak basmasından sonra Anadolu coğrafyasına yayılmıştır. Artık kopuzla çalınıp söylenen türküler Anadolu sahasında âşıklar tarafından saz ile çalınıp söylenmeye de başlanmıştır. Muhakkak her milletin halk şarkısı veya halk türküsü vardır. Fakat her milletin 'Türkü' sü yoktur. Çünkü 'Türkü' Türk milletine özel bir müzik yapısını temsil

eder (Eroğlu, 2017, s. 80). Böylece türkünün hayatımızda ve kültürümüzdeki yeri ile önemi oldukça geniş yer kaplamaktadır.

Türküler, halk sanatçıları, yerel müzisyenler ve âşıklar tarafından yaşatılıp, derlemeler yoluyla da günümüze kadar ulaşmıştır. Böylece halk kültürü araştırmacıları ve folkloristler tarafından da kaydedilmiştir. Erzurum'un yerel müziğine baktığımızda da türkülerle beraber uzun havalar ve diğer geleneksel müzik formlarını da içermektedir. Bu bağlamda da bölgenin hem coğrafi yapısı hem de bölgenin tarihi özellikleri türkülerin temalarını ve müzik biçimlerini de şekillendirmiştir.

Erzurum kültürü ve sanatı denildiği zaman, Erzurum ile özdeşleşmiş birçok irfan, kültür ve sanat değeri aklımıza gelmektedir. Bu değerler arasında özellikle şehrin irfanının simgesi olan Erzurumlu İbrahim Hakkı, Şair Nefi, Alvarlı Muhammed Lütfi, Âşık Sümmâni, Âşık Reyhani; Erzurum halkının kahramanlığını temsil eden Nene Hatun, Kazım Karabekir; cesaretini ve savaççılığını ifade eden barlar, kuvvetini ve çevikliğini yansıtan cirit gibi birçok kültürel simgesel ve sanat şahsiyeti de sıralanabilir (Kurubaş, 2024, s. 34).

Erzurum türkülerinin kaynakları, bölgenin zengin ve derin kültürel mirasını yansıtmaktadır. Genellikle de sözlü gelenekler ve halk edebiyatı üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz. Erzurum türkülerinden çıktığı toplumun yaşam tarzını, aşkı, tarihi olayları, doğayı, duygu ve düşüncelerini de işler. Aynı zamanda bu türküler köy düğünleri, cenazeler, mevsimsel etkinlikler gibi etkinliklerde de söylenir.

Erzurum'un, Erzincan ve Kars ile komşu olması bu yörelerin ezgilerinden de etkilenildiği göstermiştir. Bundan dolayı da özellikle halk müziği ezgileri ve tavırları içinde zengin bir zemini vardır. Halk müziği ise içinde şekillendiği topluma ait geçmişi, yaşantıyı, acıyı, hüznü, zevki, gelenek ve göreneği yansıtır. Bundan dolayı da türküler, tarihi ve sosyal önem taşımaktadırlar (Feyzioğlu, 2012, s. 189).

Erzurum yöresine ait müzik kültürüne baktığımız zaman hem araştırmacılarına hem de icracılarına özel bir çalışma alanı sunduğunu görmekteyiz. Bununla birlikte Erzurum'un müzik hayatı hem camilerde, tekkelerde, hem de kahvehanelerde, konaklarda ve köy odalarında varlık göstermiştir. "Tanpınar 'Beş Şehir' isimli eserinde bu durumu Erzurum'da öteden beri devam eden bu iki başlı müzik geleneği olarak tanımlar." Böylece iki başlı müzik geleneği, Erzurum yöresinde yetişen şairlerin divan şiirlerinde, halk şiiri örneklerinde ve türkülerinde görmek mümkündür. Bundan dolayı da yöre repertuarı ve

yöre türküleri, Türk müziği açısından ele alındığı zaman makam, form, usul çeşitliliği bakımından da zengin ve seçkindir. Aynı zamanda Erzurum türkülerinin üretim kaynaklarına baktığımızda özellikle de âşıklık geleneği ve türkü yakıcıları olan âşıklar, geçmişten günümüze kadar hem varlık göstermiş hem de önemli bir rol oynamışlardır. Bundan dolayı Erzurum âşıklık geleneğinin de önemli merkezlerinden biri olarak kabul edilmiştir (Kurubaş, 2024, s. 37).

Erzurum, halk oyunları, türküleri ve âşıklık geleneğinin mahsulleri bakımından zengin bir folklor kaynağıdır ve bu özelliğini de hala daha korumaktadır. Erzurum yöresinde türküler, halk hikayeleri, oyunlar, cirit oyunları, efsaneler ve masallar yaşatılmakta beraber Atatürk Üniversitesini Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün verimli çalışmalarıyla bilimsel bir zemine oturtulmaktadır. Farklı dernek ve kurumlar tarafından özellikle de türküler ve halk oyunları daha bilinçli şekilde daha geniş halk kitlelerine ulaştırılmaya çalışılmaktadır. Böylece Erzurum yöresine ait türkülere ve oyunlara uygun sazlarla ilgili eğitim çalışmaları yapılmaktadır. Aynı zamanda yöreye özgü türkü üslubu da güzel şekilde yaşatılmaktadır (Güven, 2010, s. 170).

1.3. ERZURUM TÜRKÜLERİNİN ŞEKİL VE YAPISI

Erzurum türküleri şekil ve yapı olarak hem müzikal hem de sözlü geleneğin bir birleşimi olup özellikle de bölgenin kültürel kimliğini oluşturmaktadır. Bu unsurlarla türkülerdeki derin duyguları ve zengin anlatımı da desteklemektedir. Erzurum bölgesine ait geleneksel halk oyunları ve müzik çok zengin ve çeşitlidir. Türk milletinin Anadolu'nun her köşesinde var olması ve yayılması şive, ağız, tavır, ritim yapısı yönüyle de çok çeşitlilik gösterir. Bu bölgede de daha çok kırık havalar yaygındır (Bayburtlu, 2016, s.266). Böylece Kenan Tuna'nın ifadesiyle:

“Kırık Hava: Hece ölçüsünün kullanıldığı, farklı ritim ve usullerin yer aldığı ölçülü tartılar ile icra edilen sözlü halk türkülerimizdir.

Uzun Hava: Kırık hava olarak isimlendirdiğimiz türküler gibi ölçülü tartılar değil; sözün gereğine göre biçimlenen ve sözlü tartılar ile ölçülen, sözlü halk verimlerimizdir.

Oyun Havaları: Oyun havası diye adlandırılmalarının sebebi; oynamaya elverişli bir müzik ile söylenmeleri ya da çalınmaları, coşturucu ve neşelendirici olmalarıdır. Müzikleri genellikle oynak ve hızlıdır. Sözlü ya da sözsüz olmak üzere iki özellik gösterir.

Çoğunlukla kadın oyunları türkölüdür. Kadınlar oynadıkları oyunlara kendileri türköl (söz) söyleyerek eşlik ederler

Uzun Havalar- Kırık Havalar: ince duyguları, iç ezikliğini, gönöl yansımasını, sızlanışları, acınmaları, yakınmaları, çaresizlikleri dile getiren içli mi içli, dokunaklı mı dokunaklı havalardır. Yani yakıcı ve kavurucudur. Toplumun duygularını, gelenek ve göreneklerin belirgin etkileri vardır” (Tuna, 2000, s. 3).

Türkölüleri nazım şekli açısından belirli bir tip şeklinde gösteremeyiz. En fazla görülen şekliyle üç- dört mısralık bentler ve onlara ekli olan iki veya daha fazla mısralık bağlantılardan meydana gelir. Genellikle bent mısraları da kendi aralarında kafiyelidir. Her bendin sonunda bazen bağlantılar değişir. Bazıları ise tek mısradan ibarettir (Tuna, 2000, s. 3).

Erzurum türkölüleri incelendiğinde çoğunlukla on zamanlı (aksak semai), dört zamanlı (nim sofyan) ve on iki zamanlı (yürük semainin birleşimi) usuller görölmektedir (Feyzioğlu, 2012, s. 31). Erzurum türkölülerinde tavır, ağız, şive, ritim yapısı yönünden de çok çeşitlilik göstermekle beraber bölgede kırık havalar daha yaygındır. Başta Erzurum olmak üzere Doğu Anadolu Bölgesinde genel anlamda kaval, def, mey, bağlama, zurna, akordeon, tulum, klarnet, ve davul gibi çalgılar kullanılır (Bayburtlu, 2016, s. 266).

Erzurum türkölülerinde özellikle 5/8 ile ifade edilen ve Âşık Sümmani’ ye ait bir makam olan Sümmani makamı dikkat çekmektedir. Kendi isminde ve kendine ait makamı olan tek âşık, Âşık Sümmani’ dir. Bununla birlikte Sümmani’ den sonra da diğer âşıklar tarafından da kullanılmıştır. Aynı zamanda Erzurum türkölülerinin şehir çevresinde derlenmiş olan türkölülerde ses genliği yükselirken, kırsalda ve köylerden derlenen türkölülerde ise ses genliği gittikçe azalmaktadır. Bununla birlikte Erzurum türkölülerinde kırık havalar, tatyannlar, ve mayalar önemli bir yer tutmaktadır. Bunların dışında özellikle önemli halk ezgisi grubu da oyun havaları ve bar ezgileridir. Mayalar ise Erzuruma ait olan halk müziğinin karakterini ortaya koyan ezgilerdir. Böylece Erzurum türkölülerinde gerek ezgi yapıları gerekse tavırlarının oluşmasında da âşık tarzının ve âşık yaratmalarının rolü oldukça büyüktür. Kerem, Sümmani, ve Emrah özellikle etkindir. Erzurum yöresi aynı zamanda âşıklık geleneği açısından da önemli merkezlerdendir (Feyzioğlu, 2012, s. 189).

Erzurum türkölülerine baktığımızda belli bir anlam ifade etmekle birlikte beraber özellikle türkölülerin melodilerini tamamlayan ve tekrarlanıp duran ah, of, vah, vay le le,

ley ley, aman aman, ha ha, dadaş, dile dile le, lo lo gibi kelimeler çok kullanılır. Aynı zamanda bu kelimeler ifadeyi zenginleştirici bir rol oynamaktadırlar. Bu kelimeleri türkülerin içerisinde çıkarmak zordur. Çünkü bu kelimeleri çıkarttığımız zaman belki de mısraların hece sayıları düzgün olacaktır fakat türküler, tıpkı ağacı kesilmiş tepeler gibi güzellikten yoksun ve çıplak kalacaktır (Belekoğlu, 1971, s. 18).

1.4. ERZURUM TÜRKÜLERİNİN TASNİFİ

Türkülerin tasnifi, müzik türünün daha iyi şekilde anlaşılmasını sağlarken aynı zamanda bu türlerin hangi toplumsal, coğrafi ve tarihsel bağlamlarda da ortaya çıktığını göstermektedir. Dolayısıyla Erzurum türkülerinin tasnifi ile bölgenin geleneklerini, dilini, sosyal yapısını ve halkın duygu-düşüncelerini yansıtan önemli bir kültürel bellekte oluşturulmaktadır. Bu tasnifin farklı yöntemleri ve kriterleri de bulunmakta olup, türküler anlam ve işlev bakımından daha iyi kavrayabilmek için yapılan bu çalışmalar hem akademik anlamda hem de halk müziği alanında da büyük öneme sahiptir.

Türk halk müziği, kendine has çalgıları, çalış ve söyleyiş tavırları, türleri, konuları gibi farklı özellikleri bünyesinde barındıran bir müzik çeşididir. Yörelere, ortamlarına, seslendirmelerine, ezgi ve yapılarına göre de farklı özellikler göstermektedir. Bir kısmı sözlü bir kısmı ise çalgısal ezgilerdir. Türk halk müziği baktığımız zaman Türk folklorunun da ilgi çeken bir halk verimidir. Konuları genellikle kişisel ve sosyal olaylara dayanmaktadır. En önemli özelliklerinden biri de dokunaklı ve yanık olmasıdır. Aşk, üzüntü, keder, sevgi, gurbet, hasret, ayrılık, askerlik, ölüm, doğum, düğün ve yiğitlik gibi duyguların üstünedir. Ezgi ile söylenip, yöreden yöreye karakteristik özellikler taşıyarak yayılıp zenginleşir (Tuna, 2000, s.3).

Halk müziğinin birikimine baktığımızda binlerce yıl öteden geldiğini görürüz. Dokunaklı ve sade bir anlatımı vardır. Bununla birlikte insanı da hızlı bir şekilde kavrayan görüntüye sahiptir. Aynı zamanda eski çağlardan yaşanarak günümüze ve gelecek nesillere aktarılan bu verimlerimiz, halkın inancını, hayat anlayışını, sanat zevkini, duygu ve düşüncelerini de yansıtır. Böylece halk türküler, gönül bağlarını kuvvetlendirmede ve canlı tutmada da önemli bir yere sahiptir. Bundan dolayı da her zaman dinamik ve popülerdir (Tuna, 2000, s.3). Bundan dolayı Erzurum türkülerinin de bu dinamik ve popülerliğin içinde olduğunu söyleyebiliriz.

Erzurum yöresi tarihi açıdan da zengin bir bölge olmasından dolayı yaşanan bütün sıkıntıları, sevinçleri ve özlem vb. duyguları türkülerde de görürüz. Erzurum türkülerinde yöre insanının hayatını ve yaşamış oldukları çeşitli olayları da buluruz. Böylece Erzurum halkı içindeki dertleri, sıkıntıları, sevinçleri, duygularını, özlemlerini ve daha nice yaşadığı olayları türkü olarak çağırmış ve içini türkü olarak dökmüştür (Belekoğlu, 1971, s.17). Erzurum türküleri, yazarı ve bestecisi belli olanlarla birlikte Anonim Halk Edebiyatı' na ait olan bir nevi yazarı ve bestecisi belli olmayan, artık tamamen halkın ortak malı olan türküler vardır. Nabi Belekoğlu'nun Erzurum türkülerinin bazı özelliklerine değindikten sonra daha derine inerek yaptığı sınıflama şu şekildedir:

I. LİRİK TÜRKÜLER

- A- Aşk Türküleri
- B- Tabiat Türküleri
- C- Gurbet Türküleri
- D- Ağıtlar
- E- Ninniler
- F- Koçaklamalar
- G- Tasavvufi Türküler

II. SATİRİK TÜRKÜLER

- A. Mizahi Türküler
- B. Hicivler

III. İŞ TÜRKÜLERİ

IV. MERASİM TÜRKÜLERİ

V. BİR VAK'AYI ANLATAN TÜRKÜLER

VI. OYUN TÜRKÜLERİ

- A. Erkek Oyun Türküleri
- B. Kadın Oyun Türküleri

V. MARŞLAR

VIII. İLENÇLER (Belekoğlu, 1971, s. 18)

Kenan Tuna ise Erzurum türkülerini konularına göre şu şekilde sıralamıştır:

Ninniler

Kına Türküleri- Evlenme Törenleri İle İlgili Türküler

Sevgili, Sevgi, Güzellik İle İlgili Türküler

Gurbet, Ayrılık ve Özleyişle İle İlgili Türküler

Tabiat İle İlgili Türküler

Hayvanlar İle İlgili Türküler

Askerlik, Kahramanlık ve Savaşlar İle İlgili Türküler

Gelin İçin Yakılmış Türküler

Din- Tasavvuf İle İlgili Türküler

Yemeklerle, Meyvelerle ve İçkilerle İlgili Türküler

Dadaş Sözcüğü İle İlgili Türküler

Erzurum Adına Yakılmış Türküler

olarak karşımıza çıkmaktadır (Tuna, 2000, s. 40-45).

Erzurum, ağır zulümler görmüş ve vatan için önemli mücadeleler vermiş bir şehirdir. Bundan dolayı da türkülerde vatan sevgisi ve gurbet duygusu ağır basmaktadır diyebiliriz. Aynı zamanda Erzurum yöresi müzik kültürünün geniş ve zengin olduğu da bir yerdir. Erzurum türkülerinde coğrafi özellikten izlerde çokça yer almaktadır ve bundan dolayı da türkülerde yayla, yayla suyu, soğuk, kar, kış, soğuk su, Palandöken Dağ'ı gibi ifadeler de sıkça rastlanılır.

2. BÖLÜM

TÜRKÜ VE SEMBOL İLİŞKİSİ

Türküler, mitolojik sembollerin zenginlik kattığı önemli edebi türlerden biri olmakla beraber içlerinde barındırdığı gelenek- görenek ve Türk kültürüyle birlikte mitolojiden de izler taşır. Böylece türkülerde var olan kültürel anlam derinliği mitsel sembol ve motiflerle daha da belirginleşmiştir. Bundan dolayı da türkülerdeki anlam derinliğini sağlayan semboller türkülerin mitolojik kökenine de inmemizi sağlar. Türkülerde sıkça mitolojik öğelere yer verilmiş olması aynı zamanda türkülerin mitolojik boyutunu da bizlere vurgular.

Türküler, mitolojinin ve sembollerin zenginlik kattığı önemli türlerden biridir. Türk kültürünün en önemli unsurlarından olan türküler içlerinde barındırdığı gelenek- görenek ve Türk kültürünün yanında mitolojiden de izler barındırmıştır. Böylece türkülerde var olan kültürel anlam derinliği mitsel sembol ve motiflerle daha da belirginleşmiştir.

Sembol, bir görüşü ve gayeyi ifade eden aynı zamanda ortak anlamı olan şekil veya kelimelerdir (Vural ve Vural, 2013, s. 647). Semboller genellikle türkülerde belirli temaları veya duygusal anlamları temsil eder. Motifler, tekrar eden, belirgin bir tema veya sembolik bir anlam taşıyan unsurlardır. Semboller ise genellikle soyut veya somut nesnelerdir diyebiliriz. Semboller aynı zamanda kültürel ve duygusal anlamı da temsil ederler. Böylece türkülerdeki sembolleri çözmek aslında türkülerin içerisine saklanmış olan bütün gizeme vakıf olmak demektir.

Türküler toplumların yaşam şekillerini, başlarından geçen olayları, maddi ve manevi duyguları içinde barındırmakla beraber sembollerle bezenmiş zengin kültürümüzün daha da ileri kuşaklara aktarılmasını sağlayarak unutulmamasında büyük rol oynamaktadır. Aynı zamanda türküler, mitolojik unsurların sembol ve imgelerle daha estetik şekilde ortaya konulma şeklidir.

Genel olarak Türk halk türkülerine baktığımız zaman, türkü metnlerinin yapısındaki mitolojik unsurlar iki şekilde karşımıza çıkar: “Birincisi, anlatı türküleridir (narrative songs). Bu gruba ait efsâne konulu türkü metinleri büyük ölçüde mitolojik unsurlardan oluşur. Bu tip örneklerde türkü, kültürde mevcut bir efsânenin konusu üzerine kuruludur. İkinci tipte ise, herhangi bir mitolojik motif, türkünün ana konusuyla

ilişkili veya ilişkisiz biçimde türkü metinlerinde yer alır. Türk halk türkülerinde, ikinci tipte yer alan örnekler, birinci tipe göre çok daha yaygındır.” (Mirzaoğlu ve Sıvacı, 2005, s. 35). Böylece türkülerde işlenen bütün bu konuların sembollerle bezenip karşımıza çıktığını görüyoruz. Mitolojik unsurların semboller ile bezenmiş olması aynı zamanda türkülerdeki duygu ve düşünce derinliğini de artırdığını söyleyebiliriz.

Bazı türkülerde, mitolojik figürlerin hikayeleri veya mitolojik olayların anlatıldığı destanlardan esinlenilmiş ve sembolize edilmiş türkü sözleri bulunabilir. Böylece bu semboller, genellikle aşk, kahramanlık, doğa gibi temalarla örülerek türkülerde dile getirilir. Türkülerde var olan bu semboller kesinlikle rastgele söylenip rastgele de yerleştirilmemiştir. Her birinin bir anlam derinliği ve özelliği vardır. Türkülere mitolojik bir yaklaşımla bakıp, sembol tahlilleriyle bütün insanlığın ortak mirasının izlerini sürmekte mümkündür.

Semboller özellikle belli bir grup, kültür, toplum veya topluluk içinde mana kazandıkları zaman var olurlar (Turancı ve Özgen, 2018, s. 156). Semboller, içinde yer aldığı kültürün, soyut ya da somut çıktıları şeklinde belirtilebilir. Günlük yaşantımızda kullanılan basit bir figür, mana olarak geniş bir içeriğe sahip olabilmektedir. İnsanlarla diyalog kurma, tokalaşma, jest ve mimiklerinden düşüncelerine kadar anlamlar çıkarılabilir (Güler ve Anbarlı Bozatay, 2017, s. 27).

Sembollere atfedilen mana çağrışımları vasıtasıyla ortak kültür çevresinde yer alanları “benzer, yakın ya da aynı olmaya” yönlendirdiğini söylenmekte ve insanların, beraber yaşarken ait olma duygusu ile ortak işaretler benimsedikleri ve bunları da sembolleştirdikleri belirtilmiştir (Koca, 2010, s. 89).

Neredeyse bütün kültürlerde, nesnelere veya doğada olan çeşitli öğelere kutsallık atfedildiği ve sembolleştirildiklerini görmekteyiz. Birçok farklı kültürde olduğu gibi Türk kültüründe de bu tarz sembollerin varlığından söz edilir. Yazarın doğrudan ifadesiyle sembolizm; “insanın kutsalın tezahürünü bir bütün olarak evren ile tanımlama eğiliminin bir tür anlatımıdır.” (Turancı ve Özgen, 2018, s. 157).

Semboller ve motifler genellikle kültürel, dini ve sembolik anlamlar taşır. Bir sembolün yorumu, kullanıldığı bağlam, kültürel geçmişi ve kişisel deneyimlere göre değişir. Bundan dolayı bir toplumun kültürel ve toplumsal değerlerini yansıtan türküler, semboller aracılığıyla duyguları, gelenek- görenekleri ve yaşamın farklı yönlerini anlatır.

Türküler zamana meydan okuyan bir tür olarak, bizlere dünyayı, doğayı, yaşamı algılama şekillerinden kesitler verir ve bu özelliğinden dolayı da mitoloji ile ortak bir payda da buluşmuşlardır. Günümüz modern dünyasında gerek varoluş gerek köken bilimi artık mitolojik olarak açıklanmasa da kültürümüzde özellikle de anlatılarda bu açıklamalar hala mitoloji ile açıklanmaktadır diyebiliriz. Adeta geçmişi günümüze yansıtmış olan bir sihirli ayna görevi gören türküler, toplumların ve milletlerin geçmişten geleceğe yaşadıkları değişim ve dönüşüm serüvenlerini taşıması sebebiyle, mitolojik motif ve sembolleri de içerisinde saklayarak günümüze kadar ulaşmasında önemli rol oynamıştır (Memiş, 2020, s. 19).

Türküler içlerinde gizledikleri sembol ve imgelerle daha estetik şekilde ortaya konulmuştur. Aynı zamanda semboller türkülerle beraber gelecek nesillere de taşınmıştır. Bundan dolayı türküler, geçmişten günümüze sadece mitolojik öğeleri değil halk kültürünü de koruyarak ileriye taşır. Bu yolla da türküler sembolleri, motifleri ve mitolojik unsurları gelecek nesillere aktararak Türk kültürünün derin köklerini korur. Böylece türküler mitolojiden ayrı düşünmek pek mümkün olmayacaktır. Çünkü türkülerdeki sembolleri bulmak aynı zamanda türkülerin mitolojik kökenine de inmeyi gerektirir. Bundan dolayı mitolojiye de değinmek yerinde olacaktır. Kısaca mitolojiye değinmek gerekirse:

İnsana ait gizli mahzen dediğimiz bir yer vardır. Bu gizli mahzen insanın bilinçaltıdır. İşte insana dair ne varsa bu bilinçaltında toplanır ve birikir. Vakti geldiği zamanda kendisini dışa vurur. Biz bu bilinçaltının kendini dışa vurmasını mitolojik öğelerde görmekteyiz. Böylece mitoloji için toplumların bilinçaltılarında biriken zengin bir kültür oluşumu da diyebiliriz. Aynı zamanda mitler, kutsal, olağanüstü yaşantılardır ve anlamlı olmalıdır. Bir metin veya bir din nasıl onu yaşayan milletlere göre anlamlıysa mitlerde içinde bulunduğu toplumlara, milletlere göre anlamlıdır.

“Mitoloji kelimesi, Yunanca ‘myth’, ‘epos’, ‘logos’, Osmanlıca ‘esatir’, ‘usture’, Türkçe “söylence olarak adlandırılmıştır” (Sarıtış, 2006, s. 2). “Mit kavramı ise eski Yunanca’da ‘söz’ anlamına gelen ‘mythos’ kelimesinden gelir. Mythos, söylenen veya duyulan sözdür, masal, öykü, efsane anlamına gelir.” (Erhat, 1972, s. 5).

Kaya, mit kavramını; ilkel insanlıktan beri yaşandığına inanılmış olaylar, doğaüstü tipler ve karakterleri konu edinmiş olan kutsal niteliklere sahip anlatıya verilen isim olduğu belirtilirken devamında ise mit kavramının gerçekte ‘Gerçek hikâye’ olduğu;

yaratılışa, ölüme dair bilgileri ihtiva ettiğini ve mitlerin düşünce ürünü ile tahkiyenin birleşmesi ile karşımıza çıkan anlatmalar şeklinde kendilerini gösterdiklerini ifade etmektedir. Mitolojiyi ise; “İlkel yahut arkaik düşüncelerin ilk şekillerini kuşaktan kuşağa aktaran ve kozmik bilgilerin sembolleşmiş kaynağı niteliğinde olan bilim” olarak tanımlamıştır (Kaya, 2010, s. 536).

Artun’a göre ise mit; “Mit, tarih öncesi zamanda oluştuğuna inanılan olayları, olağanüstü karakterleri ve tipleri konu edinen kutsal nitelikli anlatıya verilen addır. Mitin asıl anlamı gerçek hikâye demektir. Dünyanın, hayvanların, bitkilerin ve insanların yaratılışı, ölümün kaynağına ait bilgilere sahiptir ve onlarla ilgili inançları hikâye eder. Mitoloji ise, bir toplumun en eski veya daha doğru bir ifadeyle bilinebilen en eski, geleneksel toplumsal haritaları insana, hayata ve tabiata dair asırlar ve nesiller boyunca işlenmiş kültürel kodlarıdır.” (Artun, 2014, s. 361).

Mit bir düşünce sistemidir. İnsanlar başlangıcı hep merak etmiştir ve kendilerince başlangıcı anlamlandırmaya çalışmışlardır. Kendilerini, hayvanları, gördükleri her nesneyi yaratanı merak etmişlerdir. Bu merak ise onları tanrı ve tanrıçalara yani kutsala götürmüştür. Bu kutsal ise içinde yaşadığı milletler için bir inanış ve düşünce biçimi olmuş, beraberinde de kutsal anlatıları getirmiştir. Olağan üstülüklerin ve tanrıların olduğu bu anlatılarla dilden dile dolaşıp nesilden nesile ulaşarak aynı zamanda bir kültürel bellek aktarımı yapılmıştır. Böylece mitler için eski toplumların hayatı anlama ve yorumlama biçimidir denilebilir.

Mitsel düşünce, kişiler ile evrende bulunan varlıklar arasında bulunan ilişkilerin tek taraflı olarak yıkıcı olmaktan çok koruyucu ve karşılıklı olmasına yönelik vurguda bulunur. Yaratılış sonrasındaki sürece baktığımızda kişi oğlunun süreç içerisinde bulunduğu çevre ve çevredeki unsurlarla hayatta kalmak ve o hayata tutunmak için büyük bir mücadeleye girerek ve bulunmuş olduğu çevreden dünyaya açılarak kendine yaşam alanı oluşturmanın yollarını aramıştır. Bundan dolayı “mitsel anlatı geleneğinin dünyadaki ilk görüntü düzeyi, anlama yetisinin doğaya yasalarını kabul ettirmesi üzerine kurulu bir değerler dizgesine sahiptir.” Evrendeki her şey canlı varlık olarak algılanıp nesnel görüntü dünyası kişiselleştirilerek başlangıca ait olan manalar yüklenmiştir (Şeyhan, 2018, s. 84).

Mitoloji ise toplumların kendi geçmişlerini bulabilecekleri kültürel bir bellektir diyebiliriz. Atalarımızdan miras kalan ve günümüze kadar gelen kültürel öğeler, gelenek

ve görenekler yine atalarımızdan beri var olan ve gelecek kuşaklara nesiller boyu aktarılabacak bir kültürel belleğın oluşmasına imk n sağlamıştır. Böylece kültürümüze sahip çıkıp gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayarak hem kültürümüzün kalıcılığın sağlamak hem de zengin bir mitolojiye sahip olduğumuzu yeni nesillere gösterecektir.

Mitoloji, eski insanların hayat ile olan mücadelesini, yaşadıkları olayları ve çevrelerini anlamlandırmasıdır. Bunun yanı sıra mitoloji bu mücadele içinde gerçekleşen olayların ortaya çıkma sebebini de açıklamaya çalışır. Mitler ise yaşanılan doğaüstü, kutsal ve sıradan olayları bir mantığa bağlamaya çalışır. Olayların mantığa oturtulmaya çalışılması durumu da mitolojik metinlere sembolik şekillerde yansımıştır. Mitoloji insanların yüzyıllar boyunca yapmış oldukları deneyim ve tecrübelerinin semboller ve imgelerle anlatım şekli ve insanları hayata hazırlayan felsefik bir okuldur da denilebilir.

Mitler  zerine yaptığı araştırmalarıyla bilinen Eliade ise miti şu şekilde tanımlamıştır:

“Mit, kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, ‘başlangıçtaki’ masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani kosmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir ger ekliğın nasıl yaşama geçtiğini dile getirir. Demek ki mit, her zaman bir ‘yaratılış’ın öyküsüdür. Bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını anlatır. Mit gerçekten olup bitmiş, tam anlamıyla ortaya çıkmış şeyden söz eder.” (Eliade, 2001, s 16).

Mitoloji, motifler ve semboller ilmi olmakla beraber, toplumların tarih öncesi dönemlerden itibaren yaratılışlarını, inançlarını, edebiyatlarını, kültürlerini içinde barındırmaktadır. Mitleri bilmek bir nevi nesnelerin kökenindeki sırrı da vakıf olmak demektir (Eliade, 2001, s. 23).

Eski toplumlar gördükleri her nesneyi anlamlandırmaya ve bir mantık çerçevesinde çözümlmeye çalışmışlardır. Çünkü insanoğlu eski dönemlerde olduğu gibi bugün de her şeyin sırrına vakıf olmak istemektedir. Eski toplumlarda doğaya h kim olma arzusu olduğu için nesnelere hükmeden aynı zamanda doğaya da hükmetmiş olur. Eski toplumlardaki bu anlamlandırma ve araştırma merakı aynı zamanda köken biliminin de ortaya çıkmasını sağlamıştır.

İlkel insanın dünya görüşünü yansıtan mitoloji bir nevi semboller ilmi olarak tanımlanır. Böylece bu görüş evrene müdahale etme ve evreni algılama yetisini içermektedir. Mitolojik algı, insanların içine doğmuş oldukları ve büyüdüğüleri toplumun kültürel kodları anlayıp, yorumlamasına ve anlamasına, bu kodları çözümleyip erginlenmesini sağlamıştır (Balcı, 2022, s. 473).

Mitoloji, mitoloji – masal, mitoloji-efsane, mitoloji-destan, mitoloji- hikâye, mitoloji-dil, mitoloji- tarih ilişkisi gibi birçok farklı konuda tartışma konusu olmuştur. Bu türler ile mitoloji arasındaki benzer ve farklı yönleri hakkında bildirilmiştir. Bu duruma edebiyat açısından bakıldığında, mitolojinin zaman zaman farklı edebi türler ile karışması söz konusudur. Fakat bu durumda mitolojinin en çok karıştığı tür masal ve efsane denilebilir. Bununla birlikte mitolojik motifler karışmış olduğu her türün içerisine farklı zenginlikler katmıştır (Aydın, 2009, s. 23). Böylece mitolojiyi edebi eserlerden de ayrı düşünemeyiz. Edebi eserler içerisinde yer edinen mitoloji ve mitolojik unsurlar aynı zamanda nesilden nesile de aktarılarak kendini geleceğe taşımış olur.

Türküler zamana meydan okuyan bir tür olarak, bizlere dünyayı, doğayı, yaşamı algılama şekillerinden kesitler verir ve bu özelliğinden dolayı da mitoloji ile ortak bir payda da buluşmuşlardır. Günümüz modern dünyasında gerek varoluş gerek köken bilimi artık mitolojik olarak açıklanmasa da kültürümüzde özellikle de anlatılarda bu açıklamalar hala mitoloji ile açıklanmaktadır diyebiliriz. Adeta geçmişi günümüze yansıtan bir sihirli ayna görevi gören türküler, toplumların geçmişten geleceğe yaşadıkları değişim ve dönüşüm serüvenlerini taşıması sebebiyle, mitolojik sembol ve motifleri de günümüze kadar ulaşmasında önemli rol oynamıştır (Memiş, 2020, s. 19).

Türküler toplumların yaşam şekillerini, başlarından geçen olayları, maddi ve manevi duyguları içinde barındırmakla beraber sembollerle bezenmiş zengin kültürümüzün daha da ileri kuşaklara aktarılmasını sağlayarak kültürümüzün unutulmamasında büyük rol oynamaktadır. Türküler aynı zamanda içlerinde gizledikleri mitolojik unsurların sembol ve imgelerle daha estetik şekilde ortaya konulma şeklidir diyebiliriz. Böylece sembolik unsurlar türkülerle beraber gelecek nesillere de taşınmıştır. Aynı zamanda türküler, geçmişten günümüze sadece sembolik unsurları değil halk kültürünü de koruyarak taşır.

Türkülerde bulunan semboller içinden çıktıkları toplumların gizli kasalarıdır diyebiliriz. Çünkü her sembol bulunduğu kültürü yansıtır. Bundan dolayı türkülerde

bulunan ve çözümlenen semboller sadece dile getirilemeyen duygu ve düşünceleri temsil etmekle kalmaz aynı zamanda içinden çıktığı toplumu da temsil eder.

Semboller toplumların ortak değerleridir ve her toplumunda kendine özgü sembolleri vardır. Aynı zamanda her sembol ait olduğu kültüre dair özgün çağrışımlarda da bulunur. Böylece türküler içinde bulundurduğu kültürel unsurlarla, sembollerle ve imgelerle beraber bir toplumun kültürel belliğini oluşturmuştur denilebilir.

2.1. ERZURUM TÜRKÜLERİNDE GEÇEN SEMBOLİK ÖGELER

Türküler, toplumların gelenek-görenek, kültür, dini inanç ve sosyal yaşantılarını nesilden nesile aktarımı konusunda çok önemli bir görev üstlenmiştir. Böylece türküler için toplumların kültürel bellekleridir. Çünkü türküler aynı zamanda bizlere içinden çıktığın toplumun duygu, düşünce dünyası ve yaşam tarzı hakkında da bilgiler vermektedir. Türkülerin en önemli özelliklerinden biri de içlerinde bulunan sembollerdir. Her türkü ait olduğu yöre ve kültüre dair semboller barındırır içinde. Aynı zamanda toplumdaki topluma değişen yaşam şekilleri ve hayat şartları insanların içinde bulundukları durumları sembolleştirmesine de müsait zemin oluşturmaktadır.

Eski Türk inancına göre tabiattaki olayları ve unsurları meydana getiren olağanüstü varlıklar vardı. Bu anlayışın bir sonucu olarak yer ve sular ‘ıduk’ mukaddes ve kutsal kabul edilmekteydi. Kutsal olarak görülen diğer yeryüzü unsurları; dağlar, sular, ağaçlar, ormanlar, olarak sıralanabilir (Memiş, 2020, s. 22). Hemen hemen bütün kültürlerde doğada var olan çeşitli öğeler hem kutsal sayılmış hem de sembolleştirilmiştir. Eski Türk toplumları da yaşamlarını göçebe olarak devam ettirmişler ve günümüzde hala bazı Türk toplulukları da bu yaşam tarzını devam ettirmektedir. Bu da Türklerin doğa ile iç içe bir ilişki içinde olmalarını sağlamıştır. Böylece Türk toplumları etraflarında gelişen çevresel olayları anlamlandırmak için yine doğaya yönelmişlerdir. Doğaya olan bu yöneliş türkülerdeki doğa sembollerinin de çok olmasını göz önüne sermiştir.

2.1.1. Türkülerde Geçen Yeryüzü Unsurları İle Alakalı Sembolik Öğeler

2.1.1.1. Sular

İnsanoğlunun en önemli yaşam kaynaklarından biri de ‘su’ dur. Su aynı zamanda evrenin dört temel maddesi arasında bulunan, yaşamın ve hayatın sembolüdür. Bu dört

temel unsur arasında insanoğlu tarafından kirletilmeye ihlal edilmeye en müsait olan da sudur. Eski Türklerin dini inanış temellerini atalar kültü, Gök Tanrı inancı ve tabiata olan inanç oluşturmuştur. Çünkü eski Türk topluluklarında doğanın gizli güçleri olduğuna inanılırdı. İzi, İye ismi verilen korucuyu ruhlar, tabiata olan inancın önemli bir sembolüdür (Memmedov, 2002, aktaran Türkyılmaz, 2022). Tabiatı bazı unsurların iyesi olduğuna inanıldığı gibi her suyunda kendine özgü bir iyesi olduğuna inanılırdı. Su, Türklere göre kutsal ve eski bir varlık olmakla beraber hem kuvvet ve bereket hem de koruyucu ve kahredici bir tanrı olarak da inanırlardı (Kalafat, 1995, aktaran Türkyılmaz, 2022).

Eski tarihlerden itibaren su kültü, Türk kültüründe var olmuş, aynı zamanda tabiat kültürüne bağlı olarak yer ile ortaya çıkıp en başta yer alır. Türk yaratılış anlatılarına baktığımız zamanda evrenin daha çok sudan yaratıldığı, farklı bir açıklamada ise başka bir açıklamada ise yaratılışın başlangıç nüvesinin su olduğuna değinilmiştir. Bundan dolayı da yeryüzündeki bütün canlılarında sudan yaratıldığı inancı ortaya çıkmıştır. (Bayat, 2007, s. 128). Bütün yaratılış mitlerinde suyu yaşam kaynağı olarak görürüz. Dolayısıyla suyun yaşam kaynağı olması, onun kutsallık kazanmasına da yol açar. Türk mitolojisi anlatılarına baktığımızda suyun her şeyden önce var olduğu görülmektedir. Altay Türklerine ait olan ‘Cerdin Bütkeni (Yerin Yaratılışı)’ başlıklı anlatıda da başlangıçta sadece suyun olduğu, Tanrı Kудay’ın suların üstünde bir insan ile kara kaz olup uçtuğu ve yeryüzünü bu su kütlesinden yarattığı belirtilmiştir.” (Şayhan, 2018, s. 85).

Temelleri yer- su inanış ve anlayışına dayanan su kültü inancı, çok eskiden beri Türklerde var olan bir inanıştır (Ögel, 2002, s. 326). Altay Türklerinde, Yayık Han ve Talay Han isimde iki tane ruh bulunur. Talay Han, güçlü ve kuvvetli yer tanrıları sıralamasında dördüncü sıraya sahip olmakla beraber okyanus ve denizlerin de hakimidir. On yedi denizin birleştiği yerde oturan Yayık Han ise taşan ve yükselen suların ruhu ve Tanrısıdır. Aynı zamanda yeryüzündeki bütün sular da Yayık Han’ a aittir. Ural dağlarında bulunan Yayık ırmağının ismine bakıldığı ise Altay ruhu daha iyi anlaşılmaktadır (Ögel, 2002, s. 382).

Mitolojik olarak başlangıçta su ile tanrı beraberdi. Bundan dolayı da suyun tanrı adına kutsama yetkisi vardır. İnsanoğlu suyu kutsalın büyüğü ile kuşatarak tanrı adına kutsama özelliği atfederek suyun tanrı tarafından yeryüzündekilere emanet olarak verildiği düşünülür. Mitolojik literatürdeki “önceden su vardı” sözü ile ana rahmi

birbiriyle ilişkilendirilmiştir. Bilindiği üzere bebek anne rahminde su ile gelişip ve büyür. Bundan dolayı da eski Türk inancında yaşamın su ile başladığına inanılır ve kısır olan kadınlar çocuklarının olması için kutsal kabul edilen sulardan (mağaraların tavanındaki damlalarından, nisan damlalarından vb) içip hamile kalmaya çalışmışlardır (Pala, 2010, s. 73).

Türk efsanelerinde diğer göllere nazaran en çok adı geçen göl 'Isıg Gölü' dür. Gölün sıcak olması sebebiyle bu göle Isıg (Isık) Gölü denilmiştir. Gölün etrafı otlak yerler, yüksek tepeler ve etrafı ormanlık alanlarla çevrilidir. Her tarafı dolaşan Türkler, son olarak Isıg Gölü'nün kenarına gelerek oraya yerleşmişler ve bu göl yıllarca Türk kahramanlarına yurt olmuştur. Bu gölün etrafına Kırgızlarda yerleşmişlerdir. Aynı zamanda Türklerin ana yurdu olarak kabul edilen Isıg Gölü, Bars Han tarafından her yıl törenle kutlanırdı. Bazı dağların zirvelerinde bulunan volkanik göllere de 'Gök Gölü' denilmiştir. Bu göllerde kutsal sayılmış ve deve, at gibi hayvanlar kurban sayılarak göle atılırdı. Daha sonra ise kurban sayılan hayvanların kâğıttan yapılan heykelleri bu göllere atılmaya başlanmıştır (Erdoğan, 2007, s. 171-172).

Türk topluluklarında suya her zaman saygı duyulmuş ve kutsallık atfedilmiştir. Böylece kutsal sayılan sularda her dileğin gerçekleşip kabul olduğuna inanılmıştır. Bu inancın yansımalarını genelde hikayelerde görmekteyiz. Hikayelerde kahramanın doğumunu kutsal suların başında gerçekleştiğini görmekteyiz. Daha sonra kahramanın bu kutsal sudan abdest alarak güç kazandığı veya ırmağa atıldığında ise canlandığı görülmektedir. Bütün bu olağanüstü halleri gerçekleştiren ise sularda var olduğuna inanılan iyi ruhlardır. Hikayelerde suların veya çeşmelerin başında aniden ortaya çıkan pirlerin, iyi yer su ruhlarına ait iyi ruhlar olduğu söylenebilir. Hikayelerde bu ruhlara dualar edilip, kurban ve adaklar adanarak dileklerin yerine getirileceğine inanılmıştır. Aynı zamanda mitolojide, çocukları ve hayat suyu bir tuluma koyarak suya bırakma motifinin de hikayelerde karşılık bulduğunu görmekteyiz (Emine, 2006, s. 79). Türkler her dönemde kendilerine yaşam sunmuş olan dağlar, sular ve topraklara kutsallık atfetmiş ve hep saygı duymuştur (Ögel, 2002, s. 322).

Su sembolizminin izlerini Türk kültüründe destan, masal, efsane gibi türlerde daha net görebiliyoruz. Bunun yanı sıra tabiata dair nesnelerin ruhu olduğuna inanan eski Türklerden bugüne gelen su sembolizmiyle ilgili birçok türkü örneğine de

rastlanmaktadır. Bu çalışmada ise Erzurum yöresine ait türkülerde su sembolüne dair örneklere rastlanmaktadır.

Derin derelerin ince dumanı

Yarda umudum var, kesmem gümani

Aşşahdan geliyor eli boş değil (Belekoğlu, 1971, s. 106)

Derin dereler, suyun aktığı ve böylece yaşamında devam ettiği yerlerdir. Dereler genellikle tanrısal varlıkların ve gizemli olayların ortaya çıktığı yerler olarak tasvir edilir. “Derin derelerin ince dumanı” ifadesindeki ince duman, sis veya buhar olarak düşünülebilir. Bu duman bize gizemli ve etkileyici bir atmosfer sunmaktadır. Bundan dolayı da türküde mistik ve gizemli bir atmosfer sembolize edilmiştir. “Yardan umudum var, kesmem gümani” ifadesine baktığımız zaman sevgiliye olan güven ve umudun, tıpkı suyun güçlü ve sürekli akışı gibi güçlü ve kesintisizdir. Burada da suyun aslında umudu ve devamlılığı sembolize ettiği söylenebilir. “Aşşahdan gelir eli boş değil” ifadesiyle ise suyun taşımış olduğu bereketi ve yine umudu temsil ettiği söylenebilir. Böylece türkünün genelinde su sembolizmi, devamlılığı, umudu, doğanın güzelliklerini ve doğa ile olan iç içe yaşamı ifade etmek için kullanılmıştır. Bu semboller ise Türk halk kültüründe suyun ne kadar önemli olduğunu ve manevi değer taşıdığını gösterir.

Loy loy loy loy bu dere geçer gider

Loy loy loy loy suları taşar gider

Loy loy loy loy nazlı yarı kaybettim

Loy loy loy loy yüreğim yana gider (Belekoğlu, 1971, s. 129)

Şiir incelendiğinde su motifinin türkülerde mekân olarak farklı farklı isimler ile anıldığı görülebilir. Bu doğrultuda kimi zaman çay, dere, ırmak ismi ile kimi zamanda göl, deniz, çeşme ismiyle kullanılmıştır. “Loy loy loy loy bu dere geçer gider” ifadesine bakıldığında sürekli akan ve hareket halinde olan bir su kaynağını ifade etmekle birlikte suyun akışı, zamanın ve hayatın geçiciliği de sembolize edilmiştir. Dolayısıyla zamanın geçiciliği ve hiçbir şeyin kalıcı olmadığı vurgusunu yapmakta ve suların taşarak gitmesi bir duygu yoğunluğunu ve coşkunluğunu göstermektedir. Nazlı yârin kaybedilmesi ise tıpkı akan suyun geri gelmeyeceği gibi sevgilinin de akan su gibi geri gelmeyeceğini ve dönüşsüz bir kaybı simgelemektedir. “Yüreğim yanar gider” ifadesi ise derin bir acıyı temsil etmektedir. Aynı zamanda bu ifade su sembolizmi ile ele alındığında, suyun akışı

ve yürek yangını, duyguların tıpkı su gibi akıp gittiğini ve geriye sadece acının kaldığını vurgulamaktadır.

Bu derenin huyu var

Ak gider suyu var

Olmuşum yar delisi

Bana derler huyu var

Hoy dereler dereler

Aynalı pencereler

Bu dere baştan başa

Atladım daştan taşa

O şinanay şalvarı

Yırtarım baştan başa

Hoy dereler dereler

Aynalı pencereler (Belekoğlu, 1971, s. 131)

Yukarıdaki türkünün ilk dördlûğüne bakıldığında “bu derenin huyu var” ifadesiyle derenin bir ruhu olduğuna, kendi doğal döngüsüne ve ritmine vurguda bulunulmuştur. Su, sürekli akarak temizlenir ve yenilenir. Böylece türküde geçen “ak gider suyu var” ifadesiyle de bu temizlik ve yenilik temsil edilmektedir. Aynı zamanda su her daim berrak ve temiz kalır, bu da temiz ve saf duyguları sembolize etmektedir. “Olmuşum yar delisi, bana derler huyu var” ifadesiyle sevgiliye olan aşk ve tutku dile getirilmiştir.

Türküde sürekli tekrar eden ve nakarat olarak kullanılan “Hoy dereler dereler, Aynalı pencereler” ifadesinde ise ayna metaforunu görülmektedir. Ayna nasıl olanı gösteriyorsa su da aynı şekilde bir nevi ayna görevi görmektedir. Aynı zamanda aynalar kişinin kendini görmesini, değerlendirmesini sağlar ve kişinin kendi iç dünyasına, duygu ve düşüncelerine bakmasını sağladığı gibi kendisini de simgelemektedir. Bunun yanında pencere ifadesi ile iç ve dış dünyaya olan bağlantıda simgelenir. Böylece su sembolizmi hem doğal unsurların hem de içsel deneyimlerin bir yansıması olarak türkünün anlam derinliğini de artırır.

Türkünün son dörtlüğünde “Bu dere baştan başa, Atladım taştan taş” ifadesinde dere kavramı ile hayatın sürekliliği sembolize edilmiştir. Türkünün son dörtlüğünde ise su sembolizmi açısından hayatın zorluklarıyla beraber bu zorluklarla başa çıkmayı ve bununla birlikte bir yenilenme ve değişimde ifade edilir.

Su gelir taştan akar gül gülüm olim

Süzülür baştan akar, sevgilin olim

Kızları ağlatmayın gül gülün olim

Gözyaşı içten akar sevgilin olim (Belekoğlu, 1971, s. 112)

Su, taştan akarken önüne çıkan bütün engelleri de aşarak yoluna devam eder. Böylece “Su gelir taştan akar” ifadesi de yaşamın her zorluğuna rağmen devam etmeyi simgeler. “Gül gülün olim” ifadesi ise yaşanan akış içerisindeki mutluluğu ve güzelliği ifade eder. “Süzülür baştan akar sevgilin olim” ifadesi ile suyun süzülerek akması yaşam içerisinde duyguların yavaş ve derin bir şekilde ilerlediğini temsil eder. Su motifi aynı zamanda arınmayı da sembolize etmektedir. “Kızları ağlatmayın gül gülün olim, Göz yaşı içten akar sevgilin olim” ifadesinde ise gözyaşı ile bu arınmayı görmekteyiz. Çünkü gözyaşları da bir tür akış ve arınmadır. Aynı zamanda gözyaşının içten akması ise içsel duyguların derinliğini sembolize eder.

Su gelir taş değer

Kipriğin kaşa değer

Merak etme sevdiğim

Bir gün baş başa değer

Gidiyorum yaylaya

Su bağlaya bağlaya

Aç beyaz kollarını

Gel sallaya sallaya

Su gelir ark uyanır

Dağlar yeşile boyanır

Sen orda, ben burada

Buna can mı dayanır (Belekoğlu, 1971, s. 136)

Su sembolü, türkü metinlerinde sadece mitolojik manada kullanılmamakla beraber hem gerçek anlamıyla hem de türkü ile uyumu sağlamak için kullanılmıştır. Yukarıdaki türkü metnine baktığımız zaman “Su gelir taş a değer” ifadesinde suyun doğal döngüsüne vurguda bulunulmuştur. Aynı zamanda su, taşları aşındırarak etkisini gösterir ve bu da zamanın geçişini ve değişimin doğal sürecini sembolize eder. “Kırpiğin kaşa değer” ifadesinde kaş ve kirpik sevgilinin güzelliğini sembolize etmektedir. “Merak etme sevdiğim, Bir gün baş başa değer” ifadesiyle sevgiliye bir sesleniş vardır. Bu sesleniş güven ve umut vericidir. Aynı zamanda sevgili ile olan kavuşma gününe dair bir bekleyişte söz konudur.

İkinci dörtlüğe baktığımızda doğa ile yaşamın iç içe geçmiş olan uyumu görülmektedir. Türküde geçen “Gidiyorum yaylaya” ifadesinde de bu görülmektedir. Çünkü yayla yüksek kesimlerde su kaynaklarına yakın olan bir yerdir. Özellikle geçim kaynağı hayvancılık olan toplumlarda yayla ifadesine sıklıkla rastlanır. “Su bağlaya bağlaya” ifadesi suyun yönlendirilmesi, istenen yöne doğru şekillendirilmesini ve suyun akışını kontrol etmeyi ima eder. Böylece suyun kontrolü üzerinden insanların hayatı kontrol etme çabası sembolize edilmektedir. “Aç beyaz kollarını, Gel sallaya sallaya” ifadesinde ise sevgilinin güzelliği ima edilerek özgür bir ruha ve neşeli haline vurguda bulunmaktadır.

Son dörtlükte ise doğadaki uyum görülmektedir. “Su gelir ark uyanır, Dağlar yeşile boyanır” ifadesinde suyun, canlılığı ve yaşamı sembolize ettiği görülmektedir. Aynı zaman da su, doğanın yeniden canlanmasını ve doğuşunu da sembolize etmektedir. Dağların yeşile boyanmasıyla doğaya gelen canlılık sembolize edilmiştir. Çünkü su, yaşam, canlılık ve hayatı sembolize etmektedir. “Sen orda ben burada, Buna can mı dayanır” ifadesiyle de sevgiliye olan özlem ve sevgiliden ayrı kalmanın acısı dile getirilmiştir.

2.1.1.2. Dağlar

Yeryüzünde bazı unsurlar insanların “kült” olarak kabul edip kutsadığı yerlerdir. Dağlar, esrarlı havası, yüceliği, ıssızlığı ve heybetli oluşuyla insanlar tarafından kutsiyet atfedilen yeryüzü unsurlarından biri olmuştur. Taşıdıkları özelliklere göre farklı önem sırasına sahip olmakla beraber dini gelenek ve görenekler içerisinde de önemli şekilde yer edinmişlerdir. Bununla birlikte dağlar, bazen vahyin merkezi bazen Kutsal’ın mekânı

bazen de kozmik bir yer olarak kabul görmüşlerdir (Eck , 2005; aktaran Baş, 2013, s. 166).

Dağlar, ilk insandan itibaren tarihin her dönemini kapsayacak şekilde dini hayatın merkezinde var olmuşlardır. Gizemli ve heybetli oluşlarıyla her zaman insanların dikkatini çekmiştir. Bundan dolayı insan düşüncesini her zaman dağlara odaklayarak dağların gizemli ve yüce oluşunda farklı gizemler aramış ve orada gözlemlediklerini çeşitli manalarda yorumlamışlardır. Bundan dolayı da her zaman cazibe merkezi olmuşlardır. Bazen şiirlere bazen romanlara konu olmuşlar ve bazen de yüceliklerinde dini anlayışlar ve manalar aranmıştır. Çinli şairlerden Hsieh Ling Yun ve Han Shan dağların zirvelerinin birbirlerine yaslanıp bulutlara ulaşmasıyla cennete vardıklarını düşünmüşlerdir. Dağların harikalar diyarı olarak görülmesi, zirveleri ve heybetli görünüşleriyle Tanrı'ya götüren kutsal bir yol olarak kabul görür (Eck, 2005; aktaran Baş, 2013, s. 166).

Dağların insanlar tarafından kutsal kabul edilmesi buraların yalnızca tanrı ile iletişimin kurulduğuna inanılan yerler olmasından değil, dağlara farklı sembollerin ve manaların yüklenmesinden de kaynaklanmıştır. Böylece dağlar sadece tanrının mekânı olarak değil dünyanın da kozmik merkezi olarak kabul görmüştür. Hintlilerin kutsal kabul ettikleri Meru ve Sumeru dağlarının hem dünyanın merkezi olarak hem de Cennet ile yeryüzünü bağlayan bir işleve sahip olduğu düşünülmüştür. İnsanlar ile Tanrı arasında iletişimi sağladığına inanılan dağlar, hayal ve vahyinde geliş yeri olmuştur. Bu düşünceden dolayı da yine dağların hem Tanrının mekânı olduğuna hem de Tanrı tarafından ilahi kuvvetle donatıldığına inanılmıştır (Baş, 2013, s. 166-167).

Dağların diğer çevresel unsurlara kıyasla daha heybetli ve daha yüksekte olması onları insanlar tarafından tanrıların mekânı olarak nitelendirmesine sebep olmuştur. Olağanüstü güçlerin bulunduğu inanılan bu yerler aynı zamanda insanların dini anlayışlarında da etkili olmuştur.

Dağ motifi eski dönemlerden itibaren bilinen, kabul görmüş ve motif olarak en sık karşılaşılan mitsel unsurlarından biridir. Aynı zamanda kutsal dağ anlayışı sadece Türklerde değil farklı milletlerde de rastlanılan unsurlardandır. Bu kutsal dağlara örnek olarak; Hintlilerin 'Himalaya', Araplarda 'Arafat', Yunanlılarda 'Olympos' gibi dağlar verilebilir. Böylece türkülerde yaşanan yerin bilinen dağlarına rastlamak mümkündür

(Memiş, 2020, s. 33). Bu da dağa atfedilen kutsallığın sadece Türklerde değil, farklı şekillerde ve çeşitli kültürlerde de olduğunu göstermektedir.

Yüksek dağların zirveleri dumanlı olur. Buradaki dumandan kasıt ise buluttur. Dağın zirvesinden yükselip göğe ulaşan bulut Tanrı'ya giden haber ve yoldur. Bundan dolayı Kutsal dağ genelde dumanlı yani bulutlu olur. Yine Kutsal dağın zirvesi daima buzlu ve karlıdır. Tuğun dikildiği ya da han, bey soyunun bulunduğu yerlerde ise kutsal dağ al rengindedir. Bundan dolayı Türk Mitolojisinde dağın kutsal olabilmesi için bu özelliklerden birini veya birkaçına sahip olması gerekmektedir (Ergun, 2003, s. 76-77).

Dağ motifini Dede Korkut Hikayelerinde de görmekteyiz. Dede Korkut Hikayelerinde dağ motifi bazı yerlerde gerçek manada kullanılsa da daha çok 'kült' şeklinde karşımıza çıkar. Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyı, dağ motifinin kült olarak geçtiği hikayelerden biridir. Türk mitolojisine göre Türk hakanı olan kişi, Tanrının emir ve yasaklarını yaymak ve haber vermek için Tanrı tarafından yeryüzüne gönderilmiştir. Böylece Tanrı'ya uygun olmak Tanrısal olmayı gerektirir. Aynı zamanda Tanrısal olanın mekânı Tanrı'nında mekanına uygun olarak ötelerin ötesi olmalıdır. Dede Korkut Hikayelerinde bu tanrısal mekân tarifine Bayındır Hanın mekânı uymaktadır. Çünkü Bayındır Han'ın mekânı, dünya ile Tanrı arasında aracı olan; insanların Tanrı'ya olan dua ve isteklerini ileten, dünyadaki tanrısallığın özelliklerinden olan sular ve dağlarında ötesinde olan, bilinmeyen bir yerdedir (Ergun, 2003, s. 77).

Türk kültüründe ve dünya görüşünde kutsal dağ ve hakan arasındaki ilişki Dede Korku Hikayelerine çok iyi şekilde yansımıştır. Eski Türk inancına göre kutsal dağ ve hakan arasında güçlü bir kutsal bağ vardır. Bundan dolayı da hakan hayatta iken dağdan herhangi bir taş düşmesi hayırlı değildir. Bu durumda hakanın başına kötü bir olayın geleceğine inanılır. Buna örnek olarak Salur Kazan'ın kutlu dağdan yuvarlanan taşla karşı kendisini siper ederek geri göndermesi verilebilir (Ergun, 2003, s. 78).

İnsanlar ve dağlar arasında eski zamanlardan beri var olan bir iletişim olduğunun örneklerine sıklıkla rastlamaktayız. Bunlara örnek olarak Oğuzlar, dağlar ile konuşup, yine dağlara dua ve beddua edip, dağların yaşlanmasından ve yıkılmasından korkarak, dağlardan esenlik dileyip geçit vermesini istemişlerdir. Böylece bu davranış ile Oğuzlar dağa bir kişilik vermiştir. Aynı zamanda benzer olarak dağlardan “şifa dileme ve dağlara yemin etme, selam verme” gibi birçok davranış örüntüsü ile karşılaşılacaktır (Ögel, 2014, s. 572-573).

Türklerde her boyun, her obanın kendine özel kutsal dağları olmakla birlikte, boylardan oluşan büyük birliklerin de kendilerine özel kutsal dağı vardır. Ötüken dağının ve ormanlarının, VII. Yüzyılda Türk boyları için bir kült olduğı bilinmektedir. Gök-Türk devletinin kaderini Ötüken ormanları ve dağlarıyla bağdaştırılan yer-su ruhlarının idare ettiğine inanılıyordu. Göktürklerden sonra Uygurların da bolluk- bereket ve mutluluklarını sağlayan ‘Kuttag’ isminde kutsal dağı vardı. Bunun yanında Altay dağlarıda ruhlar ve şamanların ilham aldığı kutsal bir dağdır. Onlara hitap edilirken “Altaylardan ün almış olan” diye hitap edilmekteydi. Şaman dualarından da anlaşıldığı üzere, bu dualarda, dağ ruhlarının tasavvuru yanında, dağın kendisine de ibadet edilmekteydi. Dağlar, Şamanist Türkler tarafından; her şeyi duyan ve gören canlı bir varlık olarak tanımlanırlar (İnan, 1995, s. 50).

Şamanist Türklerin dağa verdiği manayı günümüz türkülerinde de görölmektedir. Türkülerde dağ, canlı bir varlık gibidir. Bazen sevgiliye kavuşmak için engel bazen ayrılık acısını paylaşan dert ortağı bazen de sığınılacak bir limandır.

Palandöken yüce dağ
Neynim aman, neynim aman
Neynim aman , neynim aman
Neynim aman aman sarı gelin
Altı mor sümbüllü bağ
Hop ninen ölsün sarı gelin aman
Sarı gelin aman, suna yarım (Belekoğlu, 1971, s. 146)

Palandöken Dağı, Erzurum’un en önemli sembollerinden biridir. Etrafındaki dağlara nazaran yüksek ve heybetli oluşu Palandöken Dağı’nı diğerlerinden daha çok öne çıkarır. Bundan dolayı Erzurum türkülerinde de sıklıkla kullanılan Palandöken Dağı bir nevi şehrin sembolü olmuştur.

Yukarıdaki türkü örneğine baktığımız zamanda Palandöken Dağ’ının yüceliğinden söz edilmiştir. Aynı zamanda türküde var olan “Neynim aman aman sarı gelin” ifadesi ile bir yakınma ve iç çekiş görmekteyiz. Sarı Gelin, Erzurum yöresinde yaygın olarak bilinen bir semboldür. Genellikle yaşanan büyük bir aşkın ardından çekilen sıkıntı, ızdırıp ve

ayrılığın hikayesini anlatır. Sarı Gelin sıfatı tanımlaması ile de gelinin güzelliğine ve çekiciliğine vurgu yapılmıştır.

Dağlar bazen ulaşılmazlığı ve imkansızlığı sembolize eder. Yukarıdaki türkü örneğinde de Sarı Gelin sembolü ile ulaşılmaz ve zorlu bir aşk hikayesine vurgu yapıldığını söyleyebiliriz. “Altı mor sümbüllü bağ” ifadesi ile doğanın güzelliğine atıfta bulunulur. Sümbüller yeniden doğuş ve baharın gelişini sembolize ederken mor rengi de derin duyguları ve asaleti sembolize eder. Genel olarak baktığımızda ise dağların zor ulaşılabilir olması zorlu bir aşk ile sembolize edilir. Doğa unsurları ile de hem yörenin doğal güzelliklerine atıfta bulunulmuş hem de doğanın güzelliğiyle derin duygular sembolleştirilmiştir.

Karlı dağların başında

Yüce dağların başında

Tek atlı gezdiğim çağlar (Belekoğlu, 1971, s. 170)

Dağlar Türk mitolojisinde kutsal sayılan yerler olmuştur. Çünkü dağlar gökyüzüne yakın yerler olarak görülmüştür bu da kutsala yakınlığı sembolize etmiştir. Bundan dolayı kutsal sayılan dağların başı karlı olur ve yücedirler. Aynı zamanda Erzurum soğuk iklime sahip bir bölge olmasından dolayı dağların zirvesinde de genellikle kar uzun süre kalır. Yukarıdaki dördlüğe de baktığımız zaman türkü kahramanının gençliğine duyduğu özlemi görülmektedir.

Aşam anam bu dağların kurdi var

Yavru göçmüş, ne virane yurdu var

Her yiğidin göne göne derdi var

Benim derdim hiçbirine benzemez (Belekoğlu, 1971, s. 59)

Dağlar zorlukların ve tehlikelerin olduğu yerlerdir ve bundan dolayı dağların zirvelerine ulaşmak zordur. Yukarıdaki dördlükte dert, tasa ve kahramanının içinde bulunduğu sıkıntının dile getirildiği görülmektedir. ”Aşam anam bu dağların kurdu var” ifadesi ile tehlike, sıkıntı ve yaşanan zorluk sembolize edilmiştir. Yukarıdaki verilen dördlükte dağı aşmak ifadesi ile de içinde bulunulan zorlukları aşmak bir tutulmuştur. Aynı zamanda türkü kahramanı kendi derdinin herkesten daha büyük olduğunu da dile

getirir. Bundan dolayı dağlar insanın içinde bulunduğu zorlukları ve sıkıntıları da sembolize etmektedir.

Erzurum'un dağları görünmez oldu aman amman

Zümrüt ovaları bilinmez oldu

Hayali kalbimden silinmez oldu

Benden uzaklara kalan Erzurum

Aklımı fikrimi çalan Erzurum (Belekoğlu, 1971, s .178)

Birçok sembolik manaya gelen dağ motifi yukarıdaki dörtlüğe baktığımızda daha çok özlem sembolü ile karşımıza çıkmaktadır. Erzurum dağlarının görünmez olması memleketten uzaklaşma, gurbete gitme anlamına gelmektedir. Zümrüt ovaları ifadesi ile Erzurum'un ovalarına atıfta bulunulmuştur. Halkın geçim kaynaklarından biri olan büyükbaş hayvancılık için otlak önemli bir unsurdur. Bundan dolayı da Erzurum ovaları zümrüt gibi değerli bir mücevhere benzetilmiştir. “Benden uzaklara kalan Erzurum, Aklımı fikrimi çalan Erzurum” ifadesi ile Erzurum'a duyulan özlem ve hasret dile getirilmiştir. Aynı zamanda bir gurbet teması da görülmektedir. Erzurum hatıralarının hala hayalinde olduğunu ve derin bir duygusal bağ kurulduğu söylenebilir. Genel olarak türküye baktığımızda Erzurum'a duyulan özlem ve ayrılığın getirdiği hüznü sembolize edilmiştir.

Erzurum dağları kar ile boran

Aldı yüreğimi dert ile verem

Sizde bulunmaz mı bir kurşun kalem

Yazam arzu halımı dostla seslenem

Uy beni beni belalım beni

Satarım bu canı alırım seni

Çıkayım dağlara da kurt yesin beni (Coşkun, 2024)

Erzurum, soğuk ve kışları sert geçen bir ilimizdir. Çevresine göre yüksekte olan dağlar, kışın daha yoğun yaşandığı, karın ve tipinin olduğu yerlerdir. Haliyle bu durum türkülerde de yansımıştır. Erzurum türkülerinde dağ sembolü daha çok zirvesinde kar ve

tipinin eksik olmadığı yerlerdir. Kutsal dağ sembolünün de bir özelliği olan “zirvesi karlı dağlar” Erzurum türküleri ile de özdeşleşmiştir. Erzurum da kış mevsiminin çetin geçmesi insanların duygularını ifade etmesini de etkilemiştir. En zor durumlar ve içinden çıkılmaz duygular, sıkıntılar kar, tipi, boran, gibi unsurlarla sembolleştirilmiştir.

“Erzurum dağları da kar ile boran, Aldı yüreğimi dert ile verem” ifadesine baktığımız zaman kar kelimesi dert, boran kelimesi de verem ile sembolize edilmiştir. “Sizde bulunmaz mı bir kurşun kalem” ifadesi bir yardım ve destek arayışını sembolize eder. Aynı zamanda türk kahramanı içinde bulunduğu zorlu ve kederli durumu dostuna yazarak dile getirmek istemiştir. “Uy beni beni belalım beni, Satarım bu canı alırım seni” ifadeleri ile derinden hissedilen bir acı sembolize edilmiştir. Aynı zamanda her türlü fedakarlığında göze alındığı da ifade edilmektedir. “Çıkayım dağlara da kurt yesin beni” ifadesiyle de türk kahramanının içinde bulunduğu çıkmaz ve buhran dile getirilmiştir.

Erzurum'un dağında ağam yar, paşam yar
Güller açar bağında, ağam yar, paşam yar
Öyle bir yar sevmişem ağam yar, paşam yar
On üç on dört çağında ağam yar, paşam yar

Erzurum'un dağları, ağam yar paşam yar
Durmaz akar çayları, ağam yar, paşam yar
İçinde bir güzel var, ağam yar, paşam yar
Hasta eder sağları, ağam yar, paşam yar (Belekoğlu, 1971, s. 143)

Türkülerde çeşitli sembollerle karşımıza çıkan dağ sembolü bu türküde de aşk ve sevgi sembolü ile karşımıza çıkmaktadır. Yukarıdaki dörtlükte hem doğanın güzelliğine vurgu yapılmış hem de gül motifi ile aşk sembolize edilmiştir. Bununla birlikte bağ ifadesiyle de bolluk bereket ve yaşam sembolize edilmiştir. “Öyle bir yar sevmişem, ağam yar paşam yar” ifadesi ile türk kahramanı sevgisinin eşsiz ve tarifsiz olduğunu dile getirilir. “On üç on dört yaşında ağam yar paşam yar” ifadesi ile de sevdiği kişinin genç bir yaşta olduğu belirtilmiştir. Çünkü 13-14 yaşları gençliğe adım atılan yaşlardır. Aynı zamanda bu yaşlar gençliğin, masumiyetin, aşkın en masum halini sembolize eder.

İkinci dörtlüğe baktığımız zaman coğrafi bir özellik olarak Erzurum'un dağlarına atıfta bulunulmuştur. Aynı zamanda Erzurum'un doğal güzelliklerine ve yüceliğine de

değinildiği söylenebilir. Türküde geçen çayların sürekli akması ise bize bir yaşam döngüsünü göstermektedir. Zamanın ve yaşamın ilerleyişi de sembolize edilmiştir. “İçinde bir güzel var ağam yar, paşam yar” ifadesiyle de bir sevgiliye atıfta bulunulmuştur. Aynı zamanda bu sevgilinin güzelliği sağlam olanları hasta edecek kadar da etkilidir. Bunun yanında Genel olarak türküye baktığımızda Anadolu insanının duygularını doğa ile özdeşleştirip sembollerle ifade edilmektedir.

Yüce dağ başında bir sürü kuzu

Kuzuyu otaran bir çoban kızı

Ne de güzel kaşları var

Gavurun gızı, gavurun gızı

Bala gavurun gızı

Ah yüce dağlar

Gölgeli bağlar

Ben garib, eşim garib

Garibe kimler ağlar

Yüce dağ başında beklerem seni

Balınan yağınan beslerem seni

Gözlerim yollarda kaldı

Gözlerem seni, gözlerem seni

Bala gözlerem seni

Ah yüce dağlar

Gölgeli bağlar

Ben garib, eşim garib

Garibe kimler ağlar

Yüce dağ başında üsgek tepeler

Orda yağmur yağar, burda serpeler

Yeşil çimene yayılmış, taze körpeler

Taze körpeler bala, taze körpeler (Belekoğlu, 1971, s. 178)

Türküler içinden çıktıkları toplumun neredeyse bütün unsurlarını içlerinde barındırırlar. Yukarıdaki türkü örneğine bakıldığında zaman Anadolu insanının doğa ile iç içe olan yaşantısını ve bu yaşamın içindeki zorlukları, sıkıntıları ifade edilmektedir. Bu zorluklar ile olan mücadeleyi de türküde sıklıkla geçen “yüce dağlar” ifadesinde görülmektedir. Çünkü dağlar zorlu yolları olan ve ulaşılması zor olan yerlerdir.

İlk dörtlüğe bakıldığında “Yüce dağ başında bir sürü kuzu” ifadesiyle yöre halkının geçim kaynağına değinildiği görülmektedir. Aynı zamanda kuzu saflığı ve doğallığı da sembolize eder. Daha sonra ise çoban kızının güzelliğine değinilmiştir. Nakarat olarak kullanılan kısma bakıldığında zaman yine yüce dağlar ifadesiyle karşılaşılmaktadır. “Ah yüce dağlar” ifadesiyle derin bir iç çekiş görülmektedir. Dağlar zorlukların olduğu yerlerdir ve bundan dolayı da türkü kahramanının hayatın zorluğuna karşı serzenişini ifade eder. Aynı zamanda “Gölgeli bağlar” ifadesiyle bereketi ve yaşamı sembolize ederken bağların gölgeli olmasının da serinliği ve huzuru sembolize ettiği söylenebilir. Türkü kahramanı ve eşinin garip olarak ifade edilmesi de bir dışlanmışlık ve yalnızlık duygunu ifade etmektedir.

İkinci dörtlüğe bakıldığında türkü kahramanının sevdiğini beklediği görülmektedir. Beklemiş olduğu bu yer yine bir yüce dağ başıdır. Yüce dağ başlarının kutsal olması kahramanın sevgisine de kutsallık atfedip önem vermesini ifade etmiştir. Bal ve yağ ile sevgilisini beslemesi bolluk bereketi, yollarını gözlemesi de özlemi sembolize etmektedir.

Son dörtlükte ise “yüce dağ başında üsgek tepeler” ifadesi ile enginlik, büyüklük ve zorluklar sembolize edilmiştir. Bununla birlikte doğanın ve yöreye özgü dağların da ihtişamına değinildiği söylenebilir. Yeşil çimende taze körpelerin olmasından kasıt kuzulardır. Aynı zamanda yeşil çimen ile hayatın yeniliği ve tazeliği sembolize edilmektedir. Böylece türküde sıklıkla geçen yüce dağ sembolü ile hem doğanın ihtişamına hem de zorluklara değinilmiştir.

2.1.1.3. Bağ- Bahçe- Tarla

Erzurum yöresinde ekonomik faaliyet olarak hayvancılığın yanı sıra tarımla da uğraşılır. Özel mülkiyet olarak tarlaların ölçeği düşüktür. Kalabalık ailelere özel olarak mirastan dolayı ekili dikili olan alan her geçen gün biraz daha azalmaktadır. Ekilecek alan sınırları ise vadi içlerinde bölünerek 150-200 metrekareye kadar düşmüştür. “*Meşhur*

fıkradır: İki ahbap köye doğru giderken biri diğerine “-Gardaş bir tarlam var, görsen ele kartol olur ki!” der. Çok geçmeden diğeri sorar “Hani senin tarla nerde? “Cevap. “Az önce geçtik ya!” (Altınkaynak, 2018, s. 322)

Erzurum’da bağ, bahçe, bostan, tarla kültürü yerel yaşamın ve tarımın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Erzurum’un iklimi ve toprak yapısı sadece belirli sebze ve meyve türlerinin yetişmesi için uygun ortam sağlar. Türkülerde sıkça adı geçen bostan da kullanılan bu alanlardan biridir. Bağ, bahçe, bostan gibi alanların sosyol kültür boyutunda olduğunu söylenebilir. Dolayısıyla bu alanlar aynı zamanda yardımlaşma, sosyalleşme ve dinlenip stres atmak amacıyla da kullanılmıştır.

Bostan ektim golattı

Dibinde yılan attı

Ektim biçtim hergettim

Koymadı zalim felek (Tuna, 2000, 230)

Yukarıdaki dörtlük incelendiğinde yaşam koşulları ve bunun yanında çıkan engeller görülmektedir. “*Bostan ektim gol attı, Dibinde yılan attı*” ifadesi ile verilen emeğin ve çabanın boşa çıktığı vurgulanmıştır. “*Ektim biçtim hergettim, koymadı zalim felek*” ifadesinde ise yine verilen çaba ve karşılaşılan zorluklar ifade edilmektedir. Aynı zamanda felek sembolüde görülmekte ve felek, talihi ve kaderi sembolize etmektedir. Böylece dörtlüğün geneline bakıldığında bostan ile bereket ve üretim sembolize edilirken verilen emeğin karşılığını alma arzusu karşısında çabaların boşa çıktığıda ifade edilmektedir.

Bahçalarda gül gonca

Biçerim gonca gonca

Sevdiğini almayan

Yanar ömrü boyunca (Tuna, 2000, s. 324)

Gül, genellikle sevgiliyi sembolize etmektedir. Yukarıdaki dörtlüğe bakıldığında bahçelerdeki gül gonca ile sevgiliye vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda sevdiğine kavuşamayanın ömür boyu sevda çekeceği ve bu sevda ile yanıp kavrulacağıda ifade edilmiştir.

Bağa gel bostana gel hanım

Zülûfün destele gel hanım

Eğer anan goymazsa hanım

Yalandan hastalan gel hanım

Bağa girdim üzüme hanım

Diken battı dizime hanım

Ben dikenin hayında hanım
Yar göründü gözüme hanım (Tuna, 2000, s. 140)

Erzurum türkülerinde bostan sıklıkla geçmektedir. Bostan, bir nevi bağ, bahçe gibi ekilip dikilen yerdir. Böylece türkülerde yöre halkının günlük hayatı ve ekonomik uğraşınada değinilmektedir. Aynı zamanda bağ ve bostan üretkenliği ve bereketi sembolize etmektedir. Yukarıda verilen türkü örneğinde ise bağ, bostan, sembolik manada bereketi temsil etmektedir.

2.1.1.4. Ağaç

Ağaç motifi çok eskiden beri kültür ve inanç sisteminin içerisinde gerek insan yaratılışında gerekse de dünyanın yaratılışında önemli bir sembol olarak kullanılmıştır. Ağacın meyve vermesi, yaprak dökmesi veya yeşil kalması gibi özellikleri insanın yaşamı ile özdeşleştirilmiş ve bununla birlikte ölüm ve dirilişin sembolü haline gelerek kutsal sayılan bir varlık olarak kabul edilmiştir. Kutsal ağaç kültürel bellekte de varlığını sürdürmektedir. Ayrıca kutsal ağaç motifi Avrasya kültürlerinde de sütun olarak kavramsallaştırılmış bir semboldür (Eson, 2010, aktaran, Dağ, 2021, s. 64).

Kutsal ağaç motifi, Dede Korkut kitabında da sık sık söylenen “Gölgelice kaba ağaç ifadesi “Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boy” da Salur Kazanın oğlu Uruz’ u asmak için götördüklerinde Uruz onlara şöyle söyler:

Ağaç ağaç dersem sana arlanma ağaç,
Mekke ile Medine’nin kapısı ağaç,
Musa Kellimin asâsı ağaç,
Büyük büyük suların köprüsü ağaç,
Kara kara denizlerin gemisi ağaç,
Şah-ı merdan Ali’nin Düldül’ünün eyeri ağaç,
Zülfikaar’ın kınıyla kabzası ağaç
Şah Hasan’la Hüseyin’in beşiği ağaç,
Beni sana asarlarsa götürmegil ağaç,
Götürecek olursan yiğitliğim seni tutsun ağaç,
Bizim elde gerek idin ağaç,
Kara Hindû kullarıma buyuraydım,
Seni para para doğrayalardı ağaç

Başına doğru bakar olsam, başsız ağaç (Ergin, 2016, s. 169)”

Türk dünyasında ev ile evin direği olan ağaç arasında semantik ve derin bir bağ vardır. “Gök kubbeye benzeyen çatısının ortasında bulunan ve dünyanın merkezi sütunu demir kazığa uzanan ağaç, evin kutlu objesidir. Onun üzerinde bulunan dokuz bazen yedi kertik göğün katlarını sembolize eder ve evin direği evin çatısında bulunan delikten yukarı çıkar.” Her Türk kutlanmış evinde ağaç sayesinde Tanrı ile iletişim halindedir. Böylece ev kutsandığı için ev halkı bu durumdan dolayı kendilerine hiçbir kötülüğün gelmeyeceğine, sağlıklı bir yaşam sürdüreceklerine, bolluk ve bereket içinde bir yaşam sürdüreceklerine inanmışlardır. Ayrıca bebeklerini de bu direğe asarak ona emanet etmişlerdir (Ergun, 2004, 376).

Türk toplumların da ağaç motifini birçok yerde görmekteyiz. Özellikle de ağaçtan türeme motifinin Türk mitolojisinde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bunun en güzel örneklerini destanlarda görmekteyiz. “Uygur Türeyiş Destanı” ağaçtan türeme motifinin belirgin bir şekilde işlendiği destanlardan biridir (Ögel, 2014, s. 593-594). Ağaçtan türeme motifinin net şekilde görülen bilindik destanlardan biri de Oğuz Kağan Destanı’dır. Bu destanda özellikle Oğuz Kağan’ın ikinci evliliğinin geçtiği kısımda ağaç motifinden şu şekilde söz edilmektedir:

“Yine bir gün Oğuz Kağan ava gitti. Önünde, bir göl ortasında, bir ağaç gördü. Bu ağacın kovuğunda bir kız vardı, yalnız oturuyordu. Çok güzel bir kızdı. Gözü gökten daha gök idi; saç ırmak gibi dalgalı idi, inci dişli gibi idi. Öyle güzeldi ki, eğer yeryüzünün halkı onu görse; “Eyvah! Ölüyoruz,” der ve (tatlı) süt (acı) kımız olurdu. Oğuz Kağan onu görünce aklı gitti. Yüreğine ateş düştü; onu sevdi, aldı...”

Bozkurt Destan’ında, dişi kurt ile çocuğun evlendiği mağaranın olduğu yerde meyve ağacı vardır. Ergenekon Destan’ında, Göktürklerin sığındıkları dağda meyve ağaçları vardır. Göç Destan’ında, iki ağaç bulunmaktadır ve bu ağaçlar Hulin Dağı’nın yakınlarındadır. Ağaçlardan birisi kayın ağacıdır. Gökten inen bir ışığın kayın ağacının üzerine düşmesinden sonra ağaç şişer ve içinden beş erkek çocuğu çıkar. Şamanlar gökyüzüne erişebilmek için ağacı merdiven görevinde kullanmışlardır. Yakut kamlarından her birinin bir ağacı vardır. Gençler ise şaman olmak için bir ağaç dikerler ve şaman öldüğünde ağacı da hemen yok edilirdi. Belki de Anadolu’da ağızdan ağıza dolaşan “bir dikili ağacın olsun” sözü bu eski geleneklere dayanır. Aynı zamanda Yakut mitolojisine baktığımız zaman tanrı çocukları gökte duran ebedi şamanın kapısının önüne

dikmiş olduğu ağacın dalları arasında himaye görürdü. Bu ağacın dalları arasında kuş şeklini almış ruhlar uçuşurlardı. Rivayete göre bir insan doğduğunda buradan uçan bir ruh o insana hayat verirdi (Ögel, 2014, s. 93-94).

Ağaç motifi çok eskiden beri kültür ve inanç sistemlerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Türk mitolojisinde ise hayat ağacı olarak isimlendirilmiştir. Böylece hem ölümsüzlüğün hem de sonsuzluğun sembolü olmuştur. Dünya mitolojisinde ise en yaygın motifler arasında olan hayat ağacı, yeri ve göğü birleştiren kozmik bir ağaç olarak tasavvur edilmiştir. Uzun sırık biçiminde olan hayat ağacının tepesinde çift başlı bir kartal bulunur. Aynı zamanda bu ağaç Yakut ve Altay Türklerinde yurtların önüne dikilir. Kozmik bir ağaç olarak tasavvur edilen hayat ağacı, tanrı katına kadar uzanır. Kartal ise tanrı katında, kuvvet ve kudretin sembolü olarak tanrının habercisi olarak tanrıya en yakın yerde bulunurlar. Ruhlar burada kuş şeklinde yer alırlar (Ergun, 2004, s. 177).

Ağaç motifi topluluklar arasında sadece ibadet edilmek için kullanılmamış. Bunun yanında dileklerin gerçekleşmesini sağlamak, bir sıkıntıdan, beladan veya hastalıktan kurtulmak içinde kullanılmıştır. Özellikle dileklerin kabulü için ağaçlara çeşitli bez parçaları bağlanmıştır ve bu uygulama günümüzde de halen daha Hıdırellez zamanında uygulanmaktadır. Aynı zamanda büyü yapmak ve gidişatına müdahale etmek içinde ağaçlar kullanılmıştır. Doğa olayları içinde ağaçların gücünden faydalanmıştır. Şiddetli fırtınaları dindirmek, yağmur yağdırmak ve Güneşin doğuşunu ve batışını geciktirmek gibi olaylar buna örnek verilebilir (Erdem, 2017, s. 346).

Kavak Ağacı

Kavak ağacı daha çok uzun olup göğe yakın olmasından dolayı kutsal sayılan bir ağaçtır. Özellikle Batı Türklerinde rüyada kavak ağacının görülmesi güç veya hükümdarlık kazanmanın sembolü olarak yorumlanmıştır.

Kavak ağacı ölüm ve dirilmenin motifi olarak da bilinmektedir. Bu motifi özellikle Manas destanında görmekteyiz. “Ocak’tan kavağın çıkıp, göğermesi ve göklere doğru tırmanması” güzel bir işaretti. Böylece Manas Han’ın dirilmesi de bu şekilde görülen bir rüya ile ilişkilendirilmiştir.

“...Manas’ın hatunu Kanikey, bir rüya görmüş ve hemen koşarak kayın babası Yakup Han’a anlatmış: Çok karanlık bir gecede, birden parlak bir ay çıktı. Çok karanlık bir günde, birden bir güneş çıktı. Birden bir kavak çıkmış, göklere kadar yükselmişti. Kavağın dallarından birini sen, birini de annesi eğmiş, dallara tırmanarak, göklere

çıkıştınız... Görülen bu rüya üzerine Manas'ın diriliş haberi gelmiştir. Kavağın ölüm motifi olarak kullanıldığını Manas'ın oğlu Semetey'in destanında da görmekteyiz. Semetey'in karısı olan Ay – Çörek rüyasında, deniz ortasında bir kavak görür. Bütün evliyaların ve ruhlarında oraya toplanıp, ata binerek bir kurban istediklerini görür. Bunun üzerine de Ay-Çörek Semetey'in yola çıkmasını önlemek ister ve başarılı olamaz. Daha sonra ise kocası Semetey'in ölüm haberini alır (Ögel, 2014, s. 604-605)."

Kavak ağacı, Anadolu ve Türk dünyası sahasında hakkında çeşitli inanışlar olup saygı duyulan kutsal bir ağaçtır. Aynı zamanda kavak ağacının uzun ömürlü, dayanıklı oluşu ve yüksekliği ile de her zaman dikkatleri üzerinde toplamıştır (Ögel, 2014, s. 604-605).

Birçok kültüre baktığımız zaman kavak ağacının yeniden doğuşu, yaşamın devamını ve aynı zamanda ölümü de sembolize ettiğini söylemek mümkündür. Kavak ağacının dalları ise yaşamın ve zamanın akışını temsil eder. Böylece doğa döngüsü insan yaşamıyla ilişkilendirilir.

Loy loy loy loy kavak uzanır gider
Loy loy loy loy dalı bezenir gider
Loy loy loy loy gönül çekmiyen kızın
Loy loy loy loy ömrü tükenir gider

Loy loy loy loy bu derenin kavağı
Loy loy loy loy güneş almış konağı
Loy loy loy loy bu gün ben yâri gördüm
Loy loy loy loy elma gibi yanağı (Belekoğlu, 1971, s. 129)

Yukarıdaki türkü örneğine bakıldığında zaman "Kavak uzanır gider, Dalı bezenir gider" ifadesinde kavak ağacı hızlı uzayan bir ağaç olduğu için uzunluğu sembolize eder. Aynı zamanda kavağın uzanıp gitmesi hayatın devamlılığı ve zamanın geçişini de sembolize eder. Dallarının bezenmesi ile güzellik ve gençliğin sembolüdür. "Gönül çekmeyen kızın, Ömrü tükenir gider" ifadesinde gönülden kasıt aşk ve sevgidir. Bundan dolayı aşk ve sevgi duygusunu tatmayan kızların ömrünün boş ve amaçsız geçtiği vurgulanır.

İkinci dörütlüğe bakıldığında ise “Bu derenin kavağı, Güneş almış konağı” ifadesinde dere, yaşamın akışını ve sürekliliğini sembolize ederken kavak ağacı ise uzun ömrü, dayanıklılığı ve doğallığı sembolize etmektedir. Konağın güneş alması ise mutluluk ve huzurun eve dolması olarak yorumlanabilir. “Bugün ben yari gördüm, Elma gibi yanağı” ifadesinde ise türkü kahramanı sevdiğini görmenin sevincini ve mutluluğunu yaşarken aynı zamanda sevgilinin yanaklarını da tazeliğın, canlılığın, bolluk-bereketin ve sağlığın simgesi olan elmaya benzetilmiştir. Türkünün geneline baktığımız zaman doğa ile insan yaşamı arasındaki döngüye atıfta bulunulduğu görülmektedir. Böylece türkülerde doğadan alınan unsurlar kullanılarak yaşamın ve duygusal bağların döngüsü ifade edilmektedir.

Kavak oy, kavak oy, kavak uzanır gider
Dale oy, dale oy, dale bezenir gider
Buse oy, buse oy, buse vermeyen kızlar
Günah oy, günah oy, günah kazanır gider

Bak böyle, yar böyle
Kız böylesi diz kırma
Bak böyle, yar böyle
Kız böylesi diz kırma

Kavak oy, kavak oy, kavağın başı benem
Dibi oy, dibi oy, dibinin taşı benem
Gündüz oy, gündüz oy, gündüz gezen güzelim
Gece oy, gece oy, gece yoldaşı benem (Belekoğlu, 1971, s. 165)

Kavak motifi türkülerde daha çok dallarının süslü oluşu ve boyunun uzunluğu ile görülmektedir. Çünkü kavak ağacının uzaması hayatın ve zamanın sürekli geçtiğini sembolize etmektedir. Dalının süslü olması ise gençliği ve güzelliği sembolize eder ve kavak sembolüyle türkude bizlere yaşamsal döngüyü, zamanın ve hayatın aktığını, güzelliğinde tıpkı hayat gibi akıp gittiğini vurgular. Buse vermeyen kızların günah kazanıp gitmesi ifadesiyle de türkude bir bütünlük oluşturulmaya çalışılmıştır.

İkinci dörtlük incelendiğinde ise “Kavağın başı benem” ifadesinde kavak ağacının başı, yüksekliği ve zirvesi ile ilişkilidir. Aynı zamanda kavak ağacının yüksekliği gücü ve görünürlüğü temsil etmektedir. “Dibinin taşı benem” ifadesiyle ise sabitlik ve dayanıklılık sembolize edilmiştir. Çünkü taş sağlamlık ve dayanıklılığı sembolize eder. “Gündüz gezen kızların, Gece yoldaşı benem” ifadesinde gündüz, aydınlık ve açıklığı temsil eder. Aynı zamanda gündüz kızların gezmesi ise sosyallik ve canlılığı da ifade eder. Gece gizemi, mahremiyeti ve içsel yaşamı temsil eder. Dolayısıyla türkü kahramanının hayatın her alanında çok yönlü ve derin kişiliği sembolize edilmeye çalışmıştır.

Ben bir kavak yol üstünde biterem

Gelen geçenlere gölge ederem

Irgalanma kavak seni de budaram

Irgalanma kavak seni de budaram

Budar budar seni de odun eder giderem (Belekoğlu, 1971, s. 161)

Gökyüzüne yakın olması ve çok uzamasından dolayı kavak ağacına farklı önem verilmiş ve saygı duyulmuştur (Ögel, 2014, s. 601). Boyunun uzun olması sebebiyle yer ile göğü birleştiren bir ağaç olarak görülmektedir. Bu özelliğinden dolayı sıkça anılan kavak ağacı daha çok boyu ile türkülere konu olmuştur. Erzurum türkü metinleri incelendiğinde de diğer ağaçlara nazaran kavak ağacı motifine daha sık rastlanılmaktadır.

Yukarıdaki türkü örneğine bakıldığında zaman “Ben bir kavak yol üstünde biterem” ifadesi görülmektedir. Kavak ağacı dayanıklı, uzun ömürlü ve hızlı büyüyen bir ağaçtır. Yol üstünde bitmesi ise hayatın akışına ve insanların geçişine tanık olmayı ifade etmektedir. Kavak ağacının gölge etmesi ise koruma, rahatlama ve serinlemeyi sembolize etmiştir. Kavağın ırgalanması ise kavağın sallanması ve sarsılması anlamına gelmektedir. Bu da hayatın zorluklarını temsil etmektedir. Aynı zamanda türkü kahramanının kavağı budayıp odun etmesi ve bunu tehditvari bir ifadeyle söylemesi ise zorluklara karşı net bir duruşu ifade etmektedir. Aynı zamanda budamak, şekillendirmek, ağacın dallarını kesmek manasına gelmektedir. Bu ifade ise aynı zamanda Türkü kahramanının kendi hayatına da şekil verdiğini göstermektedir. Türkünün genelinde ise türkü kahramanı kendini kavak ağacıyla özdeşleştirerek hayatın zorluklarına ve geçiciliğine dair derin bir sembolizm oluşturur.

Çam Ağacı

Çam ağacı Altay destanlarında da dünya ağacı veya gök direğidir. Fakat Türk mitolojisinde dünya ağacı bazen kavak bazen de kayın idi. Böylece Kuzeye çıkıldıkça destan, efsane ve masallarda çam ağacı önem kazanıyordu. Kuzey -Türk destanlarında da çam ağacının önemli bir yeri vardır. Çünkü bu bölgede çam ağacı oldukça yaygındır.

Çam ağacı, esenlik ve yeniden dirilişin simgesi olmakla beraber bütün yıl yeşil şekilde kalması ile insanları etkilemiş ve kutsal olduğu düşünülmüştür (Işık, 2019, s. 549).

Ağaçların yıl boyunca yeşil şekilde kalması ile ilgili efsaneler, neredeyse bütün Türk dünyasında görülür. N. F. Katanov tarafından Karagaslardan derlenen bir mite göre, küçük adamlar tavşana binerek insanlara ölümsüzlük suyunu getirirler. Bu duruma şahit olan kadınlar ise “Kendilerine bakın, bindiklerine bakın!” diyerek adamların üzerine gülerler. Bunun üzerine küçük adamlar ise getirmiş oldukları ölümsüzlük suyunu köknar, çam ve sedir ağaçlarının köklerine dökerek geri dönerler. Bundan dolayı da bu ağaçların yıl boyunca yeşil kaldığına inanılır (Katanov, 1891, aktaran, Işık 2019, s. 549).

Özellikle de Kuzeye gidildikçe Türk kültüründe çam ağacının önemi artmaktadır. Bunun yanında çam ağacının türleri de farklı semboller taşıyarak çeşitli manalara gelmektedir. Örnek olarak fıstık çamı kadını temsil ederken karaçam ile kızılçam ise erkeği temsil etmektedir (Ergun, 2004, 208).

Kazaklar kutsallığın bulunduğu yerde bereketin de olduğuna inanmaktadırlar. Zamanında Karkara ismi verilen bölgede kuraklık olmuş. Fakat bunların ortasında bulunan Karkara yaylası bu kuraklıktan etkinlememiş ve hiçbir zaman bu bölgede kıtlık olmamış. Böylece kuraklık zamanında bütün çevreye otlak ve su Karkaradan taşınmış. Orda bulunan halk ise olan bu durumu oradaki çam ağaçlarına ve Hızır makamına bağlamıştır (Masenova, 1997, s. 172- 180).

Çam dibinde çıra yaktım yanmadı

Bekledim, bekledim yarım gelmedi (Belekoğlu, 1971, s. 180)

Birçok kültürde kutsal sayılan çam ağacı, dayanıklılık ve ölümsüzlük gibi sembollerle ilişkilendirilmektedir. Çıra, bir ağaç reçinesidir ve kolayca yanmaktadır. Genellikle umut ve ışık manasında da kullanılır. Çam dibinde çıra yakmak, umudu ve sevgiyi canlandırma çabasını temsil etmektedir. Fakat kahramanın yaktığı çıranın yanmaması aslında umduğunu bulamadığını, beklediği sonuca ulaşamadığını, umutlarının ve sevginin karşılık bulamadığını sembolize eder. “Bekledim, bekledim

yarım gelmedi” ifadesinde de umutsuzluk ve sevdiğine kavuşamama ifade edilmiştir. Böylece türküde çam dibinde çıranın yanmamasıyla umutsuzluk, hayal kırıklığı ve duygusal acı sembolize edilmiştir.

Palandöken dağında kavalımın sesi var

Palandöken dağında kavalımın sesi var

Çam dibine yaslanmış, bir edalı su çağlar

Çam dibine yaslanmış, bir edalı su çağlar

Gidiyorum ben cenge, ağlama sen nazlı yar

Gidiyorum ben cenge, ağlama sen nazlı yar (Belekoğlu, 1971, s. 72)

Çam ağacı sağlam ve dayanıklılığıyla bilinmektedir. Aynı zamanda çam dibinde olmak doğa ile iç içe olmayı ve doğal bir ortamda olmayı da ifade eder. Türküde çam ağacının ve suyun bir arada kullanılması, doğal bir döngüyü vurgulamaktadır. Aynı zamanda suyun edalı akması ise naifliği ve zarifliği sembolize etmektedir. Bununla birlikte çam ağacının dibinde suyun çağlaması hem fiziksel bir dinginlik hem de ruhsal bir dinlenmeyi ifade etmektedir. “Gidiyorum ben cenge, Ağlama sen nazlı yar” ifadesinde cenk, savaş ve mücadeleyi temsil eder. Böylece türkü kahramanı savaşa gideceği için ağlama diyerek sevdiğini teselli etmektedir.

Çam dibinde çam dibinde gece durulmaz

Ay ışıktır, ay ışıktır kuşlar uyumaz

Aşık için, aşık için mekân sorulmaz

Su derindir, su derindir, heman durulmaz (Belekoğlu, 1971, s. 172)

Çam ağacı, doğallığı ve dayanıklılığı sembolize ederken, gecenin durulmaz olması ve geçmemesi huzursuzluk ve hareketliliği ifade etmektedir. Aynı zamanda ay ışığı romantizmi ve gizemi sembolize etmektedir. Kuşların uyanık olması ise gecenin her daim hareketli ve canlı olduğunu da gösterir.

“Aşık için, aşık için mekân sorulmaz” ifadesinde ise aşkın yeri ve mekanının olmadığı vurgulanmıştır. Dolayısıyla bu da aşkın evrensel ve her yerde mevcut olduğunu göstermektedir. Türküde geçen su motifi ise duyguları ve derinliği ile de aşkın derinliğini sembolize etmektedir. Suyun hemen durulmaması ile de aşkın zamanla ve sabırla sakinleşeceği vurgulanmıştır.

Selvi/ Servi Ağacı

Ağaç kültü, birçok kültürde ve mitolojide evrensel bir değerdir. Aynı zamanda Türk kültür ve mitolojisinde de önemli yere sahiptir. Selvi ağacı da önemli görülen sembolik ağaçlardan biridir. Uzun boylu olmasından dolayı estetiksel tasvirlerinde sembolü olmuştur. Selvi ağacı Türklerde çam, kayın, çınar ağaçlarından sonra en çok öneme sahip olan ağaç motiflerinden de biri olmuştur. Aynı zamanda bazı ağaçlara şifacılık gibi özel manalar yüklenirken, bu ağaçlara ise daha çok mistik ve varoluşsal manalar yüklenmiştir.

Selvi ağacı birçok kültürde önemli sembolik manalar taşımaktadır. Dayanıklı ve uzun ömürlü olmasıyla daha çok bilinmektedir. Aynı zamanda servi ağacı dünyanın en uzun ağaçlarından biridir. Türk mitolojisinde, Yakutların inanışına göre Kutup Yıldızı'na kadar uzanan "Demirkazık", Altay mitolojisine baktığımızda ise Tanrı Bay Ülgen'in oturduğu varsayılan ağaç örneklerindeki gibi gökyüzüne uzanan ağaç; Tanrıya giden bir yol olarak düşünülür (Delikgöz ve Fulya, 2010, s. 115).

Servi ağacı bir kez kesildiğinde bir daha aynı kökten yetişmez. Bu ise bize ölümün netliğini ve dünyada tekrar dirilmenin olmayacağını gösterir. Bunun yanında servi ağacı dik ve düzgün duruşu ile dürüstlüğün ve doğruluğun, rüzgâra karşı savrulmayan yapısı ile de sabrın sembolü olmuştur. Servi ağacı gelişirken aynı zamanda köklerine yakın olan dallarını ve yapraklarını da dökmektedir. Böylece ağacın yeşil kısımları ise giderek kökten yukarıya çıkmaktadır. Bu durumdan dolayı da tasavvufta servi ağacının bu hali dünyadan el etek çekmek olarak nitelendirilmektedir. Servi ağacının kendine has bir kokusu da vardır. Böylece servi ağacı mezarlıklarda da sıklıkla kullanılan bir ağaç olmuştur (Delikgöz ve Fulya, 2010, s. 116).

Vardım gittim, uzun uzun bahçeler vay vay, bahçeler yar yar

Yar oturmuş elbisesin bohçalar

Benim sana zaya gitmez akçalar, vay vay, akçalar yar yar

Uzun olur bu yerlerin selvisi vay vay, selvisi yar yar

Ben de bilmem benim benim yarım hangisi

Selvi boylu, tatlı dilli kendisi, vay vay, kendisi yar yar (Belekoğlu, 1971, s.155)

Selvi ağacı birçok kültürde derin manalar barındırmaktır. Fakat türkülerde daha çok selvi ağacının boyuna vurgu yapılmaktadır. Uzun uzun bahçeler ifadesinde bahçenin geniş ve güzel oluşunun yanında hayatın uzun yolculuğunu da simgelediği söylenebilir. Sevgilinin elbisesini bohçalaması ise bir ayrılık veya yolculuğun hazırlığını sembolize etmektedir. Akçaların zaya gitmemesi aslında sevgiliye yapılan maddi yatırımın boşa gitmeyeceği anlamına gelmektedir. “Uzun olur bu yerlerin selvisi vay vay, selvisi yar yar” ifadesine baktığımızda yine selvi ağacı motifi görülmektedir. Selvi ağaçlarının yüksek ve uzun olması idealleri, zarafeti ve asaleti sembolize etmektedir. Aynı zamanda Türkü kahramanının yarının kim olduğunu bilmemesi ise bir belirsizlik olduğunu göstermektedir. “Selvi boylu, tatlı dilli kendisi, Vay vay kendisi yar yar” ifadesiyle de sevgilinin boyu selvi ağacına benzetilerek tatlı dilli, nazık ve hoş biri olduğu vurgulanmıştır.

Hoppala güvencinler suya indi mi?

Aman aman aman indi mi?

Selvi boylum şimdi buradan gelip geçti mi?

Aman aman geçti mi? (Belekoğlu, 1971, s. 158)

Selvi ağacının sembolik yorumları genellikle sadakat, hüzn, koruma, ölümsüzlük vb. unsurlardır. Aynı zamanda selvi ağacı insanların ölüm, yaşam ve doğa arasındaki derin bağları anlamlandırmada önemli bir rol oynamaktadır. “Hoppala güvencinler suya indi mi?” ifadesine bakıldığında güvercin motifi görülmektedir. Güvercin aşkın, saflığın, masumiyetin ve barışın sembolüdür. Su motifi ise yaşamın ve saflığın sembolüdür. Güvercinlerin suya inmesi ise aşkın ve sevginin temiz ve huzurlu bir şekilde yaşanmasını ifade etmektedir. “Selvi boylum şimdi buradan gelip geçti mi?” ifadesin de ise yine selvi ağacının uzunluğu ve sevgilinin boyu ile sembolize edilmiştir. Aynı zamanda türkünün genelinde yaşam ile doğanın iç içe geçmiş döngüsü de görülmektedir.

Dadaş dadaş sen oyna

Tey tey tey de oyna

Kara gözlüm sen oyna

Selvi boylum sen oyna (Belekoğlu, 1971, s. 196)

Selvi ağacı mitolojik manada güzellik, direnç ve ölümsüzlüğün sembolüdür. Uzun boylu olması ise kutsala olan yakınlığıyla ilişkilendirilebilir. Selvi ağaçları da tıpkı kavak ağaçları gibi uzun boyludur ve türkülerde de daha çok kahramanının boyu ile

özdeşleştirilir. Yukarıdaki türkü örneğine baktığımızda ise “selvi boylum sen oyna” ifadesi ile türkü kahramanının boyu, selvi ağacının uzunluğu ile sembolize edilmiştir. Dolayısıyla dörtlüğün tamamına bakıldığında selvi boylu, kara gözlü gibi ifadelerle sevgilinin fiziksel özellikleri belirtilmiştir.

Söğüt Ağacı

Söğüt ağacı, gövdesi beyaz, heybetli, güzel kokulu, aydınlık bir ağaç olarak kültürümüzün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Söğüt ağacı genellikle ev ve obaların önüne dikilir, bazen de olduğu yere ev, oba ve çadır kurulurdu. Aynı zamanda söğüt ağacı koruyucu ve kurtarıcı özelliklerinin yanında hastalıklara çare olmuş ve yaşanan kötü olaylarda da gölgesine sığınılmıştır. Böylece tarih boyunca birçok tedavi yönteminde de kullanılmıştır. Bedensel sıkıntıların yanında ruhsal sıkıntılarda da gölgesine sığınılan bir ağaçtır (Işık, 2019, s. 555).

Pazartesi günleri 20 genç ve kendi rızaları ile toplanmış olan ustabaşları, başçavuşları, toplayıcıları, muhtarları, yüzbaşları ve köyün en yaşlısında toplanır. Daha sonra köyün yaşlısının emri ile seçilenler her evin penceresinin altına giderek hep bir ağızdan bağırarak: “Söğüt, söğüt, üç yumurta bir börek; eski inancımızı atmayız, yeni inancımızı düşünmeyiz.” söylerler. Bu söze karşılık olarak ise pencereden ya bir yumurta ya pasta ya da peynirli kek verilir. Her yıl bu günlerde çingirak, keman çalma ve dans şarkıları yürüyüşü yapılır. Bu yürüyüşe rastlayan biri olursa, bu ister Tatar isterse de Rus olsun fark etmez, bilincini kaybedene kadar veya düşene kadar çubukla dövülür. Daha sonra ise seçilmiş olanlar bütün evlerin etrafında dolaştıktan sonra köyde toplanırlar. Böylece yemeğe başlamadan ince söğüt ağacının dallarını havaya atarak köyden kötülükleri kovduklarını söylerler. (Miyahlova, 1891, aktaran Işık, 2019, s. 555).

Sahalar, söğüt ağacını ruhu olan ağaçlardan sayarlar. Evin ruhu sayılan bu ağaca eski kültürlerde çocukların eşi asılırdı. Küçük kuşlar söğüt ağaçlarına yuva yapmayı severler ve böylece söğütün onları koruduğu inancı ile de annelik kutu siner (Ergun, 2004, s. 241).

Söğüt uzanır gider

Dal dal bezenir gider

Gönül vermeyen kızlar

Günah kazanır gider (https://www.turkuyurdu.com/bir-ince-yagmur-yagar-4987.html, 2024)

Mitolojik unsurlar içerisinde önemli yeri olan ve kutsal sayılan sembolik öğelerden biri de söğüt ağacıdır. Soğuğa dayanıklı olduğu için Erzurum yöresinde yaygınlık göstermektedir. Söğüt ağacı, kurtarıcı ve koruyucu özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Diğer ağaçlara kıyasla daha uzun bir ağaçtır. Bazen su kenarlarında sıra halinde uzanarak düzenli bir görüntü oluşturmaktadırlar. Yukarıdaki türkü örneğinde de söğüt ağacının boyuna atıfta bulunulmuştur. Aynı zamanda söğüt ağacının dalları içinde değişen ve gelişen hayatı da temsil etmektedir.

2.1.2. Türkülerde Gökyüzü Sembolü

Çok eski ve uzun bir tarihe sahip toplumların, insanlığın ilk zamanlarından itibaren doğayla bütünleşmiş bir hayat ile günlük yaşantılarında gelişen olayların birçoğunu neredeyse tabiat hadiseleri ve gökyüzü ile ilişkilendirmişlerdir. Böylelikle de ölüm, doğum gibi konularda birçok halk inancı oluşmuştur. Güneş, ay, yıldız ile ilgili inanışlar Gök Tanrı inancına bağlı olarak ortaya çıkmış ve İslamiyet’le beraber halk içinde gelecek kuşaklara aktarılan masal, mâni, türkü, destan, halk hikayesi gibi türler ile varlığını sürdürmüştür ve nesilden nesile aktarılmıştır. Bu gökcisimleri Tanrı ve Tanrıca olarak kutsal sayılmıştır.

Güneşin yaratılışı ile ilgili Türk Mitolojisinde Altay Türklerine ait bir mitte, Tanrı Oçirvani ateşi kılıcının üzerinde çevirerek Güneşi meydana getirmiştir. Altay Türeyiş destanında da Güneşten söz edilmektedir. Destanda, Güneş ile Ay’ın farklı bir gücü olmadığının, Tanrının vermiş olduğu ışık ve sıcaklığı yansıttıklarını ve ikisinin bir maden parçası olan ayna gibi olduğundan bahsedilmiştir. Yakut Türklerinde ise Güneş tutulmasından şöyle söz edilmiştir: “Kün Ay, Toyon ise Güneş tanrısıdır. Bu iki tanrı aralarında kavga ederken kötü ruhlarda bu kavgayı tutuşturuyorlardı. Kötü ruhlar Güneş’i ele geçirince Güneş tutulması gerçekleşiyordu” (Ögel, 1995, aktaran, Güleç, 2018, s. 168). Güneş’ in Tanrısı olan Oçirvani aynı zaman Ay’ın da tanrısıdır. Oçirvani soğuk suya kılıcını vurduğu zaman etrafa sıçrayan sular gökyüzüne doğru çıkarak Ay’ı meydana getirmiştir. Ay’ ın evrelerinin oluşumu ise Ay’ı kovalayan kurtların Ay’ dan parçalar koparıp yemeleriyle meydana gelmiştir (Güleç, 2018, s. 169).

Ay inancı, dünyadaki neredeyse bütün halklarda var olan mitolojik sistemin en eski katmanlarından birini oluşturur. Gökyüzünün görkemli bir cisim olmasından dolayı Ay’a yüklenen kutsallık, onu İlah ilan etmeye kadar varır. Bazı yarı göçebe ve göçebe şeklinde

yaşayan halkların ilk kaynağı da Ay Tanrı'dır. Çünkü göçebe ve bozkır yaşamı süren toplumlarda Ay'a ve Güneş'e bakılarak zaman hesaplanırdı (Bayat, 2007, s. 268).

Hayatın evreleri ayın hareketleriyle beraber düşünülmüştür. "Ayın her başlangıcı yeni bir doğum ve dirilişe, ayın hilal hali gençleşmeye, dolunay hali ise olgunlaşmayı simgeler." (Akyüz, 2010, s. 28). Aynı zamanda Ay'ın çevresinde, Ay'ın çeşitli hareketlerinden de manalar çıkarılmış, fal ve büyü vb. inançlar oluşturulmuştur diyebiliriz. İnsanoğlu Ay'ı hep merak etmiştir. Böylece parlak olan gecelerde Ay'a bakarak üzerindeki şekilleri düşünüp anlamlandırmaya çalışmış ve bu şekillere bakarak şiir yazıp hayal kurmuş, mitler düzmüşlerdir. Eski Türk destanlarına bakıldığında zaman zaman kahramanları olan kağanların isimlerinin ay ile başladığını görmekteyiz. Aynı zamanda güzel kadınlar içinde ay yüzlü vb. benzetmelerin yapıldığı da görülmektedir. Mitolojinin sık sık yinelenen motifleri arasında da yine Ay ışığından dünyaya gelen kızlarla evlenen yiğitler ve Ay ışığından hamile kalan kızları görmekteyiz. Yine mitolojik inanışa göre Tanrı, Güneş'i ve Ay'ı gündüz ile geceyi gözet sin diye yaratır. Güneş' in karanlıktan korkmasından dolayı Ay' a geceyi bekleme görevi verilir (Ögel, 2014, 201).

Mitolojik anlatılarda bazen Ay kadın olarak bazende erkek olarak düşünülür. Güneş'in erkek Ayın ise kız olarak düşünüldüğü mitolojik anlatıda; Güneş ve Ay birbirlerine kavuşmak için gökyüzünde dönerler. Fakat birbirlerine ancak gökkuşağı çıktığında kavuşurlar. Ve ya Ay Güneş'e aşık olur fakat aşkına karşılık bulamaz. Ay hilal halinde çocuk, bedir halinde genç bir kız, daha sonra ise yaşlanır ve ölür. Ay' dan kopan parçalardan ise yeni bir Ay doğar. Bu yeni doğan Ay' da hilalin uçları batıya dönük olur. Bunun sebebi ise Ay' ın Güneş'e olan tutkusudur. Bu durumda Güneş ise Ay' dan nefret etmektedir ve Ay hilal ve bedir halinde iken Güneş, Ay' a gözükmez, ancak yaşlanınca ortaya çıkar (Akyüz, 2010, s. 28-29).

Gökte yıldız sayılır mı?

Çiğ yumurta soyulur mu?

Sovuk yayık yağ olur mu?

Ben neyidim yayık olmur (Belekoğlu, 1971, s. 98)

Erzurum yöresine ait türkülerde kozmogonik unsurların daha çok gerçek manada kullanıldığı görülmektedir. İlk örnekte görüldüğü üzere yıldızların sayılmasının mümkün olamayacağı vurgulanır. "Gökte yıldız sayılır mı?" ifadesiyle bir imkânsızlık vurgusu

yapılmıştır. Yıldızların gökyüzünde sayılamayacak kadar çok olması insanın sınırlı bilgisi karşısında bu sonsuzluğu kavraması da zordur. Türkünün diğer ifadeleri incelendiğinde yine imkansızlığa vurgu yapılmıştır.

Güneş vurmuş Boztepenin başına
Henüz girmiş on üç on dört yaşına
Mavi yazma bağlamış ipek saçına
Sürmeler çekmiş kara kaşına (Belekoğlu, 1971, s. 161)

Güneş, yaşamın ve evrenin yaşam kaynağı olarak kabul görmüştür. Böylece “Güneş vurmuş Boztepe’nin başına” ifadesinde güneşin yaşam içerisindeki döngüsüne vurguda bulunmaktadır. “Henüz girmiş on üç on dört yaşına” ifadesi gençliğin başlangıcını simgelemektedir. Böylece bu ifadelerle aslında bir başlangıç sembolize edilmiştir. “Mavi yazma bağlamış ipek saçına, sürmeler çekmiş kara kaşına” ifadesinde mavi renk gökyüzünü temsil etmektedir. Sevgilinin saçının ipeğe benzetilmesi, kaşının kara olması ve sürmeler çekilmesi ile de sevgilinin güzelliğine ve alımlı oluşuna vurguda bulunulmuştur.

Ay’ a bak yıldıza bak
Suya giden kıza bak
Kız allahın seversen
Dön de bir yol bize bak (Belekoğlu, 1971, s.185)

Güneş ve Ay sembolü, eril ve dişil ilkeyi sembolize etmektedir. Böylece bu semboller bir nevi kozmik dengeyi ve uyumu da sembolize etmektedir. Fakat yukarıdaki dörtlükte güneş ve ay sembolünün gerçek manada kullanılmasının yanında, dizeler arasındaki uyumu sağlamak ve anlam bütünlüğünü oluşturmak için de kullanıldığını görülmektedir. Aynı zamanda bu semboller sevgilinin güzelliğini vurgulamak için bazen benzetme yapılarak bazen de metafor olarak da karşımıza çıkmaktadır.

2.1.3. Türkülerde Geçen Meyveler ve Sebzeler İle İlgili Sembolik Ögeler

Elma

Elma kelimesi al kökünden türemiş bir kelimedir. Elma kelimesi hemen hemen diğer tüm lehçe ve şivelere Orta Asya Türkçesi’nden geçmiştir. Türkiye Türkçesi’ne geçerken de Alma-Elma olarak geçmiştir. Aynı zamanda kelimenin kökü olan almak

filinin ve meyvenin rengini sembolik olarak ifade eden al(kırmızı) sıfatının olduğu görülmektedir (Ölmez, 2012, s. 78).

Elma, Türklerde çok eski zamanlardan beri var olan ve tanıdıkları bir meyvedir. Kaşgarlı Mahmut, Divan-ü Lügat-it-Türk isimli eserinde 11.yy. Batı Türkleri ile Oğuz boyunda elmanın, almıla, alma, alımla olarak geçtiği ve ekşi elma içinde kımız almıla olarak geçtiğini bildirmektedir. Kuzey Türklerde ise genellikle “Bay Terek” gibi kutsal ağaçlara Aal Luuk Mas denilmektedir. Böylece hemen hemen Türk boylarının hepsinde kullanılan elma (Özbek- alma, Çuvaş- ulma) kelimesinin kökeninin Aal Luuk Mas olduğu bildirilmektedir. Elma, Türk ağızlarından farklı olarak Mnçu, Moğol ve Fin-Ugor dillerinde de yaygınlık göstermiştir. Türk dünyasının genelinde aynı isimle bilinen elma, kültürümüzde ve Türk mitolojisi içinde çok önemli bir yere sahip olmuştur (Ergun, 2004, s. 243).

Türk dünyasında kutsallığı kabul edilen ağaçlar arasında elma ağacı da vardır. Orta Asya’ da Almalığ isimli şehrin olması, kaynaklarda Alma- Ata gibi bir evliya makamının anılması, Türklerin elmayı çok eski dönemlerden beri tanıdığına dair işaret olduğu söylenebilir (Ögel, 2014, s. 473-474).

Elma motifi hem semavi dinlerde hem de mitolojide kutsal sayılan bir meyvedir. Bunun yanında halk arasında da kutsallığına inanılan ve ortak anlam taşıyan en yaygın meyvelerden biridir. Kutsal kitaplarda, Allah tarafından yenilmesi yasak olan meyvedir. Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın yanına yaklaşmamaları için defalarca uyarılmış ve İblis’ in onları kandırmasından sonra yasaklı meyveyi yemişlerdir. Bunun üzerine de Allah’ın emrine karşı geldikleri için Cennet’ten kovulup dünyaya gönderilmiştir. Yasaklı meyve Kuran’ da tam olarak elma olarak geçmese de diğer semavi dinlerde elma olarak bilinir (Mirzaoğlu- Sıvacı, 2005, s. 47).

Geçmişten beri elmaya yüklenen mananın günümüzde de bazı farklı yansımaları görülmektedir. Bu anlayışın yansımasına örnek olarak sevgililerin birbirine elma hediye etmesi, yeni evlenen genç kızların önüne elma atılması, çocuk sahibi olamayan kadınlara, elmanın üzerine dua okunarak yarısını kendilerinin diğer yarısını da eşlerinin yemesiyle çocuklarının olacağına inanmalarını verebiliriz (Aça, 2008, s. 245). Böylece elma motifi geçmişten günümüze hala canlılığını gelenek- göreneklerde, hikayelerde, masallarda ve türkülerde korumaktadır.

Almanın iyisini yükte dutarlar

Çürüğün seçerler (şahım) soyar atarlar
 Kızınan gelini (şahım) bir mi tutarlar
 Yayladan geliyor (şahım) hub sedaları
 (https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=126, 2024)

Elma sembolü, türkülerde söyleniş biçimi olarak genellikle ‘elma’ şeklinde dile getirilse de bazı yörelerde ağız özelliğinden dolayı ‘alma’ şeklinde söylenmektedir. Erzurum yöresine ait olan türkü örneğine bakıldığında bu söylem farkı görülmektedir. “Almanın iyisini yükte dutarlar” ifadesinde elmanın iyi olanı değerli ve kıymetli istenilen şey olarak kabul edilmektedir. Genel olarak da kıymetli olan şey en güzel şekilde saklanır ve korunur. “Çürüğün seçerler (şahım) soyar atarlar” ifadesinde ise çürük olanın seçilip atıldığına değinilmiştir. Aynı zamanda “Kızınan gelini (şahım) bir mi tutarlar” ifadesiyle de iyi elma ve kötü elmanın bir tutulamayacağı gibi kız ile gelininde bir tutulamayacağının vurgusu yine elma sembolü ile yapılmış. Böylece elma sembolünün kız ile gelin arasındaki farkı belirtmek için kullanılmıştır

Al elma gönül alma

Allanıp yenil alma

Seni yâre yolladım

Kazandım gönül alma (https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=126, 2024)

Elma, diğer meyvelere göre hem daha fazla çeşide sahip hem de daha çok bilindik bir meyvedir. Bundan dolayı da türkülerde diğer meyvelere nazaran daha çok elma sembolü görülmektedir. Yukarıdaki türkü örneğine bakıldığında ise elma motifi bereket, doğurganlık, güzellik vb. özelliklerinin yanı sıra aşkı ve sevgiyi de sembolize etmektedir. “Al elma gönül alma”, “Seni yâre yolladım, Kazandım gönül alma” ifadeleri ile sevgilinin gönlünü almak için elma gönderilmiştir. “Allanıp yenil alma” ifadesi elmanın olgunlaşmasını ve güzelleşmesini sembolize etmektedir. Böylece yârin gönlünü kazanmak için olgunlaşmış güzel olan bir elma gönderilmiştir.

Elma attım yuvarlandı

Gitti beşiğe dayandı

Beşikte bebek uyandı (Belekoğlu, 1971,193)

Elma, farklı kültürlerde çeşitli sembolik manalara gelmektedir. Yukarıdaki türkü örneğinde ise hem gerçek manada kullanılmış hem de çocukluk, masumiyetlik, ve doğallık gibi kavramları temsil etmektedir. Aynı zamanda elmanın yuvarlanıp beşiğe dayanarak bebeği uyandırması ise doğal bir olayı gösterir.

Nar

Nar, eski çağlardan beri çeşitli kültürlerin mitolojilerinde, masallarında, anlatılarında ve sanatında gerek farklı manaların yüklendiği sembolik yanıyla gerekse de doğrudan hep yer bulmuştur. Bununla birlikte nar, bünyesinde barındırdığı çeşitli faydalar ile sağlık alanında da önemli bir meyve olmuştur (Büyükkol, 2020, s. 110).

Nar, mitolojide aşkın meyvesi olarak bilinmektedir. Aynı zamanda nar, bereketin, verimliliğin ve doğurganlığında sembolüdür. Nar motifinin Türk halk kültüründeki manası farklı kültürlerde, Yunan mitolojisinde ve eski Yunan kültüründe de benzer manalara gelmektedir. Yunan mitolojisindeki, Tanrı Zeus, narı ikiye bölerek yarısını kendi yarısını da Tanrıça Hera' ya verir ve ikisi de narı yerler. Böylece hem yeni bir beraberliğin doğmasına hem de narın içinde bulunan taneler kadar sonsuz bir aşk doğar. Böylece eski Yunan' da bir erkeğin sevdiği kıza narın yarısını vermesi ile hem onunla hayatı paylaşmak istediğine hem de nar taneleri gibi çoğalmak istediğinin ifade eder. Nar meyvesi aşkı, nar taneleri ise çoğalmayı ve üremeyi simgeler (Bayladı, 1995, s. 134-135). Aynı zamanda Hera ve Afrodit'in saçlarında nar yapraklarından taç taşımasından dolayı nar, Hera ve Afrodit'in sembolü olarak görülmüştür. Yine aynı şekilde Roma' da gelinler başlarında nar dallarıyla süslenmiş taç takarlarmış. Yunan mitolojisine baktığımız zamanda bereket tanrıçası olan Demeter de sürekli haşhaş ve nar tutarken gösterilmiş. Piskopos Eusebios'a göre haşhaş ile nar beraber doğurganlığın sembolüdür. Hindistan'daki kısır kadınlar ise çocuk sahibi olmak için nar suyu içerlermiş. Gobon ve Asya'da ise nar, bereket ve dişiliği sembolize etmiş (Ateş, 2014, s, 207-208).

Nar motifi, mitolojide güzellik kaynağı ve güzelleştirici bir unsur olarak görülür. Böylece narın güzellik unsuru olarak görülmesi, halk arasında doğacak çocukların yanaklarının al al, dişlerinin inci gibi olması için hamile kadınlara nar yedirilir (Şenocak, 2016, s. 231).

Mitolojide kutsal görülen ağaçlar arasında zeytin, kayın, çınar, hurma, icir, sedir ve nar ağacı bulunmaktadır. Nar, aynı zamanda yaşam ağacı, cennet meyvesi ve sonsuz yaşam vb. benzetmeler ile kutsallık kazanmıştır (Şenocak, 2016, s. 423).

Nar ağacı, tüm yıl boyunca yeşil kalır ve sembolik manada da Allah'ın sonsuzluğunu, ruhun ölümsüzlüğünü temsil etmektedir. “Nar bazı medeniyetlerde cennet (altın) elması, hayat/bilgi ağacının meyvesi, mucizevi ilaç olarak kullanılır.” (Ziyadinova, 2006). Kutsal ağaç, Tanrı'nın birlik ve tekliğini sembol eder (Ergun, 2010, s.114). Aynı zamanda nar, içinde barındırdığı taneler ile insanların varlığını temsil ederek aslında çokluktan tekliğe ulaşmanın da ifadesidir (Şenocak, 2016, s.243).

Nar ağacı, halk arasında merhem ağacı benzeri dikenli ağaçların dalından bir parça evde veya kişinin üzerinde taşınırsa kötü ruhlardan korunacağına inanılır. Bunun nedeni ise kötü ruhların çalı vb. bitkilere yaklaşmadığına inanılmasıdır. Nevruz ve Hıdırellez gibi günlerde evleri şeytandan korunmak için evlerin kapılarına dikenli ağaç ve çalılar asılır. Türkler şeytanın olmadığı yerde düzen, dirlik ve mutluluk olduğuna inanmaktadırlar. Aydın bölgesinde ise dikenlerinden dolayı eve şeytanı sokmadığına inanılan nar ağacı evlerin etrafında en çok tercih edilen ağaç olmuştur (Ergun, 2011, s. 301-323). Böylece halk inanışlarında yer edinmiş olan nar ağacı, evlerin önüne dikilmiş ve bu şekilde kötü ruhlardan korunulacağına inanılmıştır.

Şunu diyebiliriz ki nar, evrensel manada bereketin sembolü olan meyveler arasında olmakla beraber aklın, hayat ağacının ve doğurganlığında sembolü olmuştur. Aynı zamanda eski çağlardan bu zamana kadar mimaride de süsleme olarak kullanılmış olan nar ağacı, evrensel manada hayat ağacı olarak görülmüş ve mitolojik olarak da kutsanmıştır (Şenocak, 2016, s. 246).

Atımı bağladım nar ağacına

Perçemim dolaştı gül ağacına

Benden selam edin nazlı bacıma (Belekoğlu, 1971, s. 107)

Nar motifi hem dini hem de mitolojik açıdan önemli bir yere sahiptir. Daha çok güzellik ve doğurganlığın sembolü olan nar aynı zamanda bereketinde sembolüdür. “Atımı bağladım nar ağacına” ifadesinde sevgili ile olma isteği ve sevgiliye olan özlemi ifade etmektedir. Türküde perçemin gül ağacına dolaşması hem doğal güzelliklere hem de sevgilinin etrafında olmayı vurgular. Çünkü gül motifi aşk, güzellik ve duygusallığı sembolize etmekle beraber sevgiliyi de temsil etmektedir.

Meyvalardan üç meyva var sevilir

Biri elma, biri ayva, nar da var

Elma sene, ayva sene, nar sene

Ortada dönen suna boylu yar sene (Tuna, 2000, s. 44)

Yukarıdaki dörtlüğe bakıldığında sembolik anlamdan çok meyvelerin gerçek anlamlarıyla kullanıldığı görülmektedir. “Ortada dönen suna boylu yar sene” ifade ile de sevgilinin boyuna ve güzelliğine atıfta bulunulmuştur.

2.1.4. Türkülerde Hayvanlarla İlgili Sembolik Öğeler

2.1.4.1. Evcil Hayvanlar ve Küçükbaşlar (Koyun/Koç/Kuzu)

Tarih boyunca bazı hayvanlar Türkler için çok önem arz etmiştir. Bu hayvanlar arasında en belirgin olanlar ise at, geyik, dağ keçisi, koyun ve koçtur. Türkler ile saydığımız hayvanlar arasındaki bağın elbette tek bir nedeni yoktur. Fakat bu kadar kutsal sayılıp önemli olmalarında hayvanların Türklerin yaşamlarında işlevsel olarak büyük payı olduğunu söyleyebiliriz. Özellikle kutsal sayılan koç motifi Türklerde doğumdan ölüme kadar her anlarında bazen bolluk ve bereket, bazen yiğitlik, bazen kuvvet, koruyucu güç ve bazen de nazardan korunma gibi sembolik manalar ile hayatın ayrılmaz bir parçası olmuştur (Güven, 2019, s. 351).

Koyun kavramına yönelik önemli hususlardan biri de Hun ismiyle ilişkili olduğu görüşüdür. Bu görüş özellikle Dîvânü Lugâti't- Türk'e dayandırılıp temellendirilmiş; Hun kelimesinin Argu Türkçesinde koyun manasında kullanıldığı tespit edilmiştir. Çinlilerin Hsiung-nu olarak Avrupalıların ise Hun olarak adlandırdıkları kavim Türklerde koyunlular diye isim verildiği anlaşılmıştır. Ayrıca Bengütaşlarda geçen, "Tanrı kuvvet verdiği için babam kağanın askeri kurt gibi inmiş, düşmanı koyun gibi inmiş/Tengri küçük bir Türk için kanğım kağan süsi börü teg ermiş, yağısı koyn/kony teg ermiş", cümlesinde geçen Koyn/Kony, koyun anlamına gelmektedir (Gökçe, 1995, aktaran, Güven, 2019, s. 351).

Koyun ve özellikle de beyaz koç Türk kültüründe Gök Tanrı' ya sunulan önemli kurbanlardandır. Tabgaçların Gök Tanrı ayini diye anılan törende at, koç ve ak buzağı kurban ettiklerini Çin kaynaklarından öğreniyoruz. Yer Tanrısı için yas törenlerinde keçi ve koyun kurban edilirdi. Çünkü keçi ve koyun Yer Tanrısının hayvanı olarak kabul edilmiştir. Koç ve koyunlar genelde kötü ruhlardan korunmak veya ataların ruhları içi

kurban edilirdi. Aynı zamanda dağ keçisi veya koç bazen hanedanların bayraklarında arma olarakta kullanılmıştır. İslamiyet’ ten sonra ise koyun motifi, huzur, barış ve sükunetin sembolü olmuştur. Koç ise yiğitliğin, gücün ve hakimiyetin simgesi olmuştur. Aynı zamanda koç sembolünü İslamiyet’ te Hz. İsmail’in kurban edilecekken yerine Allah’ a kurban edilmesi için koç gönderildiği hadisede de görmekteyiz (Çoruhlu, 20002, s. 151). Aynı zamanda koyun, saflık ve masumiyeti de temsil ederler.

Eski Türklerde koyun ve özellikle de beyaz koç Gök Tanrı için sunulan kurbandır. Koç aynı zamanda güç, kuvvet ve Alpliğin sembolü olmuştur. Bununla birlikte koyun, Türk Hayvan Takvimi’nde de yıl sembollerinden birisidir. Koyun yılında sıkıntılardan çabuk kurtulunacağına ve bereketli bir yıl olacağına inanılır. İslamiyet’ten sonra da koyun, sakinliği, barışı, uysallığı, bolluk ve bereketi temsil ederken, koç ise hakimiyeti, kuvveti, gücü ve yiğitliği temsil etmiştir (Çoruhlu, 2002, s. 170-174).

Bahçalarda gara guzi

Guziya versinler duzi

Ağlatmasınlar yiğidi

Versinler sevdiği kız (Yılmaz, 2011, s. 245)

Koyun ve kuzular genellikle tuzu severler. Bundan dolayı da türküde kuzuya sevdiği için tuzu verip meletmemelerini, yiğide de sevdiğini verip feryad ettirmemeleri vurgusu yapılmıştır. Böylece kuzunun melemesi ile yiğidin gamı, hüznü ve feryadı arasında bir bağ kurulduğu söylenebilir.

Derede koyun melir

Sesi nereden gelir

Beni yardan ayıran

Düğün yolunda bulur (Yılmaz, 2011, s. 245)

Koyunlar genel olarak sürü şeklinde hareket edip sesleriyle birlikte gelirler. Bu da bir topluluğa olan aidiyet duygusunu simgeler. Aynı zamanda birlik ve beraberliği de sembolize etmektedir. “Derede koyun gelir, Sesi nereden gelir” ifadesi ile bir belirsizliğin olduğunu görülmektedir. Çünkü sesin nereden geldiği belli değildir. “Beni yardan ayıran” ifadesi ile türkü kahramanının sevdiğinden ayrıldığı vurgulanmıştır. Bundan dolayı da özlem ve ayrılığın sembolize edildiği söylenebilir. “Düğün yolunda bulur” ifadesi ise bir yol ve arayışı, aynı zamanda hayat yolunu da temsil edebilir.

Divan üsti sıra
 Oyar gider Mısır'a
 Koyun gibi melesen
 Yarimin ardı sıra
 Ley ley ley (Belekoğlu, 1971, s. 101)

“Divan üsti sıra” ifadesinde divan, oturulan yerdir. “Üsti sıra” ise dizlerin üzerine oturma şeklidir. Bu dizenin, kişinin toplum içindeki yerini ve konumu temsil etmektedir. “O yar gider Mısır’ a” ifadesinde gurbet temasını görülmektedir. Bundan dolayı bu dize sevgilinin uzaklara gitmesi ve ayrılık sembolize edilmiştir. “Koyun gibi melesem, Yarimin ardı sıra” ifadesinde ise sevgilinin peşinden gitmeyi, aşkı ve özlemi vurgulamaktadır. Aynı zamanda koyunun meleme sesi ile dertli insanın feryadı ve ağlaması sembolize edilmektedir.

Koyun gelir kuzusunun adı yok
 Sıralanmış küleklerin südü yok
 Ağamsızda bu yerlerin tadı yok (Belekoğlu, 1971, s. 146)

Yukarıdaki türkü örneği incelendiğinde doğayla yaşamın iç içe olduğunu görülmektedir. Bununla birlikte “Koyun gelir kuzusunun adı yok” ifadesi ile eksik ve tamamlanmamış bir durum ifade edilmeye çalışılmıştır. “Sıralanmış küleklerin südü yok” ifadesiyle dışarıdan bakıldığında eksiksiz gibi gözüken fakat içsel olarak eksik kalmış bir durumu veya olay ifade edilmiştir. Son dize olan “Ağamsız da bu yerlerin tadı yok” ifadesiyle sevilen ve sayılan bir kişinin yerinin belli etmesi ve ona duyulan özlem vurgulanmaktadır.

2.1.4.2. Büyükbaşlar

İnsanlar ilkel dönemlerde evrenin işleyişini kendi yaratmış oldukları mitlere göre yorumlamış, anlamlandırmış ve şekillendirmiştir. Burada insanın yaratılışı ve evrenin yaratılışı, insanların davranışları ve özellikle de eşyanın ve nesnelerin köken bilgileri şekillenmiş ve yorumlanmıştır. Aynı zamanda ilkel insanın ortaya çıkarıp kutsal kabul etmiş olduğu hikayeler belli bir süre sonra toplum hayatında kural olarak kabul görmüş ve ilk uygarlıkların oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamıştır (Alptekin, 2021, s. 237).

Arap kültürü ile özdeşleştirilmiş olan deve, Türk kültüründe de zamanla yer edinmiş ve bazı kültürel sembol ve motifler çerçevesinde anlamlandırılmıştır. Türkler

Orta Asya’ da bozkırında yaşarken deveyi ehlilleştirerek çeşitli şekillerde kullanmışlardır. Böylece Göktürkler zamanında kayalara çizilen deve resimleriyle Türklerde deveye verilen önemini görmüş oluruz (Ögel, 2000, s. 334).

Bazı eski Türk boyları hayvandan türediklerine inanmaktadırlar (Doğan, 2001, Aktaran Alptekin, 2021, s. 238). Özellikle Altay Türklerinden olan Tölösler ve Mundusların Kökeni ile alakalı efsanede deve motifine rastlarız. Bu anlatıda ise devenin toplum hayatındaki yeri ve önemi de dikkat çekmektedir (Alptekin, 2021, s. 238).

Türklerin tarih boyunca seyahat, göç, ticaret, kurbanlık, tarım, askeri ve binek amaçlı olmak üzere bir de devenin derisi, eti, sütü, kemiği, idrarı, dışkısı ve tüylerinden farklı amaçlarla yararlanılmıştır. Orta Asya’ dan uzanan kültür hayatındaki göçer, yarı göçer ve yerleşik hayat etrafında develerle olan bağlantılı yaşam ve sıkı bir ilişki sayesinde Türk halk kültürünün neredeyse tüm alanlarında devecilik ve deve yer edinmiştir (Davulcu, 2020, s. 230).

Develer katar katar

Zinciri suya batar

Bu zamanın kızları

Koca diye can atar (Belekoğlu, 1971, s. 120)

Deve, boğa gibi kuvvetin ve gücün sembolüdür. Aynı zamanda Türk mitolojisinde de gücün ve dayanıklılığı sembolize eder. “Develer katar katar, zincirler suya batar” ifadesi kahramanlık hikayelerinde zorlu görevlerin simgesi olarak kullanılabilir. Böylece bu dörtlük için Türk mitolojisinde önemli bir figür olan Alp tipi ve Oğuz Kağan gibi güçlü kahramanların hikayelerindeki güç ve kuvvete değinildiği de söylenebilir. Aynı zamanda zincirlerin suya batması ile de zorlu bir görevin ve durumun başarılı şekilde aşıldığı simgelenmektedir.

Ağ deveyi düzde gördüm

Sürmeyi gözde de gördüm

On iki gelin sevdim

Cilveyi kızda da gördüm

Ah alim gadan belan olim

Yar olim, kölelerin olim

Ağ devem düzde de kaldı

Yüküm Tercan'da kaldı

Oğlanı kan bürümüş

Meylim o kızda kaldı (Belekoğlu, 1971, s. 167)

Türkülerdeki yorumlar kültürel ve coğrafi farklılıklara göre değişmektedir. Yukarıda örnek verilen türkü örneği incelendiğinde geleneksel semboller ile mitolojik motiflerin iç içe olduğunu görülmektedir. “Ağ deveyi düzde gördüm” ifadesi ile yaşanan zorluk ve engellerin aşılmaya çalışıldığı simgelenmektedir. Aynı zamanda deve sakinlik ve dayanıklılığı sembolize etmektedir. Böylece ak deve ifadesiyle bilge ve aydınlanmış ruh hali ifade edilmiştir. Bundan dolayı ak deveyi düzde görmek aslında beklenmedik bir yerde sıkıntılardan ve hayatın zorluklarından da kurtulmayı temsil etmektedir. “Sürmeyi gözde de gördüm” ifadesi ile arzulanan veya beklenen bir durumun gerçekleşmesi olarak da ifade edilebilir. “On iki gelin sevdim” ifadesiyle çokluk vurgusu yapılarak duygusal bir bağa değinilmiştir. Cilveyi kızda da gördüm” ifadesiyle de çekicilik ve cazibenin vurgusu yapılarak gençlik ve güzellik ifade edilmektedir. “Ağ devem düzde de kaldı” ifadesi ile de yaşanmış olan zorluğun atlatılamadığı vurgulanmaktadır.

“Ağ devem düzde de kaldı, Yüküm Tercan'da kaldı” ifadesi ile hayatın zorluk ve sıkıntılarının aşılamadığı söylenebilir. Aynı zamanda bu ifade ile yaşamın mücadeleleriyle başa çıkma ve sabırla ilerlemede vurgulanmaktadır. “Oğlanı kan bürümüş, Meylim o kızda kaldı” ifadesi duygusal insan ilişkilerine yönelik sembolik mana taşımaktadır.

Erzurum ovaları

Yayılr develeri

Oturmuş koyun sağar

Terlemiş sineleri (Tuna, 2000, s. 230)

Türküler, içlerinden çıktığı toplumu her şeyi ile yansıtır. Yukarıdaki dörtlüğe bakıldığında “Erzurum ovaları” ifadesi ile Erzurum yöresinin coğrafyasını “Yayılr develeri, Oturmuş koyun sağar” ifadesiyle de yörenin ekonomik uğraşı vurgulanmaktadır. Bundan dolayı da yukarıdaki dörtlükte geçen “deve” ifadesi bize yöre ile ilgili bilgiler vermektedir.

2.1.4.3. Kümes Hayvanları (Horoz/ Tavuk/ Ferik)

Tavuk, Orta Asya’ dan Anadolu’ya ve en eski devirlerden itibaren günümüze kadar Türk kültür ve yaşamında da önemi kaybetmeyen hayvanlardan olmuş, aynı zamanda Türkçede bir tür adı olarak di isinin de adıdır. “T r n erkeği horoz, yavrusu civciv, biraz b y m    piliç, yeni yetmesi ise ferik” olarak isimlendirilir (Doğan, 2013, s. 450).

Pazırık kurganlarından çıkarılmış olan Proto Türk ve Hun devrine ait olan eserlerde, deriden kesilmiş, elbiselere veya lahitlerin üzerine oyulmu  olarak karşımıza çıkan tavuk ve horoz figürleri daha çok hem koruyucu hem de kötü ruhları kovan bir simge idi. Baktığımızda özellikle de horoz, günün ağardığını haber verdiği için de bu manayı taşıyordu. Genel olarak altın tavuk (ya da horoz) Türklerde hükümdar ailesinin ve gümüş tavuk (ya da horoz) ise hükümdar ailesinden olmayan soylu kişilerin simgesi idi. Aynı zamanda tavuk, on iki hayvanlı Türk takviminde de yıl sonunun sembol y d . Horoz ise dürüstlük, savaşçı, cesaret,  eytanı kovma ve nezaket gibi özelliklerle bu kavramların sembolü olarak algılanmasına sebep olmuştur (Çoruhlu, 20002, s. 148-149).

Ağca ferikler, ince ferikler

Toplanın kızlar, toplanın

Dizilin kızlar dizilin

Ağca ferikler, ince ferikler

Koca karılar tarlaya nasıl giderler?

Hah böyle böyle giderler

Ağca ferikler, ince ferikler

Toplanın kızlar, toplanın

Dizilin kızlar dizilin

Ağca ferikler, ince ferikler

Koca karılar tarladan nasıl dönerler?

Hah böyle böyle dönerler

Ağca ferikler, ince ferikler

Toplanın kızlar, toplanın
Dizilin kızlar dizilin

Ağca ferikler, ince ferikler
Delikanlılar tarlayı nasıl biçerler
Hah böyle böyle biçerler

Ağca ferikler, ince ferikler
Toplanın kızlar, toplanın
Dizilin kızlar dizilin

Ağca ferikler, ince ferikler
Koca karılar hamuru nasıl yoğurur?
Hah böyle böyle yoğurur

Ağca ferikler, ince ferikler
Toplanın kızlar, toplanın
Dizilin kızlar dizilin

Ağca ferikler, ince ferikler
Koca karılar ekmeği nasıl açarlar
Hah böyle böyle açarlar

Ağca ferikler, ince ferikler
Toplanın kızlar, toplanın
Hoşça kalın misafirler (Tuna, 2000, s. 118)

Türküler yalnızca içinde bulundukları toplumun gelenek-görenek ve kültür yapısını değil aynı zamanda insanların hayat şekillerini ve tarzlarını da aktarır. Özellikle de günlük yaşam içerisindeki rutin işlerde dahildir buna. Yukarıda verilen Erzurum kadın oyun türkülerinden biri olan “Akça Ferikler” türküsü örneğinde de verildiği gibi “Koca karılar tarlaya nasıl giderler? Koca karılar tarladan nasıl dönerler?, Delikanlılar tarlayı nasıl

biçerler?, Koca karılar hamuru nasıl yoğurur?, Koca karılar ekmeği nasıl açarlar” gibi ifadeler ile bu günlük yaşam rutini vurgulanmaktadır. Ferik, henüz yumurtlamaya başlamamış olan genç tavuklara verilen isimdir. Böylece “Ağca ferikler, ince ferikler” ifadesi ile de genç kızlar sembolize edilmiştir.

Ben horozam öterem

Sesi sese kataram

Sen yarınan sarıl yat

Ben vaktinde öterem (Tuna, 2000, s. 148)

Horoz, ötüşüyle hem sabahın habercisi hem de yeni bir başlangıcın ve yeniliğin habercisidir. Yukarıdaki türkü örneğinde genel olarak hem aşk hem de toplumsal bağlar ifade edilmiştir. Aynı zamanda “Ben vaktinde öterem” ifadesiyle de horozun haberci özelliği vurgulanmıştır.

2.1.4.4. Yabani Hayvanlar

Memeliler/At

Türk mitolojisinde atın önemi ve yeri çok büyüktür. Özellikle de kam ve şamaların ayinlerinde at vazgeçilmez bir unsurdur. Şaman ayin efsansında bu dünyadan diğer dünyaya geçiş için ayin yapar ve bu ayinlerde kullanılan at başlı bir sopa da vardır. Şamanın hazırlamış olduğu malzemelerin üzerinde sembolik işaretlerde bulunur. Bu işaretlerden bazıları ise şamanı diğer dünyaya götürecek olan hayvanların resimleridir (Seyidoğlu, 1995, Aktaran Gökçimen, 2010, s. 171).

Şamanın göğe yükselirken binek olarak kullandığı at kanatlı şekilde tasvir edilmiştir. Kurgan denilen İslamiyet öncesi Türk mezarlarında diğer dünyada ölen kişiye hizmet etmesi için yanına gömülü at kadavrasına rastlanılmıştır. Birçok Türk efsanesi, destanı ve hikayelerinde at, sahibinin en yakın arkadaşı, en kıymetli varlığı ve zafer arkadaşıdır. Aynı zamanda at savaşdaki faydalarından dolayı kudret ve kuvvetin simgesi olmuştur. At sürüsü zenginlik alameti olarakta görülmüştür. Budist döneme baktığımız zamanda atların mitolojik özellikleri devam ederek beyaz at sembolü manasını yitirmiş ve Buda'nın sembolü olmuştur. Türk Hayvan Takvimine baktığımızda at (yont), yıl sembolü olmuştur.

At motifi Türk destanlarında en çok yeri tutan kuvvetli bir kültür. Moğolların ve Şamanlığın inanişına göre at gökten yeryüzüne inmiştir. Yakutlara da ise kahramanın

atının güneş aleminden geldiğine inanılır. Bir de Kaf Dağı' nın altında bulunduğu inanılan Süt Gölü'nde kanatlı atlar olduğuna inanılmaktadır. Böylece ölüme çare arayan Hızır kanatlı atları görmüş ve tutamamış. En nihayetinde Süt Gölü' ne şarap dökerek atları edip bir çiftini yakalayarak kanatlarını koparmış ve bu atları çiftleştirmiş. At neslinin ise bu şekilde türediğine inanılmış (Uraz, 1994, Aktaran Gökçimen, s. 2010, s. 171).

At motifi aynı zamanda sezginin de önemli bir sembolü olarak kabul edilir. At sezgileri ile de kahramanı birçok gizli durumlardan ve kötülüklerden kurtarmıştır. Türklerdeki farklı bir inanişaya göre de at kahramanı ile yaratılmıştır ve yaratılışında rüzgârdan olduğuna inanılmıştır. Şamanın at yardımı ile yeraltına indiği ve öteki dünyaya gittiğine inanılmaktadır. Bu durumdan dolayı da at, ölümü de sembolize etmektedir. Aynı zamanda atın ölen kişilerin ruhunu bu dünyadan diğer dünyaya taşıdığına da inanılmış ve böylece “düzey atlamayı” da gerçekleştirmiştir (Çoruhlu, 2002, s. 140).

Bir at bindim başı yok
Oy lo lo lo vay le le le
Çoh çay geçdim daşı yoh
Gine yarım Güllizarım
Çoh çay geçdim daşı yoh
Gine yarım Güllizarım (Belekoğlu, 1971, s. 82)

At, farklı kültür ve mitolojilerde çeşitli anlam ve semboller içermektedir. Farklı kültürlerde atın manası değişse de genellikle özgürlük, hız, güç ve çeşitli ruhsal manalarla ilişkilendirilmiştir. “Bir at bindim başı yok” ifadesi ile bir belirsizlik simgelenmiştir. Çünkü ata binildiğinde nereye yönlendirilirse at o yöne doğru gider. Burada atın başının olmaması gidilecek yönün belirsiz olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda hayattaki kontrolsüzlük ve belirsizliğide sembolize etmektedir. “Çoh çay geçdim daşı yoh” ifadesinde taş sembolizmi engelleri ve sıkıntıları simgeler. Çayda taşın olmaması ise zorluklar ve sıkıntılar ile başa çıkıldığını gösterir. “Gine yarım Güllizarım” ifadesinde ise sevgiliden söz edilmiştir. Böylece at sembolizmi ile hayatta karşılaşılan zorluklar ve belirsizlikler sembolize edilmiştir.

Dağdan inmiştir yarım
Ata binmiştir yarım
Yastık seni incitir

Gel koluma yat yarım (Belekoğlu, 1971, s. 100)

Dağlar zorlukları ve engelleri sembolize eder. “Dağdan inmiştir yarım, Ata binmiştir yarım” ifadesi ile sevgilinin dağdan inmesi zorlukları ve engelleri aştığını vurlamaktadır. Aynı zamanda ata binmesi ile de kararlılık, hız ve özgürlük ifade edilmiştir. “Yastık seni incitir, Gel koluma yat yarım” ifadesi ile de sevgilinin kolunun yastıktan daha rahat ve huzurlu olduğu vurgusu yapılmıştır. Böylece sevgiliyle geçirilen zamanın daha değerli ve kıymetli olduğuda ifade edilmiştir.

Atım var katırım var

Elimde satırım var

Vallahi vurur öldürürüm

Oğlumun hetiri var (Belekoğlu, 1971, s. 103)

Yukarıdaki dörtlüğe bakıldığında güç ve kuvvet vurgusu yapıldığı görülmektedir. “Atım var katırım var, elimde satırım var” ifadesinde at ve katır güç ile dayanıklılığı sembolize etmektedir. Böylece türkü kahramanı gücünü ve güç kaynaklarında gösterir. “Elimde satırım var” ifadesi ile de satır bir güç gösterisi olarak söylenmiştir. “Vallahi vurur öldürürüm, Oğlumun hetiri var” ifadesi ile türkü kahramanı sert bir dil kullanmıştır. Aynı zamanda bu sert dil sevilen kişinin hatırı için her türlü fedakarlığın yapılacağı vurgulanmıştır.

Dağa çıktım kar idi

Geri döndüm eridi

Ağam atın bağlamış

Benim atım toy idi (Belekoğlu, 1971, s. 131)

Yukarıdaki türkü örneğinde “Dağa çıktım kar idi, Geri döndüm eridi” ifadesi ile mevsimsel bir döngüyü görmekteyiz. Aynı zamanda kar, geçici ve değişken olanı sembolize ederken dağ ise sabitliği ve kalıcılığı simgeler. “Ağam atın bağlamış, benim atım toy idi” ifadesi ile atın toy olması gençliği ve yaşamın döngüsünü sembolize etmektedir. Aynı zamanda ağa ifadesi ile belli bir sosyal statü ifade edilmiştir. Dörtlükte genel olarak zaman, doğa ve yaşam döngüsü sembolize edilmiştir.

Kanatlılar

Ördek

Yüzyıllardır ördekler, sanatçılar ve yazarlar tarafından kullanılmış güçlü bir sembolizmdir. Ördek, bazı hayvanlar kadar nadir ve gizemli bir hayvan olmasa da hala birçok ülkede önemli bir semboldür. Çin’ de ördek ortaklığın sembolüdür. Özellikle de mandarin örneğı. Bu ördek yaşam boyunca süren sevgiyi ve çiftlerin mutluluğunu temsil eder. Kore kültürüne baktığımız zaman ise ördeğin, barış ve yavruların sembolü olduğunu görüyoruz. Aynı zamanda hamile kalmak ve için çabalayan veya aşktan yana şanslı olmayan herkes içinde de bir şans sembolüdür. Yine Kelt kültüründe ördek, dürüstlük ve zarafetin sembolüdür. Sudaki çeviklik ve zarafetleriyle Keltleri etkilemişlerdir. Kızılderili kültüründe ise saf insanları temsil etmiştir (Ördek, 2021).

Ördekler rahat ve sakin kuşlardır. Aynı zamanda bir totem hayvanı olan ördekler birçok özelliğı de temsil ederler. Bu özelliklerden biri de totem altında doğan bir insan veya ördek ruhu ile korunan insanların çok sosyal olduğuna inanılır. Çünkü ördekler yalnız kalmaktan nefret eden hayvanlardır (Ördek, 2021). Ördekler, öldükten sonra ruhların yol gösterici olarak görülürler. Türk mitolojisinde ise ördeklerin su ile ilişki içinde olmasından dolayı hem yeraltı ile hem de gökyüzü ile bağlantıları olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca ördeklerin sürü halinde hareket etmeleri birlik- beraberlik ve dayanışma duygusunu da temsil eder. Bundan dolayı da ördek Türk mitolojisinde daha çok toplulukların dayanışma, birlik- beraberlik ve bir arada çalışmasının sembolü olarak da görülür.

Of of yaz gelende ördek suda otlanır otlanır otlanır

Yiğit olan her yaraya katlanır, katlanır katlanır (Belekoğlu, 1971, s. 71)

Ördek, Türk halk kültüründe ve edebiyatında genel olarak huzur, sakinlik ve dayanışmayı sembolize etmektedir. “Of of yaz gelende ördek suda otlanır otlanır otlanır” ifadesinde yazın gelmesi ile doğanın dengesi ve huzuru içerisinde kendi halinde yaşayan bir varlık olarak ifade edilmiştir. “Yiğit olan her yaraya katlanır, katlanır katlanır”

ifadesinde ise cesaretlik vurgusu yapılmıştır. Aynı zamanda yiğitlik ve dayanıklılık, her zorluğa göğüs germeyi ve zorluklarla başa çıkmayı ifade eder.

Ördek yerde göl yerde
 Bülbül öter dal yerde
 Felek bizi ayırdı anam
 Her birimiz bir yerde
 Ne yaptım sana felek anam
 Koymadın ki biz gülek (Belekoğlu, 1971, s.129)

“Ördek yerde göl yerde” ifadesinde ördek ve göl sembolleri kullanılmıştır. Ördek, yere bağlı, sakin ve huzurlu bir varlık olarak tasvir edilmiştir. Göl ise su sembolizmi açısından yaşamı sembolize ederken aynı zamanda ördeğin doğal yaşamını da ifade eder. “Bülbül öter dal yerde” ifadesinde bülbül aşkı, bülbülün ötmesi ise çekilen aşk acısını sembolize etmektedir. “Felek bizi ayırdı anam, Her birimiz bir yerde” ifadesinde felek hem kaderi sembolize etmektedir hemde insanların başına gelen sıkıntılı ve kötü olayların sorumlusu olarak görülmektedir. Bundan dolayı türküde kader, ayrılık ve sıkıntıyı sembolize etmektedir. “Ne yaptım sana felek anam, Koymadın ki biz gülek” ifadesinde ise kadere yapılan bir sitem vardır. Türkü kahramanı mutsuzluğunun sebebini de felek olarak görmektedir.

Keklik

Bir av kuşu olan keklik daha çok doğan, şahin, şahbaz gibi av kuşları ile anılır. Gövdesi ve sesinin güzelliği ile kendinden söz ettirir. Bu tarz keklikler “kebk-i derî” şeklinde ifade edilir. Keklik divan şiirinde de sevgiliye benzetilmektedir (Pala, 2008). Aynı zamanda keklik, dürüstlüğü, gerçeğin, hilekarlık ve aldatma gibi kavramlarında sembolü olarak görülür.

Keklik, Orta Asya’ dan beri Türklerin en iyi tanıdığı kuşlardan biridir. Keklik, Divanü Lügat’ ıt Türk’ te de geçmektedir. Dede Korkut “Hikayeleri’ nde “...Kan Turalı baktı gördü ki bu konduğu yerde kuğu kuşları, turnalar, keklikler uçar.” diyerek keklikten bahseder. Keklik çok eskilerden beri Türkler arsında gözde av kuşu olarak tanınır. Kanı tamamen kına rengine de olduğu için, ona kınalı keklik derler (Somgaç, 2005, s. 120).”

Aynı zamanda keklikler genellikle çalı dibine yuva yapan ve avlanması zor hayvanlardır. Türkülerde de genellikle kekliği kayalık yerde öterken görürüz. Bununla birlikte kekliğin uçurulması, vurulması, kanadının kırılması veya ötmesi gibi durumlarda da sevgiliye dair semboller vardır (Yılmaz, 2011, s. 234).

Evlerinin önü çöplük

Çöplükte büklerler iplik

Anası gızından keklik (<https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=126>, 2024)

Evlerinin önü çöplük, Çöplükte büklerler iplik” ifadesi ile zorluklar ile çaresizlik içinde bulunulan bir durum ifade edilmiştir. “Anası gızından keklik” ifadesi ile de nesiller arası bir bağa vurgu yapıldığı söylenebilir. Aynı zamanda kullanılan bu ifade Türk kültüründe sıkça kullanılan bir deyimdir ve genel itibarıyla çabuk ve hızlı tepki veren bir kişiliği sembolize eder. Burada da annenin kızından daha çevik ve hızlı olduğuna vurgu yapıldığı vurgulanmıştır.

Al kekliğim seke seke

Boğazında gümüş halka

Ben evimden ayrılmazken

Ayırdılar çeke çeke (Belekoğlu, 1971, s.152)

Kekliğin yürüyüşündeki ve uçuşundaki zariflik sevgilinin yürüyüşüne benzetilmektedir. Keklik zarif ve naif bir kuş olarak bilinir. Böylece türküde geçen “Al kekliğim seke seke, Boğazında gümüş halka” ifadeleri ile kekliğin zarif ve naif özelliklerine vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda gümüş değerli ve dikkatleri üzerine toplayan bir süs eşyası olduğu için keklik ile bağdaştırılmıştır. Bunun yanı sıra gümüş halka sembolik olarak, bir manada bir söz ve taahhüt veya bir bağlılık sembolü de olabilir. “Ben evimden ayrılmazken, Ayırdılar çeke çeke” ifadesi ile zorla yerinden yurdundan edilmiş birini temsil etmektedir.

Güvercin

Güvercin, Uygur metinleri, Dîvânu Lugâtî't-Türk, Tatarca, Türkmence, Kumukça ve Gagavuzca’ da çeşitli şekilde isimlendirilmiştir. Anadolu ağızlarında ise göğercin, göyercin ve gövercin şeklinde söylenmektedir (Yılmaz, Türker ve Ertuğrul, 2012, s. 80).

Güvercin Türk kültüründe ayrı bir öneme sahiptir. Dede Korkut Kitabı'nda Oğuz yiğitlerinden Deli Dumrul, Azrail'in elinden bir güvercini kurtarmak istemiş ve savaşa girişmiştir. Ancak saldırılar karşısında Azrail güvercin olup gitmiş, Deli Dumrul da şahini eline alıp, onun ardına düşmüştür. Eskiden beri Türklerin güvercinleri çok iyi tanıdığını bilmekteyiz. Divân-ı Lügati't Türk'te güvercin "kökürçkün" olarak geçer. Aynı zamanda "Bağdat" ismi verilen posta güvercinlerini Selçuklu ve Osmanlılarda haberleşmek için kullandıklarını biliyoruz. (Somgaç, 2005, s. 158).

Hazar Türklerine baktığımız zamanda güvercinin önemli yeri olduğunu görmekteyiz. Güvercin eğer bir eve yuva yaparsa o evin zenginlik ve bolluğa kavuşacağına inanılır. Kutsal sayılan güvercin Anadolu ve Azerbaycan'da avlanmaz ve eti yenmez (Doğan, 2013, s. 84).

Anadolu'da kuşlara çeşitli manalar yüklenmiştir. Örnek olarak karga ve turna kuşunun ötüşü uğurlu sayılırken baykuş uğursuzluk ve yıkımı temsil etmektedir. Bektaşî inançlarına baktığımızda ise güvercin motifine sıklıkla rastlanılır (Kayabaşı, Bozkurt, ve Özkoca, 2016, s. 52).

Güvercinler Hz. Muhammed'i de Sevr mağarasında düşmanlardan korumuştur. Böylece güvercinler İslam dininde olduğu gibi diğer dinlerde de kutsal sayılmış, barışın ve sevginin sembolü olmuştur. Güvercin birçok mimari ve sanat eserlerinde de kullanılmıştır. Aynı zamanda güvercin hem kadını hem de aşkı simgelemektedir. Böylece türkülerde de sıklıkta çift güvercin olarak geçmektedir (Yılmaz, 2011, s. 232).

Güvercinler daha çok haberci kuş olarak bilinirler. İlk türkü örneğine baktığımız zamanda kahramanın sevgilisinden haber almaya çalıştığını görüyoruz. Böylece ilk örnekte güvercin sembolünü haberci özelliği ile görüyoruz.

Bir çift güvercin olsam

Çalının başına konsam

Güzellere yoldaş olsam

Çirkinlerden uzak dursam (Belekoğlu, 1971, s.156)

Güvercinler genellikle barışın, saflığın ve zarıflığın sembolüdürler. Bu dörtlüğe baktığımız zaman güvercinin güzellik, sadakat ve güzel hisler ile bağdaştırılmıştır. Aynı zamanda güvercinler zarif kuşlardır. Bir çift güvercin olsam, Çalının başına konsam" ifadesi ile ilk olarak güvercinin doğa ile uyumu vurgulanmaktadır. Türkülerde güvercin

genelde çift şeklinde ifade edilir. Bu da birliktelik ve beraberliği, sevgililer arasındaki sevgiyi ve uyumu göstermektedir. “Güzellere yoldaş olsam, Çirkinlerden uzak dursam” ifadesinde ise içsel bir özellik olan güzellere yakın olma isteği ile huzur ve sevgi arayışına atıfta bulunulduğu vurgulanmaktadır. Bundan dolayı dörtlüğün geneli için güvercin sembolü üzerinden içsel huzur arayışı ve safiyet sembolize edilmiştir.

İndim derede durdum balam

Bir çift güvercin vurdum oy nereye?

Güzellerin içinde balam

Pembeliye vuruldum oy nereye? (Belekoğlu, 1971, s. 174)

Yukarıdaki dörtlük incelendiğinde “İndim derede durdum balam” ifadesinde dere hayatın akışını sembolize etmektedir. Aynı zamanda tabiatla iç içe olma durumunuda temsil eder. Güvercinler barışı, güzelliği ve özgürlüğü sembolize etmektedir. “Bir çift güvercin vurdum oy nereye?” ifadesinde ise bir çift güvercinin vurulması ile hayatın zorlukları, aşkın ve sevginin getirdiği sıkıntıları ifade etmektedir. “Güzellerin içinde balam, Pembeliye vuruldum oy” ifadesinde pembeli sevgiliyi temsil etmektedir. Böylece güzellere arasından sevgiliyi bulmak, sevgiliye olan tutku ve bağlılığı ifade etmektedir.

Çift beyaz güvercin olsam

Yarin ayvanına konsam

Eller yare canan demiş

Ben o yare kurban olsam (Yılmaz, 2011, s. 242)

Diğer türkü örneklerinde olduğu gibi yukarıdaki türkü örneğinde de “Çift beyaz güvercin olsam” ifadesiyle karşılaşılmaktadır. Bu ifade yalnızca ahenk sağlamak için kullanılmamıştır. Güvercin motifi sadece barışı, masumiyeti ve sevgiyi değil aynı zamanda sevgiliyi ve aşkı da sembolize etmektedir. “Yarin ayvanına konsam” ifadesi sevgiliyle bir araya gelme özlemini ve sevgili ile vakit geçirmeyi ifade eder. “Eller yare canan demiş, Ben o yare kurban olsam” ifadesi ile sevgiliye duyulan derin aşk, sevgi ve hayranlık dile getirilmiştir. Aynı zamanda sevgilinin uğruna yapılabilecek fedakarlıklarda ifade edilmiştir. Böylece güvercin, aşkın, masumiyetin ve sevgilinin simgesi olarak kullanılmıştır.

Turna

Türk Halk edebiyatında sıklıkla adına rastlanılan turna, eski, yeni bütün lehçe ve ağızlarında “turna/durna” kelimesi olarak adlandırılmıştır. Turna, leylek büyüklüğünde, parlak, zarif boyunlu ve uzunlu bacaklı bir su kuşudur. Turnanın başından arka tarafına doğru sarkan bir zülfü vardır. Baş kısmı, boynunun bir bölümü ve kanatlarının ucu siyah renktedir. Kanatlarında kırmızı, mavi ve yeşil tüyler vardır. Aynı zamanda turnalar eşleri öldüğü zaman yedi yıl boyunca beklerler ve kolay kolayda çiftleşmezler. Bundan dolayı dostlukta sebat, sevgide bağlılık ve sadakat anlamında tarif etmek gerekirse vefanın en güzel örneklerinden birini gösterirler (Elçin, 2003).

Bilindiği gibi doğa unsurlarının, kuşların ve hayvanların sanatta bir sembol olarak kullanılmış olması Şamanizm ve Totemizm tarzı inançların canlılığını koruduğu eski zamanlara kadar gitmektedir. Bu sembol ve unsurlardan bazıları az çok şekil değiştirerek birer konu ve motif olarak günümüze kadar gelmiştir. Koyun, at, geyik vb. hayvanlar ile güvercin, leylek, bülbül gibi kuşlar, lale, menekşe, gül türünden çiçeklerin şairlere ilham verdiğini belirten bir sürü malzeme mevcuttur. Bütün bu canlı varlıkların içerisinde turnanın da yeri ve önemi ayrıdır (Elçin, 2003).

Turna motifinin halk edebiyatı içinde önemli bir yeri vardır. Halk ananemize göre turna kuşu kutsal, mübarek, akıllı ve her hareketi doğru ve mukaddes bir kuştur. Bundan dolayı uçuşları belli bir düzen ve sıra içindedir. Bazen insanların yeryüzünde yapmış oldukları yanlış ve kötü hareketlerden dolayı zaman zaman yollarını şaşırlar. “Turnalar katar halinde uçarken, "taş oyunu"nda yerdeki taşları karıştırma (Celâl Çetindere, Horasan, Bulgurlu köyü); şapkayı ters giyme (Murat Elçin, Turgutlu; Hamdi Batır, Tekirdağ); ayakkabıları ters çevirme (Murat Elçin, Turgutlu; Selim Bâş, Kütahya; Kâmil Ertaş, Erzurum, Şenkaya, Balkaya köyü) gibi hareketler yollarını şaşırmalarına sebep olur ve havada uzun müddet dönüp durmalarına yol açar.” Anadolu’nun bazı yerlerinde yere bıçakla daireler çizilerek üç İhlas ve bir Fatiha okununca yollarının açılacağına ve yeniden katar bağladığına inanılır. Böylece turnayı havada tutmak ya da yolunu şaşırtmak günah sayılmıştır (Elçin, 2003).

Turnalar sıcak iklimi sevdikleri için her sene sıcak yerlere göç ederler. Bundan dolayı da insanlar için sembolik olarak bir nevi haber gönderme, selam gönderme aracı olarak türkülerde yer almışlardır. Gurbet hasreti, sevgiliye olan özlem gibi konularla da türkülerde işlenmiştir. Bununla birlikte turnalar, türkülerde en çok ismi geçen kuşlardır. Haberci kuşlarında başında gelen turna, baharın ve yazında müjdeleyicisidir. Sevgili ile

aradaki engeller turna ile geçilir. Tüylerinin güzel olması sebebi ile de allı turna, telli turna olarak da geçer. Aynı zamanda güzelliği ile de sevgiliye benzetilir (Yılmaz, 2011, s. 237).

Durna sesi geliyor

Daşların arasından

Eğil eğil bir öpem

Kaşların arasından (<https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=126>, 2024)

Turna sembolü haberciliği sembolize etmenin yanı sıra baharında müjdecisidir. “Turna sesi geliyor, Taşların arasından” ifadesinde turna sesi dinginliği ve huzuru ifade ettiğini söylenebilir. Aynı zamanda turna sembolü, sevgiliye kavuşma arzusu, sevgiliye duyulan derin duygu, özlem vb. duyguları da sembolize etmektedir. Taşlar ise zorlukları ve engelleri sembolize etmektedir. “Eğil eğil bir öpem, Kaşların arasından” ifadesinde ise sevgiliye olan ilgi ve sevgi ifade edilmiştir. Böylece dörtlükte turna sembolü ile hem doğanın döngüsü hem de zorluklar içerisindeki güzellikler vurgulanmıştır.

Bir kurşun atacağım da turnanın ayağına

Kız sana ölüyorum da gel yanıma yanıma

Kurban olim, hayran olim, o yarin yürüşüne

Bir kurşun atacağım da turnanın kanadına

Kız seni alacağım da o yarin inadına

Kurban olim, hayran olim, o yarin dudağına

Bir kurşun atacağım da durnanın sürüsüne

Vuruldum ölüyorum da güzelin birisine

Kurban olim, hayran olim, o yarin gülüşüne (Belekoğlu, 1971, s. 170)

Yukarıdaki türkü örneği incelendiğinde “Bir kurşun atacağım da turnanın ayağına, Bir kurşun atacağım da turnanın kanadına, Bir kurşun atacağım da durnanın sürüsüne”

ifadeleri ile turna kuşuna kasıtlı olarak zarar verme isteği ifade edilmiştir. Çünkü “Kız sana ölüyorum da gel yanıma yanıma, Kız seni alacağım da o yarin inadına, Vuruldum ölüyorum da güzelin birisine” ifadeleri ile sevgiliye duyulan hasret, özlem ve kavuşma arzusu dile getirilmiştir. Bundan dolayı türkü kahramanı sevdiğine kavuşmak için gurbet, ayrılık ve özleminde habercisi olan turna kuşuna zarar vermek istemektedir. Aynı zamanda sevgili için aşk uğruna yapılan bir fedakârlık olarak da yorumlanabilir. Turna kuşu umudunda sembolüdür ve dolayısıyla turnaya kurşun atmak bir nevi sevgiliye kavuşma arzusu ile yanıp kavuşamamayı, umutsuzluğu ve çaresizliği de ifade etmektedir. Turna kuşunun hem gurbeti hem de umudu sembolize etmesi ise zıtlıkları da beraberinde getirdiğini gösterir. Bunların dışında turna ifadesi ile türküde bir ahenkte sağlanmıştır.

Suda Yaşayanlar

Balık

Balık, suyun ve suyun geliştirdiği hayatın bir temsilcisi olarak, kültürel özellikleri ve mülkiyet yönetimini yansıtmaktadır. Özellikle yaz aylarında göl, dere, baraj gibi yerlerde yapılan balık avı, Erzurum yöre halkının günlük yaşamında diğer ekonomik faaliyetlere nazaran daha az önemli bir yere sahip olmuştur. Bununla birlikte Erzurum yöresinde balık sembolünün doğanın döngüselliğini ve yaşamı sembolize etmekle birlikte türkülerde, ayrılık, aşk, özlem gibi duygular ile karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda balığın hareketleri ve kalıcılığı ile hem duygusal durumları hem de hayatta kalma değişimlerini de ifade etmektedir.

Karşıda hayvalıklar

Suda oynar balıklar

Ne bu sevgi olaydı

Ne de bu ayrılıklar

Suda yudum balığı

Yar değişmiş kılığı

Doya doya bakmadım

Siyah imiş bıyığı (Tuna, 2000, s. 299)

Erzurum türkülerinde balık, yaşamı, hayatın döngüsünü ve bereketi sembolize etmektedir. Fakat genel olarak balığın geçtiği türkülere bakıldığında daha çok ayrılık,

sevgiliden uzak kalma gibi duyguların ifade edildiği görülmektedir. Yukarıda verilen türkü örneği incelendiğinde her iki dördlükte de dizeler arasında uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte ilk dördlükte “Suda oynar balıklar” ifadesi ile hayatın akıcı yönüne vurguda bulunulmuştur. Bütün olarak bakıldığında ise sevgi ile ayrılık arasındaki çatışmanın dile getirildiğini de görmekteyiz. İkinci dördlükte ise “Suda yudum balığı, Yar değişmiş kılığı” ifadesi ile bir değişim söz konusudur. Dörtlüğe genel olarak bakıldığında ise sevgilinin genel olarak fiziksel özelliklerine değinildiğini görülmektedir.

Derelerin kumuyam
Balıkların puluyam
Verin benim yarımı
Ben de Allah kuluyam (Tuna, 2000, s. 356)

Erzurum yöresinde balıkçılık yaygın bir ekonomik faaliyet olmasa da küçük çaplı göl, dere ve barajlarda balıkçılık yapılmaktadır. Bu ekonomik faaliyetin yansımaları da türkülerde de görülmektedir. Erzurum türkülerinde ise balık sembolünü ayrılık, acı çekme ve özlem gibi duygular ile görülmektedir. Yukarıda verilen türkü örneğinde de sevgiliyi kaybetme acısı ifade edilmektedir.

Çayda balık yan gider
Açma yaram kan gider
Buna tabip neylesin
Ecel gelmiş can gider (Tuna, 2000, s. 186)

Yukarıdaki türkü örneği incelendiğinde “Çayda balık yan gider, açma yarem kan gider” ifadesi ile hem dizeler arasında bütünlük sağlanılmaya çalışılmış hem de çekilen sıkıntılara ve zorluklara değinilmiştir. “Buna tabip neylesin, Ecel gelmiş can gider” ifadesiyle de kaçınılmaz son olan ölümün gerçekliği ifade edilmiştir.

Mitolojik Hayvanlar

Hüma kuşu

Hüma kuşu, Doğu mitolojisinde ve divan şiirinde olağanüstü özellikleriyle yer almış ve bazı Türk lehçelerinde kumay, Anadolu Türkçe’ sinde Huma/ Hüma, Farsça’ da ise Hüma/Hümay isminde mitolojik bir kuştur. Eski Türk inancında çocukların himaye edicisi olarak bilinen Tanrı Umay’la olan benzerliği de dikkatleri üzerine çekmiştir. Türk

ve İran mitolojilerinde kuşlar arasında en asili olarak sayılan Hüma kuşu, devlet kuşu olarak da kabul edilir. Bu özelliklerinden dolayı başta Roma olmak üzere farklı kültürlerdeki kuvvetin ve gücün sembolü olan avcı kuşlarla da benzerlik göstermiştir (Eskigün, 2006, s.28).

Hüma ismindeki mitolojik kuş, İslamiyet'ten önceki Türk inançlarının içerisinde yer alan, hayat ağacıyla hayat suyu yanında önemli motiflerden üçüncüdür. Ulaşamayacağı hiçbir yer olmadığına inanılan Hüma kuşu, Oğuz hakanının hanımı ile Oğuz boylarından Çepnilerine ongun hayvan olmuştur. Efsanevi kuşlardan biri olan Hüma kuşu aynı zamanda Orta Asya Türkleri tarafından birçok kez iyi cins av kuşlarına da kumay denilmiştir. Hüma kuşu kaynaklarda da belirtildiğine göre yedi kat göğe yükselip Allah'a ulaşmıştır (Kurnaz, 1998, s. 478).

Tanrı Umay' ın etkisi Anadolu' dan Altay Sayan dağlarına kadar geniş bir alanı kaplamaktır. Bu geniş alan içerisinde ise Tanrı Umay' ın farklı işlevleri vardır. İslamın etkisiyle bazı işlevleri zayıflamış olsa da çocuk verme fonksiyonu halen daha diri kalmıştır. Orta Asya, Azerbaycan ve Anadolu' da ıssız yerlerde bulunan ağaçlara veya pınar başında bulunan ağaçların dallarına bez parçaları bağlanarak Tanrı' dan evlat istemek ve küçük beşik tasvirleri asmak ayrıntılı tahliller yapılmadan Şamanizm'in izleri olarak değerlendirilmiştir (Bayat, 2007, s. 69).

Hüma, özellikleri, şekli ve yaşadığı yer konusunda farklı bilgiler verilen, çeşitli görüşlere göre güvercin büyüklüğünde Hint okyanusundaki adalarda yaşayan, yeşil kanatlı, sarı gagalı bir kuştur. Bazılarına göre ise Hindistan, Deştikipçak, Çin ve Hıta' da yaşayan serçeden büyük, boz saksığana benzeyen bir kuştur (Eskigün, 2006, s. 28).

Yavru yavru Huma kuşu yükseklerden seslenir

Ağam yar koynunda bir çift suna beslenir

Yavru yavru sen ağlama kirpiklerin ıslanır

Ağam, ben ağliyim ki gülüm, eylen eylen belki gönül uslanır (Belekoğlu, 1971, s. 41)

Hüma kuşu türküsü Erzurum yöresine ait türküler arasındaki önemli eserlerden biridir. Türkü de “Hüma kuşu yükseklerden seslenir” ifadesinde Hüma kuşu sembolünü görülmektedir. Hüma kuşu bazı mitolojilerde yükselişi ve ölümsüzlüğü simgelemektedir. Aynı zamanda Hüma kuşunun yüksekten uçuşması ulaşılması zor ve imkânsız istekleri de

sembolize eder. Bazı hikayelerde ise Hüma kuşunun hiç yere inmediği ve insanları ölümsüzlüğüne kavuşturduğu anlatılmaktadır. Bu türküde de Hüma kuşunun yükselişi sembolize ettiği ifade edilebilir. Eski Türk inançlarında var olan Hüma kuşu motifi Orta Asya' dan Anadolu'ya kadar gelerek hem anlatı metinlerinde hem de türkülerde yerini almıştır.

Hüma kuşu gerek İslamiyet öncesi gerek İslami dönemde Türk boyları arasında kumay-humay-hüma olarak adlandırılmış ve sevginin, dostluğun, güzelliğin, cesaretin, cömertliliğin, bahtın, talihin, devletin, mutluluğun, müjdenin ve huzurun kaynağı olduğuna inanılmıştır. Bundan dolayı Türk kültüründe bulunan yazılı ve sözlü kaynaklarda, sanat eserlerinde Hüma kuşu sıklıkla kullanılan motiflerden olmuştur (Şengül, 2016, s. 103).

Bülbül

Birçok kültür ve inanç sisteminde kuş motifi önemli boyutlarıyla işlenmiş ve sembolik değeri olan hayvanlardan biri olmuştur. Özellikle mitolojik bir bakış açısı ile ele alınan kuş sembolizminin Pers mitolojisinde Simurg, Antik Yunan'da Phoneix, mistik gelenekte Anka, Hint mitolojisinde Garuda gibi örnekleri görülür (Meçin, 2020, s. 334).

Gül ile bülbül birbirlerinden bağımsız olarak sembolik manalar ifade etmesiyle birlikte beraber kullanıldığı zamanlarda da ilahi ve beşerî aşkı sembolize etmektedir (Balcı, 2023, s. 641). Özellikle divan şiirinde aşıklar sevgiliyi güle benzetmiş kendilerini de bülbüle benzetmişler. Bülbülün gül ile olan aşkı ise efsanevi bir hikâyeye dönüşmüştür. Bunlardan biri de şöyledir: Gülün nazlı olup bülbüle yüz vermediği için bülbülünde gülden uzak kalamadığı yönündedir. Bundan dolayı da gülün, bülbülün aşkına karşılık vermemesi ve bülbülün gövdesine konduğunda göğsüne dikenlerin battığı şeklindedir. Bundan dolayı da gülün kırmızı rengini bülbülün kanından aldığına inanılmaktadır (Ayvazoğlu, 1996, aktaran Doğan, 2019, s. 357).

Bülbül, çeşitli kültür ve mitolojilerde çeşitli manalar sahip bir kuştur. Özellikle de güney Asya ve Orta Doğu kültüründe bülbül, aşk, güzellik, duygusallık, sevgi ve şairliği sembolize etmektedir. Aynı zamanda halk edebiyatında da bülbül, aşkı sembolize etmektedir. Ötmesiyle ile inleyip ağlar, sevgilisinin güzelliğini anlatarak ona aşk, sevgi sözleri söyler. İlk çağlardan beri ötüşünün güzelliğinden ve etkileyciliğinden dolayı insanların nazarında bülbülün ayrı bir yeri ve önemi vardır. Aynı zamanda bülbül, halk

edebiyatına baktığımızda serbest bir hayal gücü ile işlenmiştir. Şairler bülbülü kendi sembolleri olarak kullanmıştır (Artun, 2014, s.106-107).

Eski İran ve Türk edebiyatında konu olarak gül ile bülbül ele alan şiirlere ve onlarla ilgili mazmunlara sıklıkla rastlanmaktadır. Gül ile bülbül arasındaki aşkı en güzel anlatanlardan biri de şekilde İran edebiyatının en önemli şairi olan Hafız-ı Şîrazî' dir. Aynı zamanda Türk halk edebiyatı bülbül hakkında pek çok şiir, mâni, destan, türkü ve koşma yazılmıştır. Bununla birlikte Türk deyim ve atasözlerinde genişçe yer bulmuştur. Anadolu sahasında gül ile bülbül konulu tarzda yazılmış olan ilk eser Anadolu sahası içerisinde ilk kaleme alınmış eser; Mevlânâ Celâleddin Rûmî'ye ait 55 beyitten oluşan Bülbül-nâme isimli mesnevidir. Bülbül-nâme Farsça yazılmıştır (Tuna, 2021, s. 32).

İki bülbül figan eder bir güle
Reva mıdır gülüm, amman ben ağliyim el güle
Yad elleri dokunmasın o güle
Gidem gelem ben gülümü koklayam

Bülbül hara ben yarime ağlarım
Aşk ateşiyle dertli sinem dağlarım
Görenler sorarsa nedir figanın
Bülbül gibi ben de güle ağlaram (Belekoğlu, 1971, s.138)

Bülbül motifi, hemen hemen bütün kültürlerde gül aşığı, bülbül ise sevgiliyi sembolize etmektedir. “İki bülbül figan eder bir güle” ifadesi ile iki aşığın bir sevgiliye olan aşkını ve sevgisini temsil etmektedir. Bülbülün güle figanı aslında içindeki coşkun, ızdırabın ve aşkın dışı vurumudur. Aynı zamanda bu figan ile güle duyduğu özlemin ve aşkının da sembolüdür. Böylece bülbül ve gül üzerinden aşkın insanların hayatında evrensel bir derinliğe sahip olduğu söylenebilir. “Reva mıdır gülüm, amman ben ağliyim el güle” ifadesi ile hem ahenk sağlanmış hemde sevgiliye sitem edilmiştir. “Yad elleri dokunmasın o güle, Gidem gelem ben gülümü koklayam” ifadesinde sevgilinin sadece aşığa ait olduğu ve yabancı kimselerin sevgiliye dokunmaması gerektiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda sürekli sevgiliyi görmek isteği, sevgilinin varlığını ve onunla olan bağda sembolize etmiştir.

İkinci dörtlüğe bakıldığında ise “Bülbül hara ben yarime ağlarım, Aşk ateşiyle dertli sinem dağlarım” ifadesiyle türkü kahramanı bülbül ile kendini özdeşleştirerek bülbülün ağladığı gibi kendisinin de sevgiliye ağladığını ifade etmiştir. Aynı zamanda aşkın vermiş olduğu içsel sıkıntıları ve yine aşkın getirdiği acıyı da ifade eder. “Görenler sorarsa nedir figanın, Bülbül gibi ben de güle ağlarım” ifadesinde ise türkü kahramanı kendini bülbüle benzetmiş ve derdini soranlara bülbül örneğini vermiştir. Genel itibariyle de bakıldığında bülbül sembolizmi üzerinden ayrılık acısı, sevgiliye olan bağlılık ve özlem sembolize edilmiştir.

Ben kul olim güzel yarin yanına

Gonca güllü bostanına bağına

Namahremdir girme yar otağına

Bülbül susar, güller solar, zarağlar (Belekoğlu, 1971, s. 119)

Gül ve bülbül sembolü Türk edebiyatında sıkça kullanılan motiflerdendir. Gül genel olarak aşk, mutluluk ve tutkunun sembolü olurken bülbül ise sevgilinin çağrısı ve aşkın sembolüdür. “Ben kul olim güzel yarin yanına” ifadesi ile sevgilinin hizmetkarı olma isteği ifade edilmiştir. Bu durum ise sevgiliye olan sadakat ve bağlılığı sembolize etmektedir. “Gonca güllü bostanına bağına” ifadesinde gonca gül açmamış, taze ve genç bir gül manasına gelmektedir. Böylece sevgilinin bahçesi genç güller ile tasvir edilerek sevgilinin de genç ve taze olduğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda bu bahçe, aşkı ve güzelliği de sembolize etmektedir. “Namahremdir girme yar otağına, Bülbül susar, güller solar, zarağlar” ifadesinde ise namahrem yabancı demektir. Bundan dolayı sevgilinin özel alanına yabancının girmemesi gerektiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte bülbülün susup güllerin solması ve zar ağlaması ise, aşk için çekilen sıkıntıları, aşkın bittiğini ve çekilen aşk acısını sembolize etmektedir.

Güzeller ortasında

Bir küçücük yarım var

Bülbül misali derler

Küçük yaştan zarım var (Belekoğlu, 1971, s.205)

Gül ile bülbül hikayesi neredeyse bütün dünya mitolojilerinde yer edinmiş ve efsaneleşmiştir. “Güzeller ortasında, Bir küçücük yarım var” ifadesi ile sevgilinin diğer

güzeller arasında en değerli ve kıymetli olduğunu ifade etmiştir. “Bülbül misali derler, Küçük yaştan zarım var” ifadesi ile bülbülün güle tutulması gibi türkü kahramanının da küçük yaşta sevgiliye olan aşkı görülmektedir. Bülbülün figanı, ağlaması gibi insani özelliklerin bülbüle atfedilmesiyle aslında insan ile doğa arasında iç içe geçmiş bir yaşam döngüsü vurgulanmıştır. Böylece doğanın sesi ile insanın duygularının birleşip harmanlandığı ifade edilmiştir.

Narman kazası’nda bir gelin gördüm

Narman kazası’nda bir gelin gördüm

Aklıma, fikrimi hep ona verdim

Ben de o koncanın bülbülü oldum

Yanaklar allanmış eller kınalı

Sorun kimlerdendir bu güzel gelin (Belekoğlu, 1971, s.53)

Bülbül, Antik Yunan mitolojisinde aşk tanrısı Eros’ un sembolüdür. Bundan dolayı bülbülün şakıması, ötmesi ve sevgiliye iltifat etmesi aşkı sembolize eder ve mitolojik öykülerde de yerini alır. Yukarıdaki türkü örneğinde türkü kahramanının gördüğü bir geline olan aşkı ifade edilmiştir. “Ben de o koncanın bülbülü oldum” ifadesindeki goncadan kasıt aslında gelindir. Aynı zamanda gonca açmamış taze ve genç gül demektedir. Bundan dolayı türkü kahramanı sevdiği kişiyi gonca güle, kendisinin bülbüle benzetmiştir. Antik Roma döneminde güzellik ve aşk tanrıçası Afrodite, sıkça gül ile ilişkilendirilmiştir. Türküde bahsi geçen gelinde gonca ile ilişkilendirilmesi ile tanrıça benzetmesinde bulunulduğunu da ifade edilebilir.

Ağzı gonca, yanağı gül

Dalında öttükçe bülbül

Sevdalıdır ona gönül (Belekoğlu, 1971, s. 177)

Yukarıdaki türkü örneğine bakıldığında daha çok aşk vurgusu yapılmıştır. “Ağzı gonca, yanağı gül” ifadesi ile sevgilinin ağzı açılmamış güle yani goncaya benzetilmiş yanağı ise renginden dolayı güle benzetilmiştir. Aynı zamanda yapılan bu benzetmeler ile sevgilinin zarafeti ve çekiciliğine vurguda bulunulmuştur. “Dalında öttükçe bülbül, ifadesinde bülbül aşkı sembolize etmektedir. Sevdalıdır ona gönül” ifadesinde ise sevgiliye duyulan aşk ve sevgi sembolize edilmiştir. Böylece gül ve bülbül sembolizmi üzerinden aşk, sevgilinin güzelliği ve sevgiliye duyulan derin sevgi ifade edilmiştir.

2.1.4.5. Türkülerde Geçen Renklerle İlgili Sembolik Ögeler

Beyaz renk çeşitli mitolojilerde de aydınlık, ışıık, güneş, kutsallık, masumiyet, iffet, kurtuluşu temsil eder (Çoruhlu, 2002, s. 190). Beyaz renk Türklerde esas yön olarak kabul edilen Batı'yı simgelemekle beraber aynı zamanda Türk kültüründe de bütün olumlu durumları ifade etmek için kullanılır. Bu durum ise karşımıza ilginç bir gözlem olarak çıkar. Evrensel düzeyde de söz edinilebilecek olan bu durumun Türk kültüründe daha güçlü vurguları bulunur. Zaten beyaz renk, bütün renklerin anası olarak kabul görür (Toker, 2009, s. 98).

Bahaeddin Ögel'in Hun atlı birlikleri (Çin ordusunun çevresinde, şöyle düzenlenerek yer) almışlardı: Beyaz atların hepsi batı yönünde yer almışlardı. Mavi (yani kır) atlar doğuda sıralanmışlardı. Bütün siyah atlar kuzeyde; kırmızı (yani doru veya al) atlar ise güneyde yer almışlardı." ifadeleri bazı renklerin coğrafi yönleri temsil ettiğinin ispatı olarak görebiliriz (Ögel, 1984, Aktaran Yıldız, 2020 s, 42). Böylece beyaz renk, diğer renklerin anası olarak görülmüş ve diğer renklere nazaran kullanım alanı da genişlemiştir.

Türk mitolojisinde milletin isteği ile devletin başına adaletli bir şekilde geçen hanlar için "Ak Han" tabiri kullanılırken, devletin başına hile veya zorbalık ile gelen, kanun ve töre tanımayan hanlara ise "Kara Han" tabiri kullanılmıştır. Eski Türk topluluklarında kızı olanların kızıl otağa, oğlu olanların ak otağa, çocuğu olmayanların ise kara otağa oturtulması uygun görülmüştür. Çünkü çocuğu olmayanın Tanrı tarafından hor görüldüğüne inanılırdı. Türklerde daima güzel ve iyi olanlara ak, zor ve kötü olanlara ise kara sıfatını vermiştir (Öztürk, 2015, s. 61).

Beyaz – ak renk, arılık, duruluk, temizlik, saflık, büyüklük ve yaşlılık kavramlarının yanı sıra tecrübesizlik, yaşanmamışlık ve cesaretsizliği de içerisinde barındırır. Hayatın devamlılığı için gerekli olan yaşamsal döngünün de renksel olarak ifadesi mümkündür. Bu döngü ilk olarak beyaz ile başlar ve ilerisinde de renklenmeye mecburdur. Çünkü hayatta yaşanan evreler renklenmeyi de kendisiyle birlikte getirir. Böylece renklenmek, olgunlaşmak ve tecrübe kazanmaktır. Bu renklenmeye en güzel örneklerden biri de Uzak doğu sporları verilebilir. Spora ilk başlayana beyaz kuşak verilmesi ve daha sonraki evrelerde renklerin değıştikçe kademenin de değışmesi, en üst kademeye gelindiğinde siyah kuşağın hak edilmiş olması için tesadüfi bir uygulama

diyemeyiz. Böylece beyaz renk için bir başlangıç, hamlık, tecrübesizlik toyluk diyebiliriz (Öztürk, 2015, s. 62).

Beyaz renk, Türklerin çok eski inançlarından olan Şamanist dönem ile alakalı bazı manevi inanışlardan kaynaklanan adalet, ululuk, güçlülük gibi manaları aldığı görülmektedir. Şöyle ki Tanrı Ülgen Türk Şamanizmin de hayır ilahı olarak geçmektedir. Şaman dualarından Ülgen' e Beyaz Hakan diye hitap edilirdi (İnan,1987, s. 412-413). Mitolojik manada Ak Ana olarak anılan dişi ruhun Tanrı Ülgene yaratma ilhamını verdiğine inanılır. Dolayısıyla bu da bilgelik ile eşdeğerdir.

Beyaz renk, Türklerde saflığın, temizliğin, adaletin, ışığın, masumiyetin ve olgunluğun sembolü olmakla beraber Türk mitolojisinde de önemli bir yere sahip olmuştur. Yakut Türklerine ait olan Yartılış Destanı'nda Yakutların en büyük Tanrı olarak kabul ettikleri Ayıg Toyon denilen Tanrının ismi, "Beyaz Yaratıcı veya Beyaz Yaratıcı Tanrı" dır. Bu destanda adı geçen "Ak- Ana ya da Ak-Ene veya Ürüng- Ayğsıt ise Beyaz Kadın Yaratıcısı" dır (Ögel, 2014, s. 430-444).

Of, ooof, vurdum beyaz gıratı da

Yamaş çayır yuhari

Geydiğin beyaz miltanın

Yoh mudur gıravatı? (Belekoğlu, 1971, s. 118)

Türk kültüründe beyaz at, iyi niyet ve barış manasına gelmektedir. Bundan dolayı "Of, ooof, vurdum beyaz gıratı da Yamaş çayır yuhari" ifadesinde beyaz atı vurmak ile aslında atı sürmek, at ile gitmek manasına geldiği ifade edilmektedir. Bununla birlikte at, özgürlük ve inancında sembolüdür. Çayır ifadesi ise doğal ortamı simgeler. "Geydiğin beyaz miltanın, Yoh mudur gıravatı? İfadesinde de beyaz renk saflığın ve temizliğin sembolüdür. Aynı zamanda gıravatın olmamasının sorgulanması ise bir eksiklik ve tamamlanamamışlığı ifade etmektedir.

Askerler geliyor dereden düzden

Çantasına bahdım beyazdan bezden

Onlar da ayrılmış gelinden gızdan (Belekoğlu, 1971, s. 106)

Askerlerin dere ve düzden geliyor olması düzenli şekilde ilerleyen askerleri ve toplumsal düzeni temsil edebilir. "Çantasına bahdım beyazdan bezden" ifadesinde beyaz renk temizlik manasını taşıyada bez ifadesiyle basitlik ifade edilmektedir. "Onlar da

ayrılmış gelinden gızdan” ifadesiyle de askerlerin sevgili ve sevdiklerinden ayrıldıkları belirtilmiştir.

Beyaz gelin yıhaniyor

Maya gibi çalhaniyor

Gelin ağlar yana yana

Geline verin bir ana (Belekoğlu, 1971, s.116)

Yukarıda verilen türkü örneğine bakıldığında beyaz gelin ifadesiyle masumluk, tazelik ve gençlik simgelemiştir. Yıkanmak ise hem fiziksel bir arınmayı hem de ruhsal bir temizliği ifade eder. Aynı zamanda gelinlik yeni hayata ve yeni bir başlangıca da adım atmayı temsil eder. Gelinin ağlaması ve geline bir ana verilmesi ise hem duygusal bir durumu hem de yardım ve destek çağrısını temsil etmektedir.

Gidiyorum yaylaya

Su bağlaya bağlaya

Aç beyaz kollarını

Gel sallaya sallaya (Belekoğlu, 1971, s. 136)

Beyaz sembolü, saflığın, masumiyetin ve temizliğin yanında güzelliğin vurgusu olarak da karşımıza çıkmaktadır. “Aç beyaz kollarını, Gel sallaya sallaya” ifadesi de tensel güzelliğin simgesi olarak kullanılmıştır.

Yeşil

Yeşil kelimesi, “Türkçe dirilik bildiren yaş sözcüğünden türemiştir.” Diri kelimesi ise genel olarak canlı manasına gelmektedir. Mana olarak ise: verimlilik, bolluk ve bereket, gençlik gibi anlamlara gelmektedir. Yeşil kelimesinin kökeni çok tanrılı dinlere dayanmaktadır. Özellikle de sıcak zamanların başladığı günlerde canlılık yayıp dirlik verdiğine inanılan bolluk tanrıçası ile ilişkilendirilmiştir. Çok tanrılı dinlere nazaran tek tanrılı dinlere sonradan girmiş ve yerleşmiştir. Kuru, verimsiz ve çorak olan yerlerde yaşayan insanlar için yeşil bir özlemdir aslında. Özellikle de çöllerde yaşayan insanlar için yeşil, derin bir özlemdir diyebiliriz. İslamiyet’te de cennet yeşil ile simgelenmiştir. Anadolu halk şiirlerine baktığımızda ise yine en çok kullanılan dil varlıklarından yeşile rastlarız. Buna örnek olarak Karacaoğlu’nın şiirleri verilebilir. Çünkü yeşil, Karacaoğlu’nın şiirlerinde adeta odak noktasıdır. Aynı zamanda halk dilinde de yeşile susmamak, yeşil olmak, yeşillenmek, yeşil görmek, yeşile çıkmak gibi birçok deyim mevcuttur (Eyüpoğlu, 1998, Aktaran Uzun, 2014, s. 85).

Türk toplulukları içinde yeşil rengini doğadan almıştır. Çünkü yeşil denilince akla orman, ağaç, çimen gelmektedir. Tıpkı gök ile yer kavramlarının bir bütünlük içinde olması gibi mavi ile yeşil rengi de bir uyum içinde birbirlerini tamamlarlar. Aynı zamanda Türk mitolojisi ve Türk kültürüyle alakalı eski metinlerde birbirlerinin yerine de kullanılmıştır. “Sözcüğün kökü yaş’ tır; yani yeşil yaşarmak, yeşermek, ortaya çıkmak anlamındadır. Yaşın diğer manası ise genç anlamına gelmektedir. Ağaç yaş iken eğilir atasözünden de anlaşıldığı üzere doğanın canlanması, ağaçların ve otların yeşermesiyle (bir bakıma yeniden diriliş ile) alakalı bir kelimedir. Bununla birlikte yeşil rengi, ilkbaharda yeniden dirilmeyi de temsil etmektedir (Çoruhlu, 2002, s. 191).

Al yeşil giymiş allanır balam

Çermik yolunda sallanır

Korkaram bu söz dallanır balam (Belekoğlu, 1971, s. 110)

İlkel insanlık tarihinden bu yana renklerin insanlar ve eşyalar üzerinde etkisi olduğuna inanılmıştır. Her rengin kendi içinde farklı manalar barındırdığı ve insanlar üzerinde de etkili rol oynamaktadır. Duyguların ifade edilmesinde farklı bir yol olarak kullanılan renkler eskiden olduğu gibi günümüzde de kullanılmakta ve bu kültürümüze de yansımaktadır. Yeşil renginde bolluk, bereket ve doğayı temsil eder. Bununla birlikte Türk topluluklarına da baktığımızda yeşil rengin önemi de görülmektedir.

Eski çağlardan günümüze kadar baktığımızda Türkler arasındaki kıyafetlerde yeşil, sarı ve kırmızı rengin yoğunlukla kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Sayan ve Altay Dağları bölgesinde yapılan kazılarda XVII. ya da XVIII. yüzyılda soylu bir erkeğe ait olan mezarda üç kat kıyafete rastlanmıştır. Dış kıyafette kırmızı ipek bir kıyafetin olduğu, orta kısımda yeşil ipek kıyafetin olduğu ve en altta da sarı ipek bir kıyafetin olduğu görülmüştür (İnan, 1987). Böylece yukarıda verilen Erzurum yöresine ait türkü örneği incelendiğinde yeşil rengi daha çok kıyafetlerde görülmektedir. “Al yeşil giymiş allanır balam” ifadesinde özellikle de yeşil rengin al ve ak renk ile kullanılarak birbirini tamamladığı görülmektedir.

Kınacılar tas başına dizildi

Yeşil kına altın tasa ezildi

Kınayı görünce benzim bozuldu

Ağla anam, ağlamanın günüdür (Belekoğlu, 1971, s. 152)

“Kınacılar tas başına dizildi, Yeşil kına altın tasa ezildi” ifadesi ile geleneksel Türk düğünlerinde yapılan kına gecesi anlatılmaktadır. Kınanın altın tasa ezilmesi ise yapılan ritüelin değerli ve anlamlı bir olay olduğunu ifade etmektedir. “Kınayı görünce benzim bozuldu, Ağla anam, ağlamanın günüdür” ifadesi ile de duygusal bir an vurgulanmıştır.

Siyah

Siyah renk diğer mitolojiler ve kültürlerde de olmak üzere daima olumsuz ve kasveti temsil etmiştir. Ölüm ile alakalı olan mitlerde yer edinen tanrılar, sonsuz karanlık, yıkıcılık, büyü, ölüm karanlığı, üzüntü, karanlık, boşluk, büyü, kötülük veya karmaşa ortamı, şeytan gibi birçok şey siyah renkle ifade edilmiştir. Şiddet, güç yoğunluğu ve iyiliğin karşısında kötülüğü vurgulamak içinde kullanılır. Bunun yanında yas, ölüm ve mutsuzluk veren durumlarda siyah ile sembol edilir (Çoruhlu, 2011, s. 220).

Sonsuz karanlık ve boşluk, üzüntü, büyü, korku, ölüm karanlığı, kötülük ile alakalı mitler içerisinde yer alan tanrılar, şeytan ve karmaşa ortamı, statüyü düşük görme gibi birçok şey siyah renk ile ifade edilir (Çoruhlu, 2002, s. 183). Özellikle statüyü küçük görmenin örneğini “Dede Korkut’ un Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı’ nın Beyan Eder Hanım Hey kısmında; oğlu olanın ak otağa, kızı olanın kızıl otağa, oğlu-kızı olmayanın ise kara otağa oturtulduğunu görmekteyiz: Aynı zamanda düzenlenen ziyafetlerde ise attan aygır, deveden erkek deve, koyundan koç kestirmişti. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu. Kimin ki oğlu kızı yok, kara otağa kondurun, kara keçe altına döşeyin, kara koyun yahnisinden önüne getirin, yerse yesin, yemezse kalksın gitsin demiştir” görmekteyiz (Ergin, Aktaran, Dizoğlu, 2019, s. 58). Bu örneğin açıklamasını da şu şekilde yapabiliriz: “Kara otağ ifadesi ile sosyal statüyü ve evladı olmayanlara yönelik önyargı yüklü toplumsal bakış tarzını yansıtan bu sıfat, bir başka bölümde , karakaş, kara göz” ile güzelliğin ifadesinde, bir diğer satırda, karabaş ile matemin, kara baht’ ile çekilen sıkıntı ve üzüntünün, sıkıntı duyulan yaşamın ya da ,kara donlu kâfir” hor görülen başka bir inancın, bu inancın sembolizmi ve takipçisi olanların betimleyicisi olarak yer alır.” (Ulukan, 2012, 169).

Dede korkut kitabına baktığımız zaman, değer ve zenginliğin ifadesi olan kızıl renk, değer düşürücü bir manayı ortaya koymak amacıyla siyah renge dönüştüğünü görmekteyiz. Bu söylediğimize örnek olarak eserde geçen ikinci hikâyenin “Kazan Bigün

karıçık olmuş anası kara deve boynunda asılı gitdi” cümlesi verilebilir (Ulukan, 2012, s. 169).

Türklerde siyah renkli kıyafetler olumsuz çağrışıdır. Türklerde keşişlerden söz ederken kara donlu diyorlardı. Yine bir benzerini Dede Korkut kitabında görmekteyiz. Bu eserde de keşişlere, kara donlu derviş, düşmana ise kara donlu kafir denilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere siyah renkli kıyafetler Türklerde hep olumsuzluğu çağrıştırmıştır. Bununla birlikte yukarıdaki örneklere baktığımızda ise Hristiyanların duygu ve din ayrılıkları ile kötü ve küçük görüldüğünden de söz edebiliriz. Kara arpa ekmekli, kara domuz damlı, kara donlu azgın kafir kullanımları da bu düşüncüyü kuvvetlendirmektedir. Dede Korkut’ta bahsedilen “kara tonguz damı” ifadesini kafirlerin evleri için kullanıldığı belirtilmiştir. Aynı zamanda Oğuzlar’ ın evlerinin keçeden olup, aydınlık ve temiz olduğu bildirilmektedir. Böylece Türkler kafir olarak gördükleri toplumlar için kara tonguz deyimini kullanmışlardır ve tarih boyunca da domuzdan nefret etmişlerdir (Toker, 2009, s. 102).

Oy ana benim amburalarım

Ayağımı sıktı gunduralarım

O kara kaş araların

El oğlu öptü yanakların (Belekoğlu, 1971, s. 48)

Siyah renk genel olarak kötüyü, olumsuz durumları, üzüntüyü, yası ve kötü haberleri ifade eden betimlemeler olarak kullanılmıştır. Bunun en güzel örneklerini türkülerde ve halk anlatılarında görülmektedir. Siyah renk olumsuz temsil etmekle beraber kullanışına göre güzelliğinde sembolüdür. Özellikle türklerde sıklıkla rastlanılan ‘kara göz’, ‘kara kaş’, ‘kara yağız delikanlı’, ‘siyah saç’ gibi betimlemelerle güzellik ve beğeni vurgusu yapılır. Yukarıda verilen türkü örneğine bakıldığında “Oy ana benim amburalarım, Ayağımı sıktı gunduralarım” ifadesinde içinde bulunan sıkıntı ve zor durum dile getirilmiştir. “O kara kaş araların” ifadesiyle ise sevgilinin güzelliği vurgulanmıştır.

Kömür gözlüm ne gezersin bu bağda

Bu bizim güzellerin bağdır

Aklan uyup yuva yapma bu bağda

Felek vurur yurdun yuvan dağılır

Kömür gözlüm ben bu yerden gidersem
 Hoşça geçin yaran ile eşinen
 Gurbet elde kem haberim alırsam
 Döğünürüm kara bağrım taşınan (Belekoğlu, 1971, s.138)

“Kömür gözlüm ne gezersin bu bağda” ve Kömür gözlüm ben bu yerden gidersem ifadeleri ile güzellik ve beğeni duyguları dile getirildiği ifade edilmektedir. Özellikle kömürün renk olarak siyah olması itibariyle de yine gözlerle özdeşleştirilerek bir güzellik algısı oluşturulmuştur. Aynı zamanda kömürün yanıcı bir madde olması da aşığın içindeki yangını da ifade eder. Böylece sevgilinin gözlerinin kömüre benzetilmesi hem duyulan derin aşkı hem rengini sembolize eder. “Döğünürüm kara bağrım taşınan” ifadesi ile de çekilen sıkıntı ve ızdırıp vurgulanmıştır.

Kaynana gazan garasi
 Kaynana Allah belasi
 İkisini birden alasi
 Oğluda bene galasi (Belekoğlu, 1971, s. 103)

Türk toplumlarında kötü, çirkin, sevilmeyen, küçük gösterilen şeyler için genellikle siyah renk kullanılmıştır. Bu durum elbette kültürümüze de yansımıştır. Sonuncu türkü örneğine baktığımız zaman “Kaynana gazan garasi” ifadesi ile toplumumuzda var olan gelin- kaynana anlaşılamazlığı üzerinden kaynanaya “gazan garasi” benzetmesiyle yine bir şeyi kötülemek, hor görmek veya aşağılamak için siyah rengin kullanıldığı ve siyahın olumsuz manasının yüklendiği görülmektedir.

Al-Kırmızı

Kırmızı renk, Türk kültüründe heyecan, kudret ve akıncılığı temsil etmektedir. Bununla birlikte kan rengi olmasından dolayı tehlikeyi, heyecanı ve tahribatı sembolize eder. Aynı zamanda Türklüğü yansıtan milli bir semboldür. Bu sembolün etkisini bayrağımızda görmekteyiz. Bununla birlikte Türklüğün cihan hakimiyeti ülküsü olan ‘Kızılelma’da da kırmızı rengini görmekteyiz (Yardımcı, 2019, s. 5).

Eski Türklerde kırmızı renk, saygı duydukları ateşi temsil etmektedir. Tanrıça Umay ile ilişkisinin olup olmadığı tam bilinmeyen ve tartışmayan konusu olan albasan,

al karısı vb. lohusalara veya hamilelere musallat olduğu düşünülen ve bugün de Türk dünyasında yaşayan bu mitolojik motifin ateş rengiyle veya kırmızı renkle ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Ögel'e göre ise Türkler orta çağdan itibaren kırmızı kelimesinin kullanılmaya başlanmış ve kırmızı sözcüğü yerine de kızıl kavramını tercih etmişlerdir. Kırmızı rengi aynı zamanda hem kan ile ilişkilendiriliyordu hem de düğün ve gerdeğin rengiydi. Bunun yanında insan vücudunun tarifinde de kırmızı ve al renkten bahsedilmiştir. Türkmenler, Selçukludan itibaren kırmızı bayrak ve kırmızı başlık kullanmışlardır. Osmanlı'ya baktığımızda ise hükümdar otağlarının genellikle kırmızı renkte olduğunu görürüz. Kırmızı rengin bayraktaki ifadesine baktığımız zaman genelde ya kızıl bayrak ya da günümüzdeki kullanımıyla al bayrak şeklinde geçmektedir. Aynı zamanda kırmızı rengi zaferin ve savaşın rengidir (Çoruhlu, 2002, 912).

“Hikâyelerde al/ala/alaca rengiyle ilgili olarak, al kanatlı Azrail, al aygır, al duvak, al yanak, al şarab, al şarabun itisi, al duvaklı gelin, ala göz (ela göz), ala tağ, ala geyik, ala şayvan, ala kollu, ala evren, ala gözlü kız, ala yılan, ala at, ala kaz, alaca kaz, alaca at, alaca atlu karaca kâfir, alça kan, alçakopuz; kızıl/kırmızı rengiyle ilgili olarak kızıl otağ, kızıl deve, kızıl kaftan, kızıl kına, kızıl altun, kızılıyanaklı, kızıl ala gerdek, göksi kızıl dügmeli kâfir kızları, kan yaş, kırmızı otağ, kırmızı kaftan gibi adlandırmalara rastlarız.” tabiki bu örnekleri çoğaltmak mümkündür (Küçük, 2010, s. 192).

Kırmızı renk Türkler de tıpkı siyah renk gibi gücü simgelemektedir. Aynı zamanda Türk kültüründe özel manalar taşıyan kırmızı renk ilk olarak inanç bağlamında kutsallık taşır (Genç, 1997, s. 1082). Türk kültüründeki en eski inançlarla alakalı olarak “Al Ruhü” ya da “Al Ateş” ismi verilen bir ateş tanrısının veya koruyucu bir ruhu belirtmektedir (İstanbul, 2023, s. 88).

Gülahmet'te dar sokakta evim var

Evim var, balam evim var

Al kınalı ellerinde gülüm

Al kınalı ellerinde gülüm

Sen gidersen benim başka kimim var (Belekoğlu, 1971, s. 36)

Kırmızı ve al rengini türkü örneklerinde kına motifi ile çok görülmektedir. Rengi itibariyle ellere süs amaçlı sürülen kına ilk başta yeşil renktedir. Fakat su ile karıştırılarak ellere sürülüp bekletildikten sonra kırmızı/al ve koyu kırmızı renkte olmaktadır. Özellikle

de Erzurum yöresine ait türkü örnekleri incelendiği zaman sıklıkla “al kınalı el” ifadesi görülmektedir. “Al kınalı ellerinde gülüm” ifadesi sevgilinin güzellik ve zarafetini simgeler. Kınalı eller aynı zamanda geleneksel düğün törenlerini de ifade eder. “Sen gidersen benim başka kimim var” ifadesin ise derin bir bağ söz konusudur. Aynı zamanda bu ifade sevginin ve duygularında derin yaşandığını göstermektedir.

Hele hele hey Türkmen kızı
Sen allar giy, ben kırmızı
Çıkalım dağlar başına
Sen gül topla ben nergisi (Belekoğlu, 1971, s. 121)

Yukarıdaki dörtlüğe bakıldığında “Hele hele hey Türkmen kızı, Sen allar giy, ben kırmızı” ifadesi ile al rengi zarafeti, saflığı ve temizliği simgelerken kırmızı rengi ise aşkı, tutukuyu ve gücü simgelemektedir. “Çıkalım dağlar başına, Sen gül topla ben nergisi” ifadesinde dağlar zorlukları ve zirveyi simgeler. Aynı zamanda gül ile aşkı ve sevgiyi, nergis ile de safiyet ve incelik simgelenmiştir.

Giydiğin aldır, al dudak baldır
Ne güzel andır, akşam olanda
Aksam olanda bade dolanda (Belekoğlu, 1971, s. 140)

Yukarıdaki türkü örneğinde sevgilinin güzelliğine vurguda bulunmuştur. “Giydiğin aldır, al dudak baldır” ifadesi ile sevgilinin zarıflığı ve dudağının güzelliği ifade edilmiştir.

Sarı

Sarı renk mitolojide farklı anlamlara gelmektedir. Örneğin bazı kültürlerde sarı renk, güneşin ışığını temsil eder ve böylece yaşamın kaynağı olarak görülür. Yunan mitolojisinde ise sarı saçlar tanrıların veya kahramanların özelliklerinden biri olarak betimlenir. Farklı bir yorum olarak ise sarı rengin zenginliği, bolluğu ve bereketi de temsil ettiğinin söyleyebiliriz. Çünkü sarı renk altın rengini de anımsatır. Bundan dolayı da mitolojik anlatılarda sarı renge genellikle güçlü ve olumlu bir sembolizm yüklenir.

Sarı renk birçok kültürde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Lamaizm de lamaların çadırları ve atları genellikle sarı renktedir. Aynı şekilde Şamanizm’de de sarı renge

rastlamaktayız. Tanrı Ülgen'in dünyanın merkezinde altın kaplı bir taht üzerinde oturduğuna inanılır (Genç, 1997, Aktaran İstanbul, 2023, s. 93).

Farklı ülkelerin simgeciliğinde ve mitolojilerinde görüldüğü üzere sarı renk genel itibariyle Güneş' i sembolize eder. Böylece sezgi, zihin, akıl ve iman gibi farklı kavramları ifade eder. Fakat altın sarısı ve ışık dışındaki koyu sarı rengi ise olumsuz manalar ifade eder. Çünkü koyu sarı hırs, vefasızlık, tamah emek, imansızlık, ketumluk, gibi anlamlara gelir. Aynı zamanda bu renk Türklerde de merkezin rengi olarak kabul edilir (Çoruhlu, 20002, s. 193). Bunun yanı sıra sarı renk Türk destanlarında ise felaket ve kötülüğün sembolizmi kabul edilmiştir. Örneğin Sarı ejderha Türk masallarında kötü duygular ve kuşku veren bir motiftir. Anadolu kültüründe ise hastalık sembolüdür (Yardımcı, 2019).

Sarı da camış yaraladı yârimi

Eğdi boynuzunu döktü kanını (Belekoğlu, 1971, s. 135)

Sarı renk her ne kadar farklı kültürlerde ve mitolojilerde genel olarak olumlu anlama gelmiş olsa da bazende olumsuz anlama gelmektedir. Yukarıdaki Erzurum yöresine ait türkü örneğine bakıldığında “Sarı da camış yaraladı yârimi” ifadesi ile doğanın insan üzerindeki etkisi görülmektedir. Bir nevi doğanın insan üzerindeki yıkıcılığı da ifade edilmektedir. Camış doğanın bir sembolü olarak kabul edilebilir ve böylece insanın doğa ile arasındaki rekabete değinilir. Aynı zamanda Erzurum yöresinde büyükbaş hayvancılık yaygın olduğu için türkülerde bunun etkisini de görmekteyiz.

İndim saman almaya

Sarı da gelin sarmaya

Sarı da sırma olur mu?

Kırarsan kol bağımı (Belekoğlu, 1971, s. 208)

Yukarıdaki dörtlük incelendiğinde daha çok sembolik bir mana görmekteyiz. Sarı rengi doğurganlığı ve bereketi sembolize eder. Bu dörtlükte ise ‘sarı gelin’ ifadesinde bulunan sarı rengini gelin ile ilişkilendirilmesi de yine bereket ve doğurganlığa vurdu yapıldığını göstermektedir.

2.1.4.6. Türkülerde Geçen Sayılarla İle İlgili Sembolik Öğeler

İki

Sayı sembolizminin kaynağı mitolojik dönemlere kadar uzanmaktadır. Günümüzde ise neredeyse her medeniyetin ve milletin inanç tarihinde yer edinmiştir. Böylece doğaüstü varlıklar ile ilişki içinde olanlar veya onlarla iletişim kurmak isteyen insanlar, sayı ve harf sembolizmini inançlarının bir parçası olarak düşünürler. Sayı sembolizmi Türk halk inanç ve kültüründe ise “üç, dört, beş, yedi, kırk” sayıları olarak karşımıza çıkar. Mitolojinin de etkisiyle birlikte mitolojik birikimlerin sürekliliğinden kaynaklanan Türk kültür tarihimizin önemli yazılı ve sözlü verilerinde de dikkat çekmiş olan sayı sembolizmi aynı zamanda Kabala ve İsrailiyyat’ ın tesiriyle beraber kendi içinde az da olsa güncellenmiştir. Böylece “ebcet, cümel, cıfr” gibi Arap inanışlarının tesiri ile ortaya çıkan tekniklerle de geliştirilmiştir (Çelik, 2019, s. 68).

Her toplum neredeyse kültürel tarihi içerisinde farklı nesnelere, kavramlara veya kelimelere çeşitli anlamlar yükleyerek simgesel özellikler kazandırmıştır. Böylece sembolik değeri olan bazı sayılar sadece matematiksel bir unsur olmaktan çıkıp felsefe, sosyoloji, edebiyat, halkiyat ve inancında ilgi alanına girmiştir. Mitolojik dönemlerde dahi sayılar günlük hayatta kolaylıklar sağlarken toplumun farklı tecrübe edinlenmelerinden kaynaklı olarak farklı kimliğe bürünmüştür (Bozkurt, 2012, s. 718).

“İki” sayısı, evrende bazı varlıklar ile ilgili ikiliği sembolize etmektedir. Türklerde İslamiyet’ ten önce iki sayısı; hakanın sağ ve solunu, çift başlı kartal ikonunda temsil edildiği gibi kağan (yönetici) ile hatunun (yönetici yardımcısı) (kağan ile yabgunun) doğuya ve batıya hükmetmesini temsil etmektedir.” (Kafesoğlu İ, 1984, Aktaran Çelik, 2019, s. 70).

Türk inancında İslamiyet’ ten sonra iki sayısı İki sayısı aynı zamanda İslamiyet’ ten sonra önemli şekilde birlik ve beraberliğin tersi olarak karşımıza çıkmıştır ve ayette “İbret alınız diye zıddıyla kaim kılarak her şeyi çift yarattık.” (Zâriyât 51/49) hükmüne ithafen kültürümüzde de “birbirini tamamlamak” ve “birbiriyle karşılaştırmak” bahsinde kullanılmıştır (Çelik, 2019, s. 70).

İki sayısı çeşitli kültürlerde “düzendeki denge, ikili tanrılar veya varlıklar, karşıtlık, çiftlik ve üreme vb. anlamlara gelmektedir. Bununla birlikte iki sayısına yüklenen bu anlamlarla mitolojide de önemli bir sembol olarak kabul edilir.

Çayırımı çevirmeli

Evim iki bölmeli

Yapdır bana enteri

Otduz iki düğmeli (Belekoğlu, 1971, s.116)

Türkülerde kullanılan ifadeler bazen sembolik anlamlar taşısa da bazen de dörtlükler arasındaki ahengi sağlamak için kullanılır. Yukarıdaki dörtlüğe bakıldığında “Evim iki bölmeli” ifadesi ile insanın içindeki zıtlıkların veya ikiliklerin temsil edildiği, ev ifadesiyle de insanın içsel dünyasının vurgulandığını ifade edilmektedir.

Üç

Sayı Sembolizmi kapsamında bazı sayılar milli bazı sayılar ise evrensel değerleri, inanışları ve inançları temsil eder. Örnek olarak İslamiyet’ten önce Türk halk kültürüne baktığımız zaman “üç, yedi, dokuz” sayılarındaki sayı simgeciliği İslamiyet’ le beraber “kırk” sayısı da dahil edilerek bu sayının manası eskisinden dahada derinleştirilmiştir. Böylece sayılara yüklenen mana ve ruh; devirlere, kültürlere ve etkileşimlere bağlı olarak gelişmeye ve değişmeye ya da yok olmaya da uygun yapıdadır (Bozkurt, 2012).

Mitolojik dönemlere baktığımız zaman kendini üçlü tanrı şeklinde gösteren üç sayısı ve üçleme etrafında meydana gelen farklı sembolik manalar, Anadolu’nun gelenek ve göreneklerinde, inançlarında ve edebi ürünlerde çeşitli şekillere bürünerek kendini göstermiştir. Üç sayısı kadim Anadolu’nun eski dönemlerinde günümüze kadar uğurlu ve kutsal edilmiş, bu doğrultuda da çeşitli manalar yüklenmiştir. Bundan dolayıda hem günlük hayatta hem de dini hayatta çeşitli pratiklerde üç sayısına atfedilen kutsal anlamlarından da yararlanılmıştır. Ayrıca Anadolu’nun birçok köşesinde bulunan ve karşılaşılan yatır ve ziyaretler üç defa okumak ve üflemek, üç kez etraflarında dönmek, olumsuz olan şeyleri uzaklaştırmak için üç kez tahtaya vurmak, hastalıklardan korunmak için üç kez ocağa gidilmesi, yine nazardan korunmak ve isteklerin gerçekleşmesi için üç İhlas, üç Fatiha okumak gibi uygulamalara sıkça rastlanılır (Bozkurt, 2012, s. 721).

Eski toplumlarda üç sayısı gök-yer-yeraltı üçlemesi ile kutsal kabul edilmiştir. Hristiyanlıkta “baba-oğul-kutsal ruh, baba-oğul-Meryem” olarak görülürken Alevi-Bektaşî kültüründe ise “Allah- Muhammed- Ali” şeklinde karşımıza çıkar (Altunay, 2017, s. 1). Ayrıca Şamanizm’de de “gök- yer- yeraltı” benzetmesiyle dikkat çeken üç

sayısına destan, masal ve hikayelerimizde de önemli bir formel sayı olarak rastlarız (Çelik, 2019, s. 72).

Üç kardaşız bir orduya yeteriz

Üç kardaşız bir orduya yeteriz (Belekoğlu, 1971, s.32)

Yukarıdaki türkü örneği incelendiğinde ilk vurgulanan birlik ve beraberliktir. Bununla birlikte “üç gardaşız” ifadesi ile Türk mitolojisindeki üçlü birliğin ifade edildiği söylenebilir. İfade edilen bu üçlü birlik Türk kültüründe dayanışma ve birlik ruhunu da simgelemektedir.

Sabahdan bizim punara

Sabahtan bizim punara

İki gelin üç kız geldi

İki gelin üç kız geldi

Kuğur kuğur ötüşürler

Cıvıl cıvıl ötüşürler (Belekoğlu, 1971,30)

Türkü örneğinde geçen iki ve üç sayıları bir denge ve uyumu sembolize etmektedir. İki gelin ve üç kız toplam olarak beş kişiyi ifade eder. Böylece Türk mitolojisinde ve halk kültüründe önemli kabul edilen beş sayısı denge, tamamlanmışlık ve dayanışmayı sembolize eder.

Beş

Beş sayısı “yaşam ve sevgi sayısı” olarak tanımlanmıştır. Birçok kültürde merkezi rol oynaması ve önemli sayılması sebepleri arasında, “nesneleri beş’li gruplar halinde düzenleme eğilimi, beş duyu organı, Budizm’de din dışındaki kişiler için beş emir, Aristoteles’in beş temel erdemi, Musa’nın beş kitabı, Nizâmî’nin Hamse’si vs. gösterilir. Beş parmaklı insan eli figürünün nazarlık olarak İslâm dünyasında yaygınlığı malumdur. (Hz. Muhammed’in kızı) Fatıma’nın eli denilen bu sembol aynı zamanda beş kişiyi (Hz. Muhammed, Hz. Fatıma, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin) simgelemektedir.” Aynı zamanda namazın beş vakit olması ve İslam’ın şartlarının da beş olması, beş sayısının İslam geleneğinde önemini göstermektedir (Schimmel, 1998, Aktaran, Keleş, 2019, s. 571).

Aaah söylenir dillerde nanın nametin
Ne hoş olur hanedenin Erzurüm
Üçler, beşler, gırlar eylemiş hekmet
Cenkte meşhur gahrimanım Erzurüm (Belekoğlu, 1971, s. 75)

Erzurum tarih boyunca çeşitli kahramanlıklara imza atmış bir şehirdir. Gösterilen bu kahramanlık türkölere de yansıtılmıştır. Aynı zamanda Erzurum manevi olarak da korunulduğuna inanılan bir şehirdir. “Üçler, beşler, gırlar eylemiş hekmet” ifadesinde manevi zatlar sayısal olarak dile getirilmiştir. Aynı zamanda bu sayısal veriler var olduğuna inanılan manevi zatları sembolize etmektedir.

Her tarafta üç beş kelle
Etmez düşmana ey valla (Belekoğlu, 1971, s. 170)

Türküde geçen “üç beş” sayısı Türk kültüründe ve mitolojisinde sıkça görülen bir kavram olan “üçlü-beşli” motifini yansıtmaktadır. “Üçlü- beşli” kavramı genel olarak güç ve birlik manasına gelir. Aynı zamanda türküde geçen bu ifade ile de düşmana karşı birlik olup direnen bir grubu da temsil edebilir.

3. BÖLÜM

ERZURUM TÜRKÜLERİNDE TEMALAR

Türküler, içinden çıktıkları yörenin ve yöre halkının dertlerini, sıkıntılarını, psikolojilerini, sorunlarını, gelenek- göreneklerini saz ve söz eşliğinde dile getirir. Bununla birlikte türküler, toplumsal sorunlar, siyasal olaylar, tarihi olaylar gibi toplumu derinden etkileyen olaylar ile geçmiş ile günümüz arasında da bir köprü görevi görmektedirler.

Erzurum türküleri içinde barındırmış olduğu gelenek- görenekler, yöre halkının duygu ve düşünceleri, psikolojik durumları ile Erzurum yöre halkına ait hemen her bilgiyi de bizlere vermektedir. Aynı zamanda Erzurum, coğrafi konumu, iklim yapısı, tarihi ve sosyo-kültür yapısı ile de türkülere konu olmuş ve içinde barındırdığı türkülere de ilham kaynağı olmuştur, diyebiliriz.

Erzurum türkülerine baktığımız zaman zengin ve derin bir kültürel mirasın yansıması olarak toplumsal ve duygusal temalar içerir. Böylece aşk, doğa, gurbet ve sosyal hayat gibi unsurlarla hem bireysel deneyimleri aktarmada hem de toplumsal hafızayı aktarmada önemli bir rol oynar. Bununla birlikte bu türküler, bölgenin de tarihi ve coğrafi özelliklerinin de yansıtarak özellikle de dinleyicilerde güçlü bir yer duygusu oluşturur diyebiliriz. Aynı zamanda Erzurum' a ait ritüel ve kültürel gelenekleri de bu temalar sayesinde nesilden nesillere aktarılır. Böylece türkülerdeki temalar hem halkın yaşamına hem de değer ve duygularına dairde derin bir anlayış sunar. Bu da türküleri yalnızca müzikal bir eser değil aynı zamanda sosyal ve kültürel belgeler haline de getirir.

3.1. GURBET ve GÖÇ

Erzurum, türkü konusunda en zengin illerimizden biridir. Bu kadar fazla türküye ev sahipliği yapması ise Erzurum' un birtakım sosyal ve siyasal sorunlar yaşandığının bir göstergesidir. Doğal afetler, savaşlar, fikir ayrılıkları ve ikili ilişkilerin yaşanması ile toplumsal bir rapor niteliğinde olacak türküler meydana getirmiştir. Yaşanan bazı durumlardan dolayı da kişiyi gurbete ce göçe zorlamıştır. Bu tarz ayrılıklardan dolayı da giden her daim geride bıraktıklarına özlem duymuştur. Gurbetin bu soğuk yüzü ise

türkülerde en çok öne çıkan temalardan biri olmuştur. Böylece ayrılığın sebep olduğu acılar ise türküler ile dile getirilmiştir. Maya, tatyan, sevda, ağıt, türü türkülerde de bu konuları temelleri atılmıştır. Genel olarak baktığımızda ise Erzurum yöresine ait derlenen türkülerin içeriğini sevda türü oluştururken gurbet teması da bu türlerin içerisinde ağırlık göstermektedir (Karadaş, 2021, s. 165).

Gurbet türkülerine baktığımızda iç burkulmalarını ifade eden of! ah! gibi kelimelerin yanında aynı zamanda insanı hüznlendirip kederlendiren bestelerde vardır. Böylece gurbete karşı tek çare ise sabır olarak görülür. Fakat sabrında gurbetle başa çıkamadığı zamanlar vardır (Belekoğlu, 1971, s. 19).

Ayrılık ölümden beter olarak görülür ve gurbette ayrılık gibi ölüm işle eşdeğer sayılır. Sözleri ve ezgileri derinden etkileyen duygulandırıcıdır. Sıla özlemi, dostu, eşi, sözleri duygulandırıcı, sıladaki ev halkını, tarlaları, bağları, bahçeleri, hayvanları özleyiş ve kavuşma isteği anlatılır (Tuna, 2000, s. 41).

Gurbet elde baş yastığa gelende
Gayet yaman olur işi garibin
Gelen olmaz giden olmaz yanına
Sızılar toprağı daşı garibin (Tuna, 2000, s. 264)

Erzurum türkülerinde geçen toprak ifadesi daha çok memleket sevgisi, gurbet, özlem ve ayrılığı ifade etmektedir. Yukarıda verilen türkü örneğinde de bu ifade görülmektedir. Gurbette olmanın verdiği memleket özlemi ise “toprak” kelimesiyle dile getirilmiştir. Böylece türküde genel olarak gurbette kalmanın zorluğu, yalnızlık duygusu ve gariplik ifade edilmiştir. Aynı zamanda taş ve toprak ise vatani ifade ettiği için türküde geçen “Sızılar toprağı daşı garibin” ifadesine bakıldığında memlekete duyulan özlemin ve çekilen sıkıntıların dile getirildiği vurgulanmıştır. Böylece gurbette ölümün yalnızlığına ve zorluğuna da vurguda bulunulmuştur.

Has bahçede kırmızı gül destedir
Benim sevdiceğim daha yosmadır
Nice oldu haber gelmedi yardan
Kendim gurbet elde gönlüm yastadır (Tuna, 2000, s. 294)

Gurbet, yalnızca memleketten ayrı kalmak değil aynı zamanda sevgiliden, yardan uzak kalmakta gurbette olmak demektir. Yukarıdaki türkü örneğinde “Kendim gurbet elde gönlüm yastadır” ifadesi ile gurbette olup sevdiğinden haber alamamanın verdiği acı ve ızdırap dile getirilmiştir.

Gider oldum, el başıma derildi
Gitme dedi, yar boynuma sarıldı
Kısmetimiz gurbet ele verildi
Çık salın ki boyun görüm gidim yar (Belekoğlu, 1971, s. 59)

Gurbete çıkmak her zaman giden içinde kalan içinde zordur olmuştur. Yukarıdaki dörtlük incelendiğinde türkü kahramanının gurbete çıkıp sevgilisinden ayrılacağından dolayı çektiği acıyı dile getirmektedir. Bunun yanında gurbete çıkmadan önce sevgiliyi görme arzusu vardır. Aynı zamanda kaderin gurbeti dayatması ile yaşanan çaresizlik dile getirilmiştir. Böylece dörtlüğün tamamında gurbetin zorluğu, ayrılığın yarattığı duygusal çatışmayı ve sevginin kalıcılığını vurgulamıştır.

Diyarı gurbette düş oldu yolum
Gidip gelsemde bir gelmesem de bir
Şifa bilmez bir acemi tabipten
İlaç alsam da bir almasam da bir (Tuna, 2000, s. 81)

Dörtlüğün genelinde gurbette olmanın vermiş olduğu hasret ve yalnızlık duygusu dile getirilmiştir. Aynı zamanda gurbette olmanın vermiş olduğu özlem, üzüntü hayatta hem belirsizlik hem de umutsuzluk oluşturduğu ifade edilmiştir.

Göç göç oldu, göçler yola düzüldü
Uyku geldi ele gözler süzüldü
O zamandan elim yardan üzüldü(çözüldü)
Ağam nerden aşar yolu yaylanın (Atılcan, 2001, s. 16)

Tarih boyunca halkı derinden etkileyen olaylar olmuştur. Bu olaylardan biride savaşlar yüzünden meydana gelen göçlerdir. Yaşanılan bu göçler ise diğer olaylar gibi türkülere ve edebi eserlere de yansımıştır. Yukarıdaki türkü örneğinde de yaşanan savaşlar ve Erzurum’ da Ermeni zulmünden kaçarak göç etmek durumunda kalan

insanların dramı dile getirilmiştir. Türküler bir nevi insanların çığlıklarının ve yaşadıkları sıkıntıların dile getirilmesidir.

Erzurumdan çıktım saat beş idi
Kıratımla mavzer bana eş idi
Kar da yağdı yaralarım üşidi
Zalim Moskof yaktı benim evimi
Muhacirlik büktü benim belimi (Atılcan, 2001, s. 14)

Erzurum’da yaşanmış olan mezalimler, savaşlar ve hafızalarda kalan korkunç ve dehşet verici olaylar, Erzurum halkı için asla unutulmayacak ve edebi eserlerde de yer alacaktır. Bu durum Erzurum türkülerinde de unutulmayan ve her daim yer edinen konulardan olmuştur. Yukarıda verilen türkü örneğine bakıldığında “Zalim Moskof yaktı benim evimi, Muhacirlik büktü benim belimi” ifadesi ile hem yaşanan zorunlu göç hem de savaşta yaşanan acılar, zorluklar ve zulümlere değinilerek evinden ve yurdundan ayrı kalma ve bu durumun getirdiği zorluklar ifade edilmiştir.

Yattım gurbet elde gam yastığına
Dağ gibi üstüme geldi ayrılık
Eşim dostum soldu gitti bağ gibi
Etti bölük bölük böldü ayrılık

Gurbet eli dertli için yapmışlar
Çatısını çile ile çatmışlar
Ölüm ile ayrılığı tartmışlar
Elli dirhem fazla geldi ayrılık (Türküpedia Türkü Ansiklopedisi, 2024)

Gurbet, insanın yaşadığı ve doğup büyüdüğü yerden uzak kalmasıdır. Bununla birlikte gurbet için çeşitli tanımlarda yapılmıştır. Aynı zamanda gurbette olan insan hasret ve özlem çekmektedir. Bundan dolayı da duygularını şiir veya türkülerle dile getirir. Yukarıda Âşık Reyhani’ ye ait olan türkü örneği incelendiğinde gurbet teması vurgulanmaktadır. İlk dörtlüğe bakıldığında sadece memleketten ayrı kalmanın acısı değil aynı zamanda sevdiklerinden ayrı kalmanın hüznü de ifade edilmiş ve hem fiziksel hem de manevi uzaklık ifade edilmeye çalışılmıştır. Gurbette olanın yastığının dert, keder,

hüzün olduğunun ve yalnızlık gerçeğinin insanın üzerinde bıraktığı ağırlığın zorluğu dile getirilmiştir. Bundan dolayı “Eşim dostum soldu gitti bağ gibi, etti bölük bölük böldü ayrılık” ifadeleri ile de gurbetin bir nevi duygusal ve sosyal bağların kopması, zayıflaması manasına gelmektedir. Aynı zamanda türkünün ikinci dörtlüğünde ise gurbetin âşık için bir mecburiyet olduğunu görülmektedir. Bunun yanında “Ölüm ile ayrılığı tartmışlar, elli dirhem fazla geldi ayrılık” ifadeleri ile de ayrılığın ölümden zor olduğu ve ölümü geçtiği vurgulanmıştır.

Bir matara yaptırdım

Konya ustalarına

Beni doktor etseler

Gurbet hastalarına (Tuna, 2000, s. 161)

Uzun süre gurbette kalanlar gurbete yeni gidenlere nazaran daha tecrübelidir. Bundan dolayı gurbeti ve gurbetin zorluklarını bilen türkü kahramanı da “Beni doktor etseler, gurbet hastalarına” ifadesi ile gurbetin zorluğu ve ağır yükü ile karşılaşanlara ve hasta olanlara da yardım etmek isteyerek onlara doktorluk yapmak istemiştir. Sonuç olarak gurbet hem toplumsal bir olgu hem de bireysel bir deneyim olarak insanların hayatında derin izler bırakan bir tema olmuştur.

3.2. GEÇİŞ DÖNEMLERİ (DOĞUM- DÜĞÜN- ÖLÜM)

Erzurum türkülerine baktığımızda doğum, düğün ve ölüm temaları, bölgenin sosyal ve kültürel yapısını yansıtan önemli unsurlardan olduğunu söyleyebiliriz. Doğum, yeni bir başlangıcı ve yaşamın sevinci ile toplumsal bağlılıkları ve nesilleri temsil ederken; düğünler hem mutluluğu hem de birlikteliğin ve insanlar arasındaki kopmaz bağ ortamlarını sunar bizlere. Bunun yanında ölüm ise mutlak ve kaçınılmaz bir sonu ifade emektedir. Aynı zamanda yaşamın sona ererek yas sürecinin başladığını vurgulayıp insan ilişkilerinin derinliğini gösterir. Bu temalar böylece insanların duygu ve düşünce dünyalarının da türkülerle ifade edildiğini ortaya koymaktadır. Belki de insanlar duygularını en iyi türkülerde ifade etmektedirler diyebiliriz.

Türkü yakanlar, hayatın ve kaderin kaçınılmaz sonu olan ölüm karşısında üzüntülü ve teslim kardır. Daha çok ölümün ardından bıraktığı yıkım ve üzüntü, iyilik, dostluklar ve kaybolan güzellikler dile getirilir. Bundan dolayı bazı türkü sözlerinde de

ölen kişinin murat almadan ölmesi, genç yaşta ölmesi vb. haller sanki kendi ağzından anlatılmış gibidir. Ölümden daha çok ayrılık acısı konusu işlenir (Tuna, 2000, s. 43).

Dağlar başında felek
Döner başıma felek
Akıbet kuş kondurdum
Mezar taşıma felek
Neyledim sana felek
Koymadın ki biz gülek (Belekoğlu, 1971, s. 128)

Mezar taşları, insanların özellikle acı, ayrılık, ölüm gibi duygularının ifade edilmesinde başvurulan farklı tematik unsurlardan biridir. Mezar taşları genelde türkülerde daha çok kader, felek kavramlarıyla yan yana gelerek olumsuzluk ve karamsarlık duygusunu ifade etmiştir. Yukarıda verilen türkü örneğinde de felek kavramını sıklıkla görülmektedir. “Dağlar başına felek” ifadesinde kaderin insanoğlunun karşısına çıkardığı büyük imtihanları ve sıkıntıları temsil etmektedir. “Döner başıma felek” ifadesiyle kaderin sürekli döngüsü ifade edilmiştir. “Akıbet kuş kondurdun, Mezar taşıma felek” ifadesine incelendiğinde ise akıbet, bir sonuç ve sonu temsil etmektedir. Sonunda kuşun mezar taşına konması ise ölümün kaçınılmaz bir son olduğunu ve kaderin en nihai sonucunun ise ölüm olduğu ifade edilmiştir.

Bir oda yaptırdım döşedemedim
Üç günlük ömrümü beş edemedim
Zalım feleginen baş edemedim
Bu gara bahtıma küsmüş giderem (Tuna, 2000, s. 241)

Ölüm teması türkülerde sıklıkla işlenen konulardan biridir. Bu temanın arkasında ise yas duygusu ve sevgi laybı, yaşamın geçiciliği ve ölümün kaçınılmaz bir son olduğu gibi derin duygular yatmaktadır. Bundan dolayı türkülerde genellikle kaybedilenlerin anısına, özlem duygusuna ve acıya dair anlatımlar bulunmakla beraber amansız hastalığa yakalanıp sona yaklaşanlarında duygularını ifade etmektedir. Yukarıda verilen dörtlükte türkü kahramanı, hayatta hayalini kurduğu şeyleri yapamamış ve ölüm gibi bir sonu değiştirememiş ve felek ifadesi ile aslında kadere olan sitemini dile getirerek ölümden kaçamadığını vurgulamıştır.

Al kanlar içinde yatan meleğim

Hak yanında kabul olmaz dileğim
 Hak yanında kabul olmaz dileğim
 Gırılısın gollarım gopsun bileğim (Tuna, 2000, s. 122)

İnsanlar duygularını dile getirmek için çeşitli yollar denemiş olsada bunun en etkili olanı türkülerdir. Toplum derinden sarsan olaylar her zaman türkülerde konu olmuştur. Bu sarsıcı olayların içerisinde ölüm de vardır. Aynı zamanda ölümle gelen yas ve hüznün toplumsal bir duygu olarakta yansıtılır. Bu bağlamda türkülerdeki ritim ve sözlerde dinleyici derin düşüncelere yöneltir. Yukarıdaki türkü örneğine bakıldığında da hem ölümün getirdiği acı hem de yaşanan durumdan dolayı edinilen sitem dile getirilmiştir.

Kınacılar tas başına dizildi
 Yeşil kına altın tasa ezildi
 Kınayı görünce benzim bozuldu
 Ağla anam ağlamanın günüdür (Belekoğlu, 1971, s. 152)

Kına gecesi ile alakalı türkülere incelendiğinde daha çok duygusal bir manzara ile karşılaşmaktadır. Çünkü kına gecesi baba evinde bekar olarak geçirilen son gecesidir. Bundan dolayı hem türkülerde hem de kız evinde hüznün olur. “Kınayı görünce benzim bozuldu, ağla anam ağlamanın günüdür” ifadeleri ile de yaşanan hüznün ifade edilmektedir.

Gelinin yükü tutuldu
 Oğlan evine yıkıldı
 Kız ananın beli büküldü
 Kal evimiz kal kalındı
 Şen odalar şen olundu

Ana hamama vardın mı?
 Yuduğum (yıkadığım) yeri gördün mü?
 Benim gibi kız buldun mu?
 Kal evimiz kal kalındı
 Şen odalar şen olundu

Atladı gitti eşiği

Sofrada kaldı kaşığı

Gitti evin yakışığı (Belekoğlu, 1971, s. 151)

Erzurum türkülerinde düğün teması, bölgenin toplumsal ve kültürel yapısını yansıtan önemli temalardan biridir. Erzurum, özellikle de coşkulu düğünler ve kutlamalar ile bilinmektedir. Bundan dolayı düğün temalı türküler Erzurum türkülerinde de önemli bir yer kaplamaktadır. Yukarıda verilen türkü, düğünden bir gün önce kız evinde yapılan kına gecesi töreninde söylenilen bir türkü örneğidir. Türküye baktığımızda ise baba evinden ayrılacak olan gelinin hüznü ve burukluk vurgulanmıştır. Aynı zamanda “Kız ananın beli büküldü” ifadesiyle de kızından ayrılmanın verdiği üzüntü dile getirilmiştir.

Gınayı ezerler tasta

Oğlan evi ne havasta

Gız anası gara yasta

Yaktı beni bu ellerin güzeli (Tuna, 2000, s. 40)

Erzurum türkülerindeki düğün, kına vs. temalı türkülerde hem duygusal hem de eğlenceli bir anlatım vardır. Aynı zamanda bu türküler bizlere geleneksel değerleri ve toplumsal dayanışmayı da müzik yolu ile aktarmada önemli bir rol oynamıştır.

3.1.3. Aşk

Aşkın farklı farklı açıklamaları yapılmıştır. Bundan dolayı aşk, kişiden kişiye değiştiği için net bir hüküm vermek ise pek mümkün değildir. Aşk lirik bir türdür ve içinde ise acı, gurbet, hasret ve özellikle de yar sevdası konuları ise diğer konulara göre daha fazla işlenmiştir (Belekoğlu, 1971, s. 18).

Gönül ilişkilerinin sergilenmiş olduğu bu türküler de sevgiliyi özleyiş, sevgiliyi öven sözler, sevgilinin güzelliği, kavuşma isteği, buluşup konuşmalar, kavuşma mutluluğu, sevgili uğruna ölüme gitmek, büyük bir aşk ile sevmek, yakınma, gönül ezikliği, nazlanma vb. sözler ile terennüm edilmektedir. Aynı zamanda şair sevgilinin huyundan, güzelliğinden, boyundan, çehresinden, giyim kuşamından söz eder (Tuna, 2000, s. 41).

A güzel dolanda gel

Çevreni saranda gel

Ben mayıl oldum sana
Yaramı saranda gel

Gurbanam gurbanam gül endama
İnci diş, galamgaş, mah cemala (Tuna, 2000, s. 115)

Aşık, sevdiğinin uzuvlarını her zaman güzel olan şeylere benzetir ve bu güzelliğın büyüüne kapılarak sevdiğine hayran olur. Yukarıdaki türkü örneğinde hem aşık sevgiliden yarasını sarmasını ister hem de sevgilinin inci gibi dişlerinin, kalem gibi kaşlarının, ay gibi cemalının olduğunu vurgulayarak sevgiliye olan hayranlığını dile getirir.

Al mendilim kaldı kaya başında
Bir yar sevdim on üç on dört yaşında
Kalem oynar kirpiğinde kaşında (Tuna, 2000, s. 123)

On üç ve on dört yaş aralığı gençliğe geçiş yaşlarıdır. Aynı zamanda türkde yine sevgilinin kirpiğinden ve kaşından söz edilirken, güzelliğının sanki kalem ile çizilmiş olarak ifade edilmektedir.

Bir ince yağmur yağar
Dallara yapraklara
Gurban olam sevdiğim
Bastığın topraklara (Tuna, 2000, s. 160)

Sevgiliye dair olan her şey kutsaldır ve korunmaya değerdir. Bundan dolayı da aşık sevdiğinin bastığı toprağı dahi sever ve önemser.

Bu tepe pullu tepe
Su gelir sere serpe
Dediler yar uyumuş
Uyardım öpe öpe (Tuna, 2000, s. 169)

Erzurum doğası ve doğal güzellikleri ile dikkat çeken bir şehirdir. Böylece yukarıdaki dörtlükte tepe ve su ifadesi ile Erzurum'un doğal güzelliğı vurgulanırken aynı

zamanda aşığın sevdiğini incitmeden öperek uyandırması da ifade edilmiştir. Çünkü aşık sevgiliyi incitmekten korkar.

Çayır ince biçemedim
Su serindir içemedim
Bana yardan geç diyorlar
Yar datlıdır geçemedim (Tuna, 2000, s. 188)

Aşık için en zor şeylerden birisi de sevgiliden ayrılmak, uzak kalmak veya sevgiliyi bırakmaktır. Yukarıdaki türkü örneğinde de aşığın tüm uyarılara rağmen sevdiğinden vaz geçmediği vurgulanmıştır.

Çitin ucu değirmi
Kız adın güllü değil mi
Beni dertlere salan
Senin derdin değil mi (Tuna, 2000, s. 200)

Sevgili aşığı hem dert sahibi yapar hem de dertlendirir. Yukarıdaki dörtlükte de aşık sevgilinin yüzünden dert sahibi olmuştur.

Sallana sallana gelen sevdiğim
Söyle dudu dillim kimin yarisin
Kız senin elinden derbeder oldum
Söyle ince bellim kimin yarisin (Belekoğlu, 1971, s. 113)

Aşık sevgiliye tutulunca gözlerini sevgiliden alamaz ve sevgilinin her hareketi onun için çok kıymeli olur. Sevgilinin sallanarak gelmesi aşığı en cezbeden durumlardan biridir. Yukarıdaki türkü örneği incelendiğinde de aşık hem sevgilinin aşkından derbeder olmuş hem de “Söyle dudu dillim kimin yarisin, söyle ince bellim kimin yarisin” ifadeleri ile aşık olduğu kişiyi sorguya çekerek başkasının sevdiği olup olmadığından emin olmak istemektedir.

3.3. MİZAH ve HİCİV

Diğer edebi türlerde olduğu gibi türkülerde de mizah ve hiciv ile yazılmış türkülere rastlamak mümkündür. Mizahi türküler, daha çok halkı eğlendirmek,

sıkıntılardan uzaklaştırmak ve bir anlığına da olsa hoş vakit geçirmek için yazılmış olan türkülerdir. Aynı zamanda insanoğlu hayatının içindeki bazı konuları da güldürü alanında işleyerek onları besteler haline getirip türkü olarak da söylemiştir. Hicivli türküler ise toplumda oluşan bozuklukları, sıkıntıları ve kişileri yermek amaçlı yazılan türkülerdir. Şiir şeklinde söylenenleri olduğu gibi beslenerek türkü şeklinde söylenenleri de vardır (Belekoğlu, 1971, s. 22).

Erzurum türkülerinde mizah, genellikle aşk, köy yaşamı, sosyal ilişkiler ve günlük yaşamın zorlukları etrafında şekillenmektedir. İnsanların aralarındaki iletişim ve ilişkileri, güçlükleri, bazen de trajik olayları komik bir şekilde anlatır. Mizah aynı zamanda halkın içinde bulunmuş olduğu durumu yükseltmeden bazen acımasız ve sert bir şekilde de olsa yaşanan sıkıntıları hafifletme işlevi de görür. Bununla beraber hiciv ise acı gerçeklerin dile getirilmesidir. Toplum içindeki adaletsizlikler ve devlet yöneticilerine yönelik eleştiriler içerir. Çoğu zaman halk, mizahi şekilde bazı acı gerçekleri dile getirir.

Sıçan gelir tahla mahla
Ne nohut yer ne de pahla
Kahveci gutiyi sahla
Kefçi olmuş bizim sıçan

Sıçanın sırtı sari
Gavurmayı etti yari
Gendimeye değme bari
Eşkîya olmuş bizim sıçan

Baltayı alır eline
Keseri sokar beline
Girer evin temeline
Usta mi olmuş bizim sıçan (Bulut, 1984, s. 121)

Bazı Erzurum türkülerini, yöre halkının kültürünü ve yaşantısını mizahi şekilde dile getirmektedir. Yukarıdaki türkü örneğine bakıldığında evindeki fareden bir türlü kurtulamayan ev sahibinin yaşadığı sıkıntı “Kefçi olmuş bizim sıçan, Eşkîya olmuş bizim

sıçan, Usta mi olmuş bizim sıçan” ifadeleri ile içinde bulunduğu durumu mizahi bir şekilde dile getirmiştir.

Ermecik kızları dağda gezeller
Zivans ‘ın kızları kokoç ezeller
Poçciğ’in kızları gözden süzeller
Ya pederim beni nerden eversin eversin

Tikkir’in kızları tikten baharlar
Ağaver kızları canlar yahallar
İlice kızları şorah gohallar
Ye pederim beni nerden eversin eversin

Evren’ni kızları tohurlar eleg
Alaca kızları derler şeleg
Tevrücük kızları doğuştan melek
Ya pederim beni nerden eversin eversin (Bulut, 1984, s. 121)

Erzurum türküleri incelendiğinde halkın günlük yerel dilini, söyleyiş ve ağız biçimlerini içerdiği görülmektedir. Bu da bize türkülerdeki hiciv ve mizahın daha güçlü kılındığını göstermektedir. Çünkü yerel halkın kullanmış olduğu kelimeler, argo ifadeler ve deyimler, türkülerin anlamını pekiştirir. Böylece Erzurum ağız, bazen eleştirel ve komik bir dil oluşturulmak içinde kullanılmaktadır. Bu da türküleri dinlerken mizahi durumunu artırır. Yukarıdaki “Köy Kızları” türküsünde de Erzurum ağzının kullanıldığını görülmektedir. Türküde, evlenmek isteyen bir gencin civar ilçe ve köylerin kızlarına “kokoç ezeller, tikten bahallar, şorah gohallar” Erzurum ağız ifadeleri ile bahane bulması mizahi bir şekilde dile getirilir.

Miras hak değil mi bende isterim
İğneden ipliğe bir bir bölerim
Babamın mirasını bende isterim
Çöplükte bulduğum yorgan nicoldi?

Hani araba hani maraba

Hani tükân oldu bütün haraba
 Hani samanlıktaki gırh araba
 Onyedi düğümlü urgan nicoldi

Hani babamın toprah lengeri
 Has pahırdan idi o et çengeli
 Gözüme görünmez tavuk pingeli
 Dibi gırh kulpsuz fincan nicoldu?

Bunca mal getti hepsine yandım
 Keten gömlek getti yeleğe yandım
 Teneke cezveleri Tokat'tan aldım
 Dibi darmadağın sepet nicoldi? (Bulut, 1984, s. 122)

Mizah, toplumu güldürdüğü gibi aynı zamanda toplumsal olarak yaşanan haksızlık, zorluk vb. gibi olayları da içinde barındırmaktadır. Miras bölümü de hemen hemen her toplumda sorun teşkil eden bir konu olmuştur. Bundan dolayı bu tür toplumsal konular türkülerde de yer edinmiştir. Yukarıda verilen “Miras Destanı” isimli türkü örneğinde de mirastan mahrum bırakılan bir kişinin durumu mizahi şekilde dile getirilmiştir.

Ben bu teşi'yi egiremem
 Çaya şekere yetirerem
 Şeker çıktı kırk'a
 İçerem korka korka
 İki kırt bir fırt
 İşin yoksa eteklerin yırt
 Aman teşi yandım teşi
 Canıma saldın ateşi (Bulut, 1984, s. 120)

Erzurum türkülerindeki mizah ve hiciv, yerel halkında dünyasını yansıtan önemli unsurlardandır. Özellikle hiciv ile yerel yöneticiler ve bazende devlet yönetim şekline yönelik açık ya da kapalı eleştiriler dile getirilmektedir. Böylece yukarıdaki türkü

örneğinde de “Şeker çıktı kırk’a, içerem korka korka” ifadeleri ile oluşan pahalılık hicvedilmiştir.

Gelin:

Kaynana kazan garası

Kaynata Allah belası

İkisini birden alası

Oğluda bene galası değiştir

Rafa fincan ben goydum

İçine de mercan ben goydum

Gaynanamın adını

Poçcikli sıçan ben goydum

...

Kaynana:

Çift minderin çift yüzi

Ne tanırdıh biz sizi

Kürk geydin hanım oldun

Adın çingene gızı

Elleri elçekli galin

Golları kolçaklı galin

Oğulu ben doğurdum

Kedi bacahli gelin (Belekoğlu, 1971, s. 102-103)

...

Toplumumuzda gelin – kaynana çekişmeleri çok olduğu için bu durum türkülerimize de yansımıştır. Erzurum türkülerinde de gelin- kaynana türkülerini sıklıkla görmekteyiz. Yukarıdaki türkü örneğinde daha çok düğünlerde karşılıklı olarak söylenen, kaynana ve gelin çekişmesini dile getiren türkülerden biridir. Gelin kaynanayı istemezken, kaynana da gelini beğenmez ve kendinden aşağı görür. Bu durum, türküde Erzurum ağzı ile mizahi bir şekilde dile getirilir.

3.4. TABİAT

Tabiatın güzellikleri ve çeşitliliği türkülerimize ve halk şiirine de yansımıştır. Aynı zamanda bu türküler halk müziğinin de çok zengin ve çeşitli bir yanını da teşkil etmektedir. Dağların çokluğu ve saz şairlerinin de dağlık ve yaylanın bol olduğu bölgelerde yetişmiş olması, türkülerin bu meydana ön plana çıkmasını sağlamıştır. Böylece türkü yakanlar, yaşamış olduğu çevreye ve tabiata dair gerçek tasvirleri ortaya koymuştur. Bu tabiat tasvirleri arasında ise dumanlı dağlar, ırmaklar, yeşil çimenler ve güzel yaylalar ve bu tasvirler içerisinde salınan güzel sevgililer bir nevi resmedilmiştir (Tuna, 2000, s. 41).

Erzurum türkülerinde tabiat tasvirleri dikkat çekmektedir. Özellikle Erzurum ve çevresinin fiziki coğrafyası türkülerde yansır. Dağlar, yaylalar yükseklik, ovalar, uzun süren kışlar ve kısa süren yaz mevsimi Erzurum türkülerini de etkilemektedir (Aliağaoğlu, 2018, s. 23).

Erzurum’la Erzincan’ın arasii
Vay arasi yavrum yetiştirir arasii
Koyun kuzu yetiştirir yaylasi
Yavrum yaylasi
Yaz gelende bu yaylanın etrafında gezmeli
Anam gezmeli
Koyun keçi heriklikten seçmeli
Yavrum seçmeli (Belekoğlu, 1971, s. 91)

Yukarıdaki türkü örneği incelendiğinde genellikle Erzurum yaylalarının özelliklerinden bahsedilerek Erzurum yaylaları övülmüştür. Böylece yaylalardaki yaşantı ve yapılan hayvancılık faaliyetide türkülerde yerini almıştır. “Erzurum’la Erzincan’ın arasii, Vay arasi yavrum yetiştirir arasii, Koyun kuzu yetiştirir yaylasi” ifadesi ile hem geçim kaynağına hem de ekonomik faaliyete değinilmiştir. Özellikle de iklim şartlarına uygun olarak hayvancılığın yapıldığı görülmektedir. “Yaz gelende bu yaylanın, etrafında gezmeli, Anam gezmeli, Koyun keçi heriklikten seçmeli” ifadesinde ise yine hayvancılığa vurgu yapılarak aynı zamanda yaylanın doğal güzelliklerine atıfta bulunulmuş ve yaylanın etrafında gezerek doğal güzelliklerin görülmesi gerektiği ifade edilmiştir.

Aziziye uşakları
 Kara bağlar kuşakları ah
 Yine yayladan geliyor
 Aziziye uşakları vay
 Yine yayladan geliyor
 Aziziye uşakları vay (Belekoğlu, 1971, s. 66)

Türküler sadece duygu ve düşünceleri ifade etmez aynı zamanda içinden çıktığı toplumun yaşam tarzını ve kültürünü de yansıtır. Bundan dolayı da yayla kültürünün en çok yaşandığı Doğu Anadolu bölgesindeki türkülerde de yayla kültürünün etkisi görülmektedir. Türküde geçen yayla ifadesi ile yine Erzurum'un tabiatına vurguda bulunularak doğa ile olan iç içe yaşam ifade edilmiştir.

Bu yaylanın guzusu goçdan seçilmez
 Gülüm seçilmez
 Otu yemlik suyu soğuk içilmez
 Oy seçilmez
 Anadan geçilir, yardan, yavrum geçilmez
 Gülüm geçilmez (Belekoğlu, 1971, s. 91)

Erzurum yaylacılığın yaygın olarak yapıldığı bir şehirdir. Aynı zamanda ekonomik faaliyet olarak ise daha çok hayvancılık yapılmaktadır. Yukarıdaki türkü örneğinde de hem Erzurum'un doğal güzelliklerine vurgu bulunulmuş hem de ekonomik faaliyeti ifade edilmiştir.

Hani yaylam hani senin ezelin
 Güz gelende döker bağlar gazelin
 Yaylam senin heç gelmez mi gözelin

Hani yaylam hani senin ezelin ey ezelin ey ezelin

Yaz olanda yayla yayla otlanır ey otlanır
 Arap atlar topuğunda ey etlenir ey etlenir
 O yaylada goyun kuzi beslenir ey beslenir

Hani yaylam hani senin ezelin ey ezelin ey ezelin

Yaz gelende yayla seni gezmeli hey gezmeli

Kalem alıp gaşın gözün ey yazmalı hey yazmalı hey yazmalı

Ne hoş olur o yaylanın gözeli hey gözeli

Hani yaylam hani senin ezelin ey ezelin ey ezelin (Tuna , 2000, s. 275)

Erzurum hem yüksekliği hem yaylaları hem de doğal güzellikleri ile türkülerde de dikkat çekmektedir. Yukarıdaki türkü örneği incelendiğinde “Hani yaylam hani senin ezelin” ifadesi ile memlekete ve doğal güzelliklerine olan özlemin dile getirildiği görülmektedir. Aynı zamanda bu türküde diğer türkülere nazaran Erzurum yaylalarının güzellikleri daha geniş şekilde anlatılmaktadır. Böylece dörtlüklere baktığımızda sonbahar mevsiminin yayladaki etkisini, yaz mevsiminin geldiğinde ise yapılan hayvancılığı, doğal yaşamı ve bu güzelliklerin gezilip görülmesi vurgulanmıştır.

3.5. SAVAŞ ve KAHRAMANLIK

Kahramanlık, askerlik, cesaret, mertlik, yiğitlik ve vatan sevgisi Türk milletinin çok sevdiği ve değer verdiği özelliklerdendir. Askerlik kutsal ve vatan borcudur. Askere giden kişi canını seve seve bu vatan için vermeye hazırdır. Bundan dolayı savaşçı bir milletin şairleri ve âşıkları elbette savaş narasını andıran, mertliği, yiğitliği dile getiren türküler ve şiirler söylemiştir. Bu tarz türkülerde tarih, şahıs ve olay üzerine kurulmuştur. Bir kahramanı övmek, bir savaşı anlatmak, askerlere cesaret vermek için söylenmiş bu sözler kahramanlık ve savaş türküleridir (Tuna, 2000, s. 42).

Erzurum, vatana bağlılığın ve vatan sevgisinin yaşandığı en güzel şehirlerdendir. Bu manada Nene Hatun ve Aziziye şehridir. Milli kimliğin kök saldığı bir şehirdir. Aynı zamanda Erzurum kahramanlıkların ve milli mücadelenin bayrak şehridir. Bununla birlikte milli mücadelenin yapıldığı bir şehirdir (Aliağaoğlu, 2018, s. 23). Bu kadar kahramanlıkların ve çetin savaşların yaşandığı, milli mücadele de önemli rolünün olduğu bir şehirde elbette türkülerde bu kahramanlıklar ve savaşlara yer verilmiştir.

Eledim eledim höllük eledim
 Aynalı beşikte bebek beledim
 Büyüttüm besledim asker eyledim
 Gitti de gelmedi, buna ne çare (Tuna, 2000, s. 42)

Türk kültüründe askerlik ve asker ocağı hep kutsal sayılmış ve değer görmüştür. Yukarıda verilen dörtlüğe baktığımızda da anaların evlatlarını vatan savunması için çeşitli zorluk ve fedakarlıklarla yetiştirdiğine vurgu yapılmıştır. Aynı zamanda türkü de hem bireysel duygular hem de toplumsal bir kimliğe değinilmektedir.

Dadaş büyük ğardaş demek
 İşte dadaş bu demektir
 Gururludur gayet Dikbaş
 İşte dadaş bu demektir

Dadaş gayet tatlı dilli
 Edepli, erkânı, yollu
 Bakışı sert göğsü kıllı
 İşte dadaş bu demektir
 Rüzgâr dadaşın hızı
 Dadaş doğunun yıldızı
 Selçuk Türklerinden özü
 İşte dadaş bu demektir

Moskof sınırları aştı
 Ona dur diyen dadaştı
 Ninesi bile savaştı
 İşte dadaş bu demektir

Dokunmasan dadaş kızmaz
 Dadaş ahlakını bozmaz
 Bir coşar dünyaya sığmaz
 İşte dadaş bu demektir

Reyhaniyim gözyaşımız
 Kılıç taksın dadaşımız
 Yaratandır yoldaşımız
 İşte dadaş bu demektir (Aliagaoglu, 2018, s. 22)

Erzurum halkının savaşlarda vermiş olduğu üstün mücadelelerden dolayı da dadaşlık kimliği kazanmıştır (Atılcan, 2001, s. 14). Erzurum kahramanlık destanlarının yazıldığı bir şehir olmakla beraber aynı zamanda kahramanlıkları yazan Dadaşların diyarıdır. Dadaşlar, savaşlarda göstermiş oldukları çaba, gayret ve kahramanlıkları ile de bilinirler. Yukarıda Âşık Reyhani' ye ait olan "Dadaş Ne Demek" isimli türküde de Dadaşların meziyetleri ve kahramanlıkları vurgulanmıştır. Bundan dolayı türkü incelendiğinde Dadaşın, tatlı dilli, yollu- töreli, sert bakışlı, ahlaklı, edepli, mert, yiğit ve cesur ifadeleri ile övülmektedir. Aynı zamanda "Ninesi bile savaştı" ifadesiyle 93 harbi olarak ifade edilen Osmanlı- Rus savaşında göstermiş olduğu kahramanlık ve cesaret ile hafızalara kazınan kahraman Erzurum kadını Nene Hatun' na da vurguda bulunulmuştur.

Bilmem kadir mevlam bize ne oldu?
 Esti bir rüzgar, rengimiz soldu
 Yeşil sulu göller sunasız kaldı
 Köşkü viran olan Erzurum oy oy

Hanelerden siyah duman çıkıyor
 Otlar yanıp insan eti kokuyor
 Derelerden şehit kanı akıyor
 Çevresi kan olan Erzurum oy oy

Arabam sürüldü dağlar ardına
 Yavrum ağlar vatanımın derdine
 Kükresin Mehmedim, gelsin yardıma
 Hali yaman olan Erzurum oy oy

Reyhani'yim yaralandım yaslandım

Evim yandı, bu kayaya yaslandım
 Vatan gitmiş imdat diye seslendim
 Bu gün öksüz kalan Erzurum oy oy (Bulut, 1984, s. 118)

Erzurum, savaşlarda ve milli mücadelede önemli kahramanlıklar sergilemiş bir şehrimizdir. Fakat bu kahramanlıkların yanı sıra da zalimce zulümlere, yıkımlara ve işkencelere de maruz kalmıştır. Yukarıda verilen türkü örneği yaşanan bu vahşetin adeta özeti mahiyetindedir. “Köşkü viran olan Erzurum, çevresi kan olan Erzurum, hali yaman olan Erzurum, bugün öksüz kalan Erzurum” ifadeleri ile Erzurum’da yaşanan mezalim ve vahşet vurgulanmıştır.

3.6. ERZURUM

Şehirler yalnızca ortak özelliklere sahip olmamakla beraber kendilerine özgü ve özel olan özellikleriyle biricik ve benzersiz yerleşmelerdir. Kendine özgün olan ve özgünü ifade eden şehrin kimliği de özgünlükler ve farklılıklar üzerine kurulmuştur. Şehir kimliği bir başka ifade ile dinamik, zamanla oluşan, kente özgü yerellikleri ifade eden anlamlar ve ortak özelliklerin bütünüdür. Türküler gibi tıpkı şehir kimliği de yapılanmış, doğal, sosyo- kültürel ve sosyo – ekonomik özelliklere bağlı olarak ortaya çıkar (Aliağaoğlu, 2018, s. 14).

Erzurum coğrafyasının en önemli özelliklerinden sayılan unsurlardan biri de kış mevsiminin zorlu ve uzun geçmesidir. Televizyon, radyo, telefon, internet, kasetçalar gibi eğlence ve vakit geçirme unsurlarının olmadığı zamanlarda insanların beraber güzel ve hoş vakit geçirmeleri de kaçınılmazdır. Bu soğuk ve uzun kış aylarının aslında bir nevi sözlü kültüründe zengin ve yaygın olmasında büyük rolü olduğunu söyleyebiliriz (Altınkaynak, 2018, s. 322).

Erzurum, Doğu Anadolu Bölgesi’nde bulunan ve rakım olarak yüksek, tarihi ve kültürel öneme sahip olan bir şehirdir. Şehir, zengin tarihi mirası, mimarisi, doğal güzellikleri ve yerel kültürüyle tanınır. Bunun yanında doğal güzellikleri, bulunduğu konumu ve özellikle de heybetiyle Erzurum’un sembol unsurlarından olan Palandöken Dağı ile adete şehrin tamamlayıcısı olmuştur.

Erzurum, dağlık ve yüksek bir yerleşim yeri olmasından dolayı soğuk içinde birçok fıkra üretilmiştir. Yöre halkı geleneksel eğitime çok değer verir. Aynı zamanda

kişi başına düşen milli gelir oranının az olmasından dolayı da sürekli göç veren bir şehirdir. Böylece iş için gurbete çıkmak ise bu yörede oldukça yaygındır. Fakat bir Erzurumlu nereye giderse gitsin doğup büyümiş olduğu memleketini ala unutmaz ve eline geçecek olan ilk fırsatta da memleketine geri dönmeyi düşünür (Altınkaynak, 2018, 322). Bundan dolayı da Erzurum türküleri içerisinde gurbet teması da sıklıkla yer almaktadır.

“Palandöken sadece kış turizmi ve kayak merkezi değildir. Kayseri için Erciyes, Bursa için Uludağ ne ise Erzurum ve Erzurumlu için de Palandöken odur. Bir “Erzurum manzarası resmi” çizmeye kalktığımızda Palandöken’ siz resim eksik kalmış olur. Erzurum bu dağlara yaslanmıştır. Otun, suyun, bereketin ve yüceliğin sembolüdür. Uzaktan bakıldığında da Erzurum’dan önce Palandökenleri görürsünüz.” (Altınkaynak, 2018, s. 322).

Erzurum’un soğuk bir iklim olmasından dolayı da türkülerde soğuk, kar, kış, tipi, boran vs. gibi kelimelerde sıklıkla kullanıldığını söyleyebiliriz. Bir şehre baktığımız zamana aslında şehrin kaderinin türkülerinde kaderi olduğunu, bir şehrin her şeyi ne ise içinde barındırıp çıkardığı türkülerde o şehrin özetidir.

Erzurum ovaları

Yayılır develeri

Oturmuş koyun sağar

Terlemiş sineleri (Tuna, 2001, s. 230)

Yukarıda örnek verilen türkü dörtlüğüne bakıldığında ilk olarak “Erzurum ovaları” ifadesi ile Erzurum yöresinin coğrafi bir özelliği görülmektedir. Bunun yanı sıra türkünün devamında ise yine yöre halkının ekonomik faaliyeti olan hayvancılığa ait unsurlarda vurgulanmıştır. Kısacası bu dörtlük bize Erzurum’un doğal güzelliklerinin yanında insanların ekonomik uğraşlarını da ortaya koyar. Aynı zamanda türküde doğanın sunmuş olduğu olanaklar ile insanların emekleri arasındaki denge vurgulanmıştır.

Erzurumdan Kemahtan

Yar gelir oynamahdan

Gızın barmağı şişmiş

Def çalıp oynamahdan (Tuna, 2001, s. 231)

Erzurum aynı zamanda çevre iller ile komşu olmasından dolayı bu durum türkülerde yansımıştır. Dolayısıyla bu bize Erzurum'un bir kavşak şehri olduğunda göstermektedir. Böylece bir kültürel etkileşimde söz konusu olmuştur. "Erzurumdan Kemahtan, yar gelir oynamahdan" ifadesinde ise kültürel bir etkileşimi görmekteyiz.

Erzurum kilidi mülk-i İslam'ın
Mevla'ya emanet olsun Erzurum
Erzurum derbend-i ehl-i islamin
Mevla'ya emanet olsun Erzurum (Tuna, 2001, s. 228)

Erzurum her ne kadar kışı ile meşhur bir şehir olsa da aynı zamanda bir inanç şehridir. Bununla birlikte ramazan ayı ve diğer dini günlerinde coşkuyla yaşandığı bir şehirdir. Erzurum her sene "Bin bir Hatim" ve hafızların atlar ile Erzurum ilinin etrafını dolaşarak hatim yapma geleneğiyle de diğer şehirlerden ayrılmış ve dini inanç konusunda da sembolik bir şehir olmuştur. Yukarıdaki türkü örneğinde de Erzurum'un İslam'ın kilidi olduğunun ve Allah' a emanet edildiğini görülmektedir. Böylece Erzurum dini inanç konusunda da sembol bir şehir olmuştur.

Yaylalar içinde Erzurum yayla vay
Şehirler içinde ne hoşdur Gonya , ne hoşdur Gonya
Nazifi vurdular ağlasın Urfa vay (Belekoğlu, 1971, s. 28)

Erzurum, yüksekliği, doğal güzelliği ve yaylaları ile ön plana çıkmaktadır. Yukarıdaki türküde geçen "Yaylalar içinde Erzurum yayla vay" ifadesi ile de Erzurum'un en güzel yayla şehri olduğuna vurguda bulunulmuştur.

Şehit Aziziye'nin dağları düzü
Araştırdık Anam Öz Dadaş kızı
Çünkü benim anam Erzurumludur
Vallah Erzurumludur
Erzurumludur

Yareninin il sevdiği vatandı
Şehitleri toprağında yatandı
O dediğim ana Nene Hatundu

Çünkü benim anam Erzurumludur
Vallah Erzurumludur
Erzurumludur (Aliağaoğlu, 2018, s. 21)

Erzurum milli birlik ve beraberliğin en içten hissedildiği bir şehirdir. Bununla birlikte Erzurum milli kimliğin kök saldığı Aziziye ve Nene Hatun şehridir (Aliağaoğlu, 2018, s. 21). 93 harbinde vermiş olduğı kahramanca mücadeleden dolayı Nene Hatun Erzurum'un simge ismi olmuştur. Yukarıdaki türkü örneğinde Nene Hatun ve onun kahramanlık kişiliğine vurguda bulunulmuş ve aynı zamanda Erzurum' un kahraman bir şehir olduğı ifade edilmiştir. Bununla birlikte Erzurum' un sembol isimlerinden olan Nene Hatun'un da bu kahraman şehrin topraklarından olduğı, Erzurum insanının mert, yiğit, kahraman ve cömert olduğı da ifade edilmektedir.

SONUÇ

İnsanlar tarih boyunca çeşitli şekillerde duygu ve düşüncelerini dile getirmişlerdir. Sözlü kültür sembollerle bu amaca en iyi şekilde hizmet etmiştir. Böylece sözlü kültürümüzün en önemli türü olan türkülerimiz hala zamana meydan okumaktadır. Çünkü türküler bir toplumun özeti olduğu gibi bir insanında özeti mahiyetindedir.

Türküler içinden çıktıkları toplumun hafızalarıdır. Aynı zamanda kültürel bellek görevi de görürler. Böylece türküler bir milletin kültürel kökenini de içinde saklayarak sembollerle günümüze kadar taşımıştır. Dolayısıyla bu çalışmada incelenen Erzurum türküleri de bu amaca hizmet eden kültürel unsurlardan biridir.

Erzurum türküleri, Türk halk müziğinin önemli ve zengin bir parçasını oluşturur. Aynı zamanda bu türküler içinde şekillenip çıktığı Erzurum'un tarihi ve kültürel mirasını da yansıtır. Böylece Erzurum türkülerinin sembolik manadaki değeri de Anadolu'nun kadim kültürüne, tarihine ve mitolojik kökenlerine dayanır. Türkülerde sıkça bahsi geçen doğa, dağlar, akarsular ve aşk gibi unsurlar Anadolu'nun sembolleştirilmiş önemli figürleri ile ilişkilendirilerek tematik ve sembolik manalar taşır.

Bu türkülerin sembolik ve tematik değeri geçmişin efsanelerine, destanlarına ve inançlarına bir pencere açar. Böylece Erzurum türkülerinin sembolik değeri, türkülerin eski efsane, hikâye, destan, inanç ve doğa ile olan derin bağlantılarını yansıtır. Dolayısıyla türküler kültürel mirasımızın önemli parçasını oluşturmakla beraber aynı zamanda Anadolu'nun zengin kültürüne de bir kapı açmıştır.

Erzurum türküleri hem tematik açıdan hem de sembolik açıdan derin ve zengin bir kültürel miras sunar. Bu türküler, Erzurum' un coğrafyasından, toplumsal yapısından, tarihinden ve halkının yaşam biçiminden beslenerek bölgenin özgün ve kültürel kimliğini yansıtır. Ölüm, doğa, aşk, hasret ve toplumsal yaşam gibi evrensel temalar, Erzurum türkülerinde sembolik ve tematik bakımdan işlenerek halkın duygusal ve psikolojik dünyasını, toplumsal değerlerini ve hayata bakış açısını ortaya koymaktadır. Bu anlam katmanları, Erzurum türkülerinin yalnızca birer şarkı- türkü olmasının yanında kültürel bir anlatı ve toplumsal bellek işlevi gördüğünü gösterir.

Erzurum türkülerinin sembolik ve tematik bakımdan incelenmesi hem bölgenin kültürel zenginliklerini hem de halk müziğinin toplumsal yansımasını ve etkisini anlamak açısından önem arz etmektedir. Erzurum, Anadolu'nun doğusunda yer alan, tarihsel ve

kültürel açıdan derin bir mirasa sahip olup, bu özellikleri de içinde barındırmış olduğu türkülerle yansıtmıştır.

Erzurum türkülerinde, sembolik manada doğa unsurlarını, hayvan figürlerini ve günlük yaşamdan izleri görmek mümkündür. Vadiler, dağlar, meyve gibi unsurlar ile bazen ölümün kaçınılmazlığı bazen de aşk sembolize edilmiştir. Dolayısıyla Erzurum'a özgü hayvanlar, özellikle at ve koyunlar, güç, özgürlük ve direncin sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda türküler incelendiğinde köy yaşamından izlere de rastlanılmaktadır. Köy hayatının zorlukları, insanların doğa ile kurduğu ilişki ve göçebe yaşam tarzı da tematik olarak işlenmiştir.

Tematik açıdan ise Erzurum türkülerinin genelinde hasret, göç, ayrılık, aşk, kahramanlık ve yiğitlik gibi evrensel temalar yer almaktadır. Erzurum halkı, tarihsel olarak birçok zorlukla mücadele etmiş ve bu mücadele türkülerde kahramanlık ve yiğitlik gibi temalar ile işlenmiştir. Bunun yanında bireysel ilişkiler ve toplumsal yapı da türkülerde önemli bir yer tutmuştur. Özellikle de nişanlar, düğünler, mevlitler ve diğer sosyal etkinlikler, halkın bir araya gelerek duygusal bağların güçlü olduğu anlar olarak türkülerde konu edinmiştir.

Sonuç olarak ise Erzurum türkülerinin sembolik ve tematik açıdan incelenmesi, bölgenin tarihsel, sosyal ve kültürel dokusunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Türküler yalnızca bir müzik türü olmamakla beraber bir halkın yaşamını, dünyaya bakış açısını, duygusal ve toplumsal yapısını yansıtan önemli bir kültürel miras olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu türkülerdeki semboller ve temalar, Erzurum halkının yaşamını, mücadelesini, değerlerini ve inançlarını anlamamıza olanak sağlar.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (2008). Türk inanış ve düşünüş sistemlerinde meyve. *International Periodical For The Languages, Literature And History of Turkish or Turkic*, , 3(5), 239-260.
- Akyüz, Ç. (2010). *Türk İslam Kültüründe Ay Motifi*. Sosyal Bilimler Genç Araştırmacılar Sempozyumu.
- Aliağaoğlu, A. (2018). Türkülerde Erzurum: Bir Şehir Kimliği Çalışması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (44), 14-25.
- Alkan İspirli, S. (2011). Erzurum Türkülerinde Aşk, Aşık ve Sevgili. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (4), 91-118.
- Alptekin, M. (2021). . Türk Mitolojisinde Hayvan Sembolizmi Çerçevesinde "Deve". *BŞEÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 236-244.
- Altınkaynak, E. (2018). Erzurumlu Aşık Yaşar Reyhani'yi Anlamak. . *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, (40), 318-327.
- Artun, E. (2014). *Ansiklopedik halk bilimi / Halk edebiyatı sözlüğü* . Adana: Karahan Kitapevi.
- Ateş, M. (2014). *Mitolojiler ve Semboller "Ana Tanrıça ve Doğurganlık" (4. Baskı)*. . İstanbul: Milenyum Yayınları.
- Atılcan, İ. C. (2001). Erzurum Türküleri. S. Bulut içinde, *Erzurum Türküleri* (s. 14). Erzurum: Bakanlar Medya .
- Aydın, E. (2009). *Sürelî Yayınlardaki Türk Mitolojisi Üzerine Yapılan Çalışmaların Halkbilimi Açısından Değerlendirilmesi*. İstanbul: İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balcı, S. (2022). İyi Düşünceli Şehzade ile Düşünceli Şehzade Öyküsü". *"Sembolik Yolculuğu Kültler Üzerinden Okumak. M. M. Aça, ve M. A. Yolcu içinde, Geçmişten Geleceğe Küçük Asya Anadolu* (s. s. 1052-1068). içinde Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Balcı, S. (2023). Âşık Veysel'in Şiirlerinde Sembolik Söylem Olarak Gül ve Bülbül. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 638-649.

- Baş, M. (2013). Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(1), 165-179.
- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik sistemi I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayburtlu, A. S. (2016). Erzurum Yöresi Müziklerinin Kültürel Özelliği. . *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, , 262-278.
- Bayburtlu, A. S., ve Ulusoy Yılmaz, D. (2022). Erzurum Türkülerinde Kadın. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1139-1155.
- Bayladı, D. (1995). *Uygarlıklar Kavşağı Anadolu*. İstanbul: Say Yayınları.
- Belekoğlu, N. (1971). *Erzurum Türküleri*. . Adana: Kemal Mataası.
- Boratav, P. (1969). *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Bozkurt, K., ve Bozkurt, H. (2012). "Sayıların Gizemli Dünyası: Kültür ve Edebiyatta Sayı Sembolizmi ". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1(1), 717-728.
- Bulut, S. (1984). *Kuşaktan Kuşağa Erzurum Folkloru*. Ankara: Emekli Ofset.
- Büyükkol, S. (2020). Türk Mitolojisindeki Nar Sembolünün Çağdaş Türk Resim Sanatına Yansımaları. . *Ulakbilge*, 109-121.
- Coşkun, H. (2024, 06 12). *Türkü Dostları*. Erzurum Dağları da Kar ile Boran: <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=2411> adresinden alındı
- Coşkun, H. (2024, 06 12). *Erzurum Dağları da Kar ile Boran*. Türkü Dostları: <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=2411> adresinden alındı
- Çelik, A. (2019). Sayı Sembolizmi Bağlamında "Garib- name". *Gazi Türkiyat*, 67-92.
- Çetinkaya, Y. (2022). Türkü Dolu Anadolu. *Muhit*, 06-102.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Dağ, Ü. (2021). Türk Ve İskandinav Mitolojisinde Ağaç Sembolizmi. *Milli Folklor Dergisi*, 63-74.
- Davulcu, M. (2020). Antalya Yöresinde “Deve” ile İlgili Halk Veterinerliği Uygulamaları Hakkında Bir. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3 (4), 228-255.
- Delikgöz, Ö., ve Fulya, A. (2010). Osmanlı İstanbul'unda Bulunan Bazı Müslim Ve Gayrimüslim Mezarlıklarındaki Semboller. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1-19.
- Dizoğlu, M. (2019). *Anadolu Sahası Türkülerinde Renkler*. Mersin: Yüksek Lisans Tezi Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

- Doğan, A. S. (2013). Türk Halk Kültüründe Ve Erzurum Kadın Barlarında Güvercin Motifi. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 83-93.
- Doğan, M. N. (2019). “Klasik Osmanlı Şiirinde Gülün Bülbül ve Diğer Hayvanlara İlişkisi. Ötüken Yayınlar.
- Elçin, Ş. (2003). Türk Hlak Edebiyatında Turna Motifi. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (28)., 28.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin özellikleri. (S. Rıfat, Çev.)*. İstanbul: Om Kuram Yayınları.
- Erdem, E. (2017). *Türk ve Slav Mitolojisinde Ağaç Kültü*. Antalya: Uluslar Arası Türklerin Dünyası Sempozyumu.
- Erdoğan, B. (2007). *Sorularla Türk Mitolojisi*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Ergin, M. (2016). *Dede Korkut Kitabı -I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergun, P. (2003). Dede Korkut Hikayeleri'nde Dağ Kültü. *Türk Dili Araştırmaları, Belleten*, 1-14.
- Ergun, P. (2004). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Bakanlığı Yayınları.
- Ergun, P. (2010). “Türk Kültüründe Ruhlar ve Orman Kültü”. *Millî Folklor*, 22(87) Cilt: 11, 113-121.
- Erhat, A. (1972). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Eroğlu, T. (2017). Türkü Nedir? *Kesit Akademi Dergisi*, 3(7), 78-91.
- Eskigün, K. (2006). *Klasik Türk Şiirinde Efsanevi Kuşlar*. Kahramanmaraş: Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Feyzi, A. (2015). Darü'l Elhana'a Ait Anadolu Halk Şarkıları Defterlerinde Erzurum Türküleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 829-856.
- Feyzioğlu, N. (2012). Erzurum Üzerine Türküsü Üzerinde Bir Metot Denemesi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 187-198.
- Genç, R. (1997). Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı - Kırmızı – Yeşil Erdem. . *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Cilt: 9 Sayı: 27, s. 1075 – 1110.
- Gökçimen, A. (2010). Türkmen Masallarında Mitolojik Hayvanlar ve Fonksiyonları . *Türkbilig Dergisi*, 165-178.
- Güleç, Ç. (2018). Coğrafya Eğitiminde Mitolojinin Kullanılması. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 162-179.

- Güler, Y., ve Anbarlı Bozatay, Ş. (2017). Türk Siyasal Kültürü Ve Sembol İlişkisi Üzerine. *Tüek Ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25-39.
- Güven, M. (2009). *Türküler Dile Geldi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Güven, M. (2010). Kadim Türk Yurdu Erzurum' da İlk Folklor Derlemelerinden Bugüne. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8 (17), 165-172.
- İnan, A. (1987). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, A. (1995). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İstanbullu, S. (2023). TÜRK Kültüründe İnançsal, Tarihsel ve Nesnel Bağlamda Türkülerde Renkler ve Anlamları. *Yegah Müzikoloji Dergisi*, 6 (1), 83-106.
- Işık, S. (2019). Hayat Ağacı ve Kutsal Ağaçlar: Türk ve Çin Mitolojisi Üzerine Bir Karşılaştırma. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 5,(11), s. 546-566.
- Kaleli, F. (2024, 07 10). *Yaz Gelende Çıkam Yayla Senin Başına*. Türkü Dostları: <https://www.turkudostlari.net/soz.asp?turku=126> adresinden alındı
- Karadaş, A. F. (2021). Erzurum Türkülerinin Acı Bir Yönü. Gurbet, Ayrılık Ve Özleyiş. *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (13), 162-178.
- Kaya, D. (1999). *Anonim Halk Şiiri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2010). *Ansiklopedik Türk halk terimleri sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kayabaşı, N., Bozkurt, H., ve Özkoca, B. (2016). Çorum El Sanatlarında Kullanılan Motifler Ve Anlamları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39-61.
- Keleş, R. (2019). Ahmed Yesevî'nin Hikmetlerinde Sayı Sembolizmi. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 561-586.
- Kırmızı, S. (2024, Haziran 12). *Bir İnce Yağmur Yağar*. Türkü Yurdu: <https://www.turkuyurdu.com/bir-ince-yagmur-yagar-4987.html> adresinden alındı
- Koca, S. K. (2010). Genel Hatları ile Kültür ve Sembol İlişkisi. *SAÜ Fen Edebiyat*, 89.
- Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kurnaz, C. (1998). "Hümâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi C.18*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kurubaş, B. (2024). Geçmişten Günümüze Âşıklık Geleneği ve Erzurum'da Yetişen Son Dönem Âşıklarının Ürettiği Eserler. *İstem*, (43), 31-54.

- Küçük, S. (2010). Eski Türk Kültüründe Renk Kavramı. . *Bilig*, 185-201.
- Masenova, G. (1997). *Kazaklar Arasındaki Kültler, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Bitirme Tezi*,. Konya: Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi .
- Meçin, M. (2020). Felsefe ve Tasavvufta Sefer Metaforu: Aklî ve Manevî Yolculuk . *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 329-353.
- Memiş, E. (2020). *Türkülerde Yeryüzü Unsurları İle İlgili Mitolojik Ögeler*. Eskişehir: Yükseköğretim Ulusal Tez Merkezi: Çukurova Üniversitesi.
- Mirzaoglu- Sıvacı, F. G. (2005). Türkülerde Mitolojik Unsurlar. *Türk Bilig Dergisi*, 10, 34-35.
- Mirzaoglu, F. G. (2018). Kültürel Sembol ve Süreklilik: Tokat Yazmalarında ve Halk Türkülerinde Ortak Semboller ve Motifler. 1-25.
- Ögel, B. (2002). *Türk Mitolojisi, Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi I-II*. . Ankara: Türk Tarih Kurumları.
- Ölmez, F. N. (2012). Mevye ve Türk Sanatları Bağlamında Elma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Hakemli Dergisi*, 10 s. 1-26.
- Ördek. (2021, 07 01). *Ruh Hayvanı, Sembolizm ve Anlam*. <https://tr.sr76beerworks.com/duck-spirit-animal>:
<https://tr.sr76beerworks.com/duck-spirit-animal> adresinden alındı adresinden alındı
- Özarslan, M. (2019). Erzurum Türküleri Üzerinden Kurulan Dostluk: Muzaffer Sarıözen ve Hafız Faruk Kaleli. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 22-32.
- Özbek, M. (2010). "Türkü" Deyip Geçme, Tanı". *Türk Yurdu Dergisi (Türkü Özel Sayısı)*, 30,269, s.19.
- Özkartal, M. (2012). Türk Destanlarında Hayvan Sembolizmine Genel Bir Bakış. *Milli Folklor*, 94, 58.
- Öztürk, Ş. (2015). *"Türk Kültüründe Renk Kavramı ve Renklerin Maddi Kültür Unsurlarına Yansıması"*. . Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Pala, İ. (2008). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları .

- Pala, İ. (2010). *Dört Güzeller Toprak, Su, Hava, Ateş. İstanbul: Kapı Yayınları.* İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sarıtaş, S. (2006). *Türk Mitolojisi İle İlgili Temel Kavramlar.* Ankara: Tüba Yayınları.
- Somgaç, S. (2005). *Türkiye Kuşları.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Şayhan, F. (2018). Altay Türklerinin İnanmalarındaki Su Kültünün Mitsel Okuması. *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 87,83-100.
- Şengül, C. (2016). Kazakistan-Türkiye Halk Müziği Etkileşiminde Ahmet Hulusi Seven . *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 96-107.
- Şenocak, E. (2016). Halk anlatı ve inanışlarında mitolojik bir meyve: Nar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4(8),208-251.
- Tekin, H. S. (2012). Popüler Kültür ve Türkülerimiz. *Motif Akademi Halk Bilimi Dergisi*, 153-178.
- Toker, İ. (2009). “Renk Simgeciliği ve Din: Türk Kültür Yapısı İçinde Ak-Kara Renk Karşıtlığı ve Bu Karşıtlığın Modern Türk Söylemindeki Tezahürleri Üzerine. . *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 50(2), 93-112.
- Tuna, C. (2021). "Yunus emre'nin divanı'nda bülbül motifi." . *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* , 24-38.
- Tuna, K. (2000). *Erzurum Türküleri ve Nazariyatı.* Ankara: Semih Ofset Matbaacılık.
- Turancı, E., ve Özgen, Ö. (2018). Türk Kültüründe Ağaç Sembolizm Ve Filmlere Yansıması. *İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 1-18.
- Türküpedia Türkü Ansiklopedisi.* (2024, 10 25). Repertükül Repertuvar Türküleri Külliyyatı: 1. <https://www.repertukul.com/YATTIM-GURBET-ELDE-GAMYASTIGINA-800> adresinden alındı
- Türkyılmaz, M. (2022). Türk Mitolojisinde Su. *Anadolu Gençlik Dergisi*, 406.
- Ulukan, A. (2012). Farklılığın Renk ve Sayılarda Buluşan Aynılığı”. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, 48, 165-190.
- Uzun, M. Ö. (2014). Anadolu İnançları Ekseninde Türkülerimizde Renklerin Ve Sayıların Gizemi. . *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 81-97.
- Vural Göher, F., ve Vural, T. (2013). Niğde Kültürünün Sesi: Niğde Türküleri. *International Periodical For The Languages*, Volume 8/3, Winter 2013, p. 645-657.

- Vural-Göher, F. (2011). Türk Kültürünün Aynası: Türküler. *Uluslararası Newwsa Dergisi*, 6(3), 397-411.
- Yakıcı, A. (2010). Orta Asya'dan Avrupa İçlerine Akan Sözlü Kültür Hazinesi: Türküler/ Türkünün Tarihçesi, Tanımı, Türk Dünyasındaki Yeri. *Türk Yurdu (Türkü Dosyası)*, 30(269), 91-98.
- Yakıcı, A. (2013). *Halk Şiirinde Türkü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Yardımcı, M. (2019). Renk Dünyamız ve Türk Kültüründe Renkler . *Bilimsel Eksen Dergisi*, 106-122.
- Yıldız, A. (2020). Kültürel Bir Gösterge Olarak Renk Sembolizmi ve Beyaz'ın Kültürel İşlevleri. *Türk Ekini Dergisi*, (6), 37-49.
- Yılmaz, A. M. (2011). Sembolik ve Gerçek Anlamda Türkü Metinlerine Yansıyan Hayvanlar. . *Folklor/ Edebiyat Dergisi*, 17,(66), 229-250.
- Yılmaz, O., Türker, Ş., ve Ertuğrul, M. (2012). Türker Savaş ve Mehmet Ertuğrul. "Güvercin ve Güvercin Yetiştiriciliğinin Türk Kültüründeki Yeri. *Nevşehir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 79-86.
- Ziyadinova, E. (2006). "Kırım Tatar Halk Türkülerinde Sembol Olarak Bitkiler ". Çev. Burcu Kaçmaz. *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 11, Güz, 101-110.

EK 1. ORJİNALLİK RAPORU FORMU

**ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞINA**

Tarih: 10/02/2025

Tez Başlığı: Erzurum Türkülerinin Sembolik ve Tematik Bakımdan İncelenmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 144 sayfalık kısmına ilişkin, 13/11/2024 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 17. 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☒ Kaynakça hariç
- 3- ☒ Alıntılar dâhil
- 4- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nde belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

10/02/2025

Adı Soyadı:	Meryem ÖZKAN
Öğrenci No:	2103300005
AnaBilim Dalı:	Türk Dili ve Edebiyatı
Programı:	Yüksek Lisans
Statüsü:	☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Dr. Öğr. Üyesi. Serkan BALCI

Detaylı Bilgi: <https://www.ardahan.edu.tr/birim.aspx?id=1002003>

Telefon: 0-4782117522

Faks: 04782117523

E-posta: sbe@ardahan.edu.tr

EK 2. ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

ARDAHAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYETİ ANA BİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 10/02/2025

Tez Başlığı: Erzurum Türkülerinin Sembolik ve Tematik Bakımdan İncelenmesi

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

10/02/2025

Adı Soyadı: Meryem ÖZKAN
Öğrenci No: 2103300005
Ana Bilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: ☒ Yüksek Lisans ☐ Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Dr. Öğr. Üyesi. Serkan BALCI

Detaylı Bilgi: <https://www.ardahan.edu.tr/birim.aspx?id=1002003>

Telefon: 0-4782117522

Faks: 0-4782117523

E-posta: sbe@ardahan.edu.tr

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Meryem ÖZKAN

Doğum Yeri ve Tarihi :

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi :

Yüksek Lisans Öğrenimi : Yüksek Lisans

Bildiği Yabancı Diller :

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

Çalıştığı Kurumlar : Palandöken Halk Eğitim Kurumu

İletişim

E-Posta Adresi :

Tarih

Jüri Tarihi : 06.12.2024